

ALTAN TOPÇI

- II -

(22-96. paragraflar)

Doç. Dr. TUNCER GÜLENSOY

“Moğolların Gizli Tarihi” adlı eserden sonra en önemli Moğol tarihi olan “Altan Topçi”, XIII. yüzyıl Moğol tarihini ve Moğollar hakkında efsanevi şecereden başlayarak Ögedei zamanına kadarki en eski bilgileri içine almaktadır.

Altan Topçi, Türkiye’de ilk defa tarafımızdan ele alınmış, Moğolca aslı ve C.R. Bawden tarafından yapılan İngilizce tercümesi karşılaştırılarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserin 1-21. paragrafları “Belleten”in XXXVIII. cildinin 152. sayısında (Ekim 1974) yayınlanmış; burada, *Altan Topçi* ve nüshaları hakkında geniş bilgi verilmiştir.

Ayrıca, *Altan Topçi*’nin Moğol yazısıyla yazılmış ilk 8 sayfası ile metnin transkripsiyonu yapılmış ilk 5 paragrafı da örnek olarak gösterilmiştir.

Altan Topçi’nin bundan önce yayınlanan 1-21. paragrafları, efsanevi şecereden Çinggis Kağan’ın tahta çıkışına kadar geçen tarihî hadiseleri nakletmektedir. 21. paragrafın son cümlesi şöyledir:

“..... Mübarek Çinggis Kağan, Kara Yılan Yılı’ndandı. Kırkbeş yaşına geldiği zaman, Bing Bars Yılı’nda (= 1206), Onon nehrinin menbaında dokuz tuğlu beyaz bayrağı kaldırdı (ve) Büyük Kağan’ların tahtına oturdu.

Qasar bey isyan edip kaçtığı zaman, halkın beyi emir verdi (ve) Sübegetei Bağatur’un takibe çıkmasını istedi.”

Bu bölümde ele alınan 22-96. paragraflar Moğolların birbirleriyle yaptıkları mücadeleleri kronolojik olarak nakletmektedir. Bu bölümlerde geçen yer ve şahıs adları ile bâzı kelime ve deyimler Türk tarihi için de birer kaynak niteliğindedir.

1-21. paragrafların işlenmesinde olduğu gibi, burada da önce paragrafların tercümeleri verilmiş, sayfa altlarında yer alan dip notları her paragraf için ayrı ayrı düzenlenmiştir. Dip notları hem Mongolistik hem de Türkoloji

açısından oldukça geniş tutulmuş, pek çok Moğolca ve Türkçe kelimenin etimolojik açıklamaları ile öteki Türk lehçe ve şivelerindeki şekilleri gösterilmiştir.

Altan Topçi'nin tamamı 126 paragraftır. Bundan sonraki üçüncü bölümde eserin 97-126. paragraflarının tercümeleri ve notları verilecektir. Ayrıca, eserin tamamını içine alan "Şahıs adları indeksi", "kavim, kabile, boy, soy, oymak ve yer adları indeksi", "madde adları indeksi", "notlarda açıklanan Moğolca (Moğolca ~ Türkçe) kelimeler", üçüncü bölümün sonunda verilecektir. Böylece, *Altan Topçi*'nin 126 paragraf tutan tamamı, zengin dip notları ve indekslerle birlikte Türk bilim adamlarının istifâdelerine sunulmuş olacaktır.

Tercüme (22-96. paragraflar)

22 Ertesi sabah şöyle dedi: “Sizler benim gücüm olan arkadaşlarım (ve) takipçilerim; sizler ¹ başlığın ön parçası ¹ (ve) üzerindeki düğmesi; iğdiş edilmiş beygirleriniz öne ilerlediğinde, örgülü saç gibi sarılmış, taşlar ² gibi yığın olmuş, kamışlar gibi sıralanmış, kaleler gibi tahkim edilmiş, sizler, bana tâbi olan ordularım, dinleyin!

Alelâde işlerinizde iki yaşındaki dana gibi olun. Avınızın üzerine süratle inerken yakalamakta şahin ³ gibi hızlı olun.

Orada burada kılıcınızla savaşırken, zaptetmekte şahin gibi hızlı olun.

Otururken (ve) ayakta dururken, gelincik (ve) iki yaşındaki boğa gibi olun.

Süratli hareketlerinizde atmaca ⁴ gibi saldırın.

Aile hayatınızda (ve) beraberce güldüğünüzde, iki yaşındaki kara tembel bir boğa gibi dostça olun.

Yabancı düşmanlarla yayla savaştığınızda, yakalamakta atmaca gibi hızlı olun.

Aç pars ⁵ (ve) aklıktan eziyet çeken ⁶ sarı şahin ⁶ gibi olun.

(22) ¹⁻¹ *manglai-yin sara.*

Kom. Çağ. *manglai* “Stirn”, Bar. Soy. *mañnay*, Kzk. *mañday*, Yak. *mañnay*.

<? *mān* “Gehirn” + *ilay* “Stirn” (MTS 92)

< Moğ. (Kwb. 257) *mañlai*, *mañnai* “Stirn”? [EWT. 327a]

² Moğ. *çilağun* (> Tung. *zol*) Kore. *tol* < **tal* (Ramst., JSFOu 57³: 17-8) *tāş* (< **tāl*) [EWT, 466a].

³ *songkur sibağun*

KB., İM., MA., AH *soñkur*, CC. *soñur*, Osm. *songur*, Kzk. *suñkar*, Uyg. *şuñkar*, Çağ. *suñkur*, *suñgar*, Tar. *şumkar*, Oyr. *soñkor*, Trkm. *läçin şuñkar*, Kkır. *laçın şoñkar* [EWT, 428b]; Uyg. *şunkar* [EUTS, 218]

= Moğ. (Kwb. 364) *siñkur*, *şoñkur*.

⁴ *karçikai.*

Çağ., Sag. *karçığay*, Çağ. *karçığay*, Krm., Kaz., Tel. *karçığa*, Kom. *karçığa*, Kzk. *karşığa* (> Çuv. XurzôGa), Oyr. *karçā*, Kmk. *karçığa*, Kç. *karçığay* (EWT, 237a) < Moğ. (Kwb. 170) *karçi-ğai* “Habicht” ~ Tü. *kartıga*

⁵ *bars.*

Uyg. *bars*, *bārs*, Hts., AH. *bars*, Kzk., Kaz. *barış*, Kar. L. *barst*, Osm. *pars*, Kaz. *pars*, Oyr. Tel., Soy. *par* (> Moğ. Kwb. 35 *bars*, *bar* “Tiger”). [EWT. 636-64a].

⁶⁻⁶ *bürgüd.*

Çağ., Kzk. *bürküt* “Berkut, aquila fulva, chrysaetos”, Tar., Soy. *bürgüt*, Tel. *mörküt* “Adler”, Tel. *mürküt* “Berkut”, Kaz. *börköt* “Adler” (> Çer. TLÇ 56 *pürküt* “Goldadler”; Rus. Vasm 1:79 *berkut*; Moğ. Kwb. 67 *bürgüd* “grosser schwarzer Adler”) [EWT. 92b-93a].

Aydınlık günde ⁷ dişi kurt ⁷ gibi olun; ⁸ karanlık gece⁸ de ⁹ kara karga ⁹ gibi olun.

¹⁰ Kıskanç kadınlar ¹⁰ gibi ihtiyatlı olun.

23 Sübegetei Bağatur dedi ki: “Bütün kabiliyetimle onu takip edeceğim. Yapabildiğim en iyi şekilde yürümeye çalışacağım. Beyimin iyi kaderi bunu tâyin etsin. “Böyle söyleyerek tâkibe çıktı. Bey Qasar’ın arkasından yetişerek şöyle dedi: “Eğer birisi kendi dost (ve) akrabalarından ayrılırsa, yetimler için yiyecek olur. Eğer birçok kişi mahvolursa, kişi, tecrit edilmiş insanlara yiyecek olur. Kişi, bütün hareket eden şeyleri bulabilir; dost (ve) akrabalarını bulamaz. Kişi, kabilesi (ve) insanları bulabilir; ilgili olduğu âileleri bulamaz.” böyle denildi. Bey Qasar bu sözleri tasvip etti.

Tayıçuğut’lu Çilger Böke ², kötü bir maksat ile evinde bir çukur kazdı (ve) üzerini keçe halı ile örttü. “Biz (ikimiz) birbirimize akraba olarak doğduğumuza göre, biriz demektir. Kötü münâsebetler içinde mi yaşayacağız?” diyerek Bey’i evine dâvet etti. Annesi Ögelen-ğatun şöyle dedi: “Kötü düşmanı az düşünmeyin; kötü yılanı ³ küçük düşünmeyin. İnsan onlara güvenemez, dâima nöbette tetikte olmalı.” Kutsal Bey şöyle dedi:

⁷⁻⁷ çinoa.

⁸⁻⁸ karanggui söni.

Çağ., Uyg., ET., OT., Tar. *karangui*, Kzk., Kaz., Kar. *karangı*, MA. *karani*, Hts. *karagui*, Kaz. *karani*, Tel., Şor., Sag., Koyb. *karā*, Yak. Xaraña. Tü. > Moğ. Kwb. 170 *karangui* “finster, dunkel” > Oyr., Tel. *karaniy* “dunkel” [EWT. 236b-237a].

⁹⁻⁹ kara kereye.

Bütün Türk dialektlerinde *kara* “kara, siyah”, Yak. *Xara*, Çuv. *Xora*, *Xura*. [EWT. 234b]

~ Moğ. (Kwb. 168) *kara* ~ Ma. *kara*.

Moğ. *kereye* “karga”; Tü. (ET.) *karğa* [Alt. Gr. 327; DLT. I, 254, 425; II, 26].

¹⁰⁻¹⁰ cötegergeççi katun.

* *kādın*: Uyg. Soy. *kadın*, OT. *kağın*, Sarı Uyg., Şor. *kazın*. [EWT. 218a-b]

~ Moğ. (Kwb. 158) *kağum* “Schwiegereltern” * *hātun*: ET. *katun* “Hakan’ın karısı”, Uyg., Osm. *hātun*, OT. *katun*, Kom. *hātun*, Kmk., Blk., Krç. *katın*, Osm. *kadın*, Trkm. *hātın*, Tar. *hotun*, Yak. *Xatın*, *Xotun*; Oyr., Leb. *kadıt*, Tel., Kmd. *kāt*, Şor. *kat* [EWT. 157a-b].

< Sogd. (Bang, KSz 18:120) *Xwātūn*: *γwt’yn*, *γwatēn* “la reine” *γwt’w*, *Xwatāw* “roi”

(23) ¹ Tü. beyim = Moğ. ecen-i minu

² Moğ. *böke* = pehlivan; yiğit; güçlü

³ yılan = Moğ. *mogai*

24 “Gözü açık-atıcı K̄asar, okluğu muhâfaza et. Güçlü¹ Belgetei, sen gözcü² ol. Kaçuçu, sen atlara bak. Cesur³ Oçigin⁴, sen benim yanımda kal. Ne olduğunu, neyle karşılaşacağımızı bilmiyoruz. Bey eve girdiği zaman, keçe halının ortasına oturacağı sırada, Oçigin, Bey’in gövdesini çekerek halının kenarına oturmasını sağladı. Bir kadın topallayarak gitti (ve) Belgetei onun sol üzengiyi kesip gittiğini görünce vurdu (ve) onun ayağını kırıp, yere yıktı. Sonra Büri Böke, Belgetei’nin omuzunu kesti. Durum kötü olduğundan K̄asar oklarını saydı. Belgetei, (bir) kova dolusu kımız⁵ını bıraktıktan sonra, sol elini kullanarak, Qorçin’in Toğtağu’sinin beyaz kısır kısrağının üzerine Bey’i bindirdi. Toğtağu’ye “darқан”⁶ imtiyazlarını verdi (ve) bu andan itibaren⁷ Darqad boyu⁷’ndan oldu. Kaçuçu’yü, üzenginin gözleri önünde kesilmesine müsaâde etmekle suçladı. Sonra, Belgetei’yi aldıkları zaman, onu bir yük arabasının üstünde bağlı bıraktılar. Gece olup uyumaya gitmelerinden sonra, o, arabayı sırtında taşıyarak geri geldi.

25 ¹ Kutsal Bey ¹ kızgındı (ve) dedi ki: “Tayiciğud ile tartışırken, Belgetei, beni dikkate almaksızın, beni ² sol ² eliyle aldı (ve) bir atın üzerine bindirdi. “Bu hususta K̄asar (ve) Belgetei birbirlerine şöyle dediler: ³” Bu, Bey için söylenmesi makul olmayan (bir) şeydi ³. K̄asar’ın usta atıcılığı (ve)

- (24) ¹ güçlü = Moğ. *böke*
² gözcü = Moğ. *casagul*
 Çağ. *yasa-ul*; Tar. *yosul*, *yosöl*; Yak. *şasabil* = Moğ. *şasağul* “Befehlshaber”, “Wache” < Tü. **yasa* “machen” [EWT. 191 b].
³ cesur = Moğ. *oyi-tu*.
⁴ Moğ. *Oçigin* = Tü. *Ottigin*
 ET. *tegin* = *tigin*: USp. 205 *tigin*: Prens, *şehzâde*, *ünvan* [EUTS. 238]
⁵ kımız = Moğ. *ayırağ*
 Uyg., Çağ. *ayran*, Kaz. *eyren*, Çuv. *uyran*, Oren (> Rus. *uren*) [EWT. 12b]
 ~ Moğ. (KWb. 24) *ayır-ag* “Kumyss aus Kuchmilch” (> Yak. *ārax*).
⁶ *darқан* (KWb. 78) *dar-қан* “Schmied”, “Edelmann” *tar-қан*: OT. *tarқан*, *terken*, ET. Uyg. *tarқан*, *terken*, ET. Uyg. *tarқан*, *tarқан*, Çağ. Osm. *tarқан*, Kzk. *darkan*, Soy. *darқан* [EWT. 464 a-b]
 < Uyg. *tar* “bir ünvan” + *қан*. krş. *daruğa*.
⁷⁻⁷ Darqad boyu = Moğ. *Darkad omoğ*
- (25) ¹⁻¹ Kutsal Bey = Moğ. *boğda ecen*
 Soy. *boğda*, Hak., Koyb. *poğda*, Kç. *poğda*, Oyr. *poğdo*, Yak. *boğdo* < Moğ. (KWb. 49) *boğda* “Majestät”, “heilig”, “Kaiser” ~ Gold. *bo*, *boa* “Himmel, Gott”
²⁻² sol el = Moğ. *ceğün ğar*.
³⁻³ Moğ. *ene ecen yosun* ügei *casag carliğ* bolai.
 krş. ET. *yosun*: Nizam, düzen, usul, kanun, kâide [EUTS, 303]
 krş. ET. *yasak*: 1. Bir çeşit vergi, 2. Kanun, yasa [EUTS, 289]
 krş. ET. *yarlığ* = *Yarlık*: Emir, ferman, buyruk [EUTS. 287]

Belgetei'nin ⁴ acı kuvvetiyle ⁴, ⁵ Beş Reng⁵'in (ve) ⁶ Dört Yabancı Kıt'anın (birçok) büyük ulusunu gücümüz altında topladık." ⁶ Onların bu söylediğini öğrenen Bey, "Onların kibirlerini kıracağım!" dedi. ⁷ Ehemmiyetsiz, fakir bir ihtiyar (kılığına girdikten) sonra ⁷, uzun sarı ⁸ bir yay ⁹ aldı (ve) "Satılık!" diye bağırarak araştırmaya koyuldu. Sonra, **Kaşar** (ve) Belgetei (ona) sordular: "Nereden geliyorsunuz, senin tipinde biri daha önce görülmemiştir?" Bu ihtiyar adam şöyle dedi: "Ben fakir bir adamım (ve) yay satıyorum!" Bunun üzerine, o ikisi, alay ederek, "Bu yayı alın mı diyorsun?" dediler. (Bunun üzerine) yaşlı adam, "Oldukça kötü, ona nasıl kiriş takılacağını bilmek isterdim." dedi. Belgetei yayı (eline) aldı (fakat) ¹⁰ kirişi takamadı ¹⁰. İhtiyar adam kiriş taktı (ve) yayı **Kaşar**'a verdi. ¹¹ **Kaşar** (yayı) geremedi ¹¹. Sonra, o ihtiyar, gri saçlı bir ihtiyar adam oldu.

26 Alnında beyaz işareti olan mavi bir katırın üzerine binmiş vaziyette, uzun sarı yayına altın ¹ ok²unu (takıp) gererek (bir) kaya³yı vurdu (ve) şöyle diyerek onları azarladı: "Sizler, gözüaçık-atıcı **Kaşar** (ve)

⁴⁻⁴ Moğ. böke *küçün*-ber.

krş. ET. *küç*: güç, kuvvet, zor [EUTS. 120]

⁵⁻⁵ Moğ. *tabun önge*.

⁶⁻⁶ Moğ. *dörben qarari yeke ulus-ı erke-dür-iyen orogul-bai-ca*.

krş. Osm. *yeke* "gross, dick" < Moğ. (SKE 62) *yeke* "gross" ~ Tü. *igid* [EWT. 195 a]

krş. DLT (I, 62) *ulus*: köy, şehir. Uyg. *ulus*, OT. *ulus*, Uyg. (çin), Kom., Çağ., Osm., Az., Kar. T., Oyr., Tel. *ulus*; KB., Kar. L. *ulus*, Yak. *ulūs* (> Moğ. Kwb. 449 *ulus* "Volk, Leute", "Reich").

krş. ET., Uyg., OT. *erk*, Çağ. *erik*, Kaz., Tara. *irak*, Çağ., Tel. *erk-in* (Eskibulgar. > Mac. BTLU 72 *erö* "Kraft"); Kmk., Balk., Krç. *erkin*, Krç. *erkin*, *yerkin*; Kmk. *erkin* ~ Moğ. (Poppe 87) *erke* "Kraft", (Kwb. 125) "Freiheit, Wille, Willkür, Macht",

⁷⁻⁷ Moğ. *doura-tu mağu ebügen kümün bolun nigen urtakçin*.

⁸ Moğ. *sira* = Tü. *sarığ*.

Kalın. *şarp*, Buryat. *sāral* (>. Yak. *sālir*, *sālir*)

~ Ma. *şara* "weiss werden" [EWT. 404 a]

⁹ Moğ. *numu*.

¹⁰⁻¹⁰ Moğ. *köbçilecü ese çidabai*.

¹¹⁻¹¹ Moğ. *Kaşar delicü dağabai*.

(26) ¹ Moğ. *altan* (< Yak. *altan*) Uyg., ET., Kom., Çağ., Tar., OT., Kmk. *altun*; Radloff'ta: "alle Dialekte ausser çag. und tar." *altın* (> Kam. Joki 64-5 *altın*; Rus. *altın*), Çuv. *iltân*, *ilDân* (Aşm. 3:50), *ivDân* (3:52) *ilDân*. = Moğ. (Kwb. 8) *altan* < **āl* "rot" + Çin. *ton* (< **toñ*) [EWT. 18b]

² Moğ. *toğona*.

³ Moğ. *kada*. Uyg. OT., Kom., Çağ., Osm. *kaya*, MA. *kaşaya*, *haya*, *aya*, Hak., Soy. *haya*, Kkir., Kzk. *kıya*, Yak. *hadağa*, *hadâr*, *hadar*; Tel. *kadalgak*

< Moğ. (Kwb. 158) *kada* "Felsen" (> Tung. *kadāga*, *kadār*) [EWT. 221 a-b]

güçlü Belgetei, Kutsal Bey'in genç kardeşlerisiniz. Denir ki:
⁴“Böbürlenmede büyük sözler, büyük lokmadır!”⁴ Sonra, onun iki genç kardeşi korku içinde birbirlerine baktılar: “Bu Bey'in işâretiydi!” dediler. Bundan sonra böyle (büyük) sözler söylemediler.

Engkü'd'lü Oran Çinküi, 31 çadır insanla berâber, “Batan güneşin batısına yabancılar olacağız!” diyerek gitti. Bey (ve) Kâsar onları takip ederek arkalarından yetiştiler. Bu (hadisede) Kâsar, Bey'in atı Sayın Samuçin'e biniyordu (ve) oğlu Toğtangğa Bağatur'un önde komutan olarak ilerlemesini sağlıyordu. Atı Sayın Samuçin'i kandan kıpkırmızı oluncaya kadar sürdü, onları rıağlup etti (ve) geri getirdi. Kâsar, mükâfat olarak Bolbala [Bombalun, Bombolun] adındaki kadını aldı.

Bundan sonra, Oran Çingküi, Kubilğan Seçen [Seçin, Çiçin] Kağan'a⁵ cam kâse⁵ sunduğunda, o da kızı⁶ Al Altan⁶'ı verdi. Kızı Altan Kõr-kõltai'yi Solonggud'lu Arin Kayan'a (eş olarak) verdi.

27 Buriyed'li [Burawad'lı, Buriyad'lı] Oro [Orosi] Sigüsi, büyük Bayikal'dan bir şahin¹ aldı (ve) Bey'e sundu. (O da) Buriyed'i Oro Sigüsi'nin komutasına verdi. Ondan sonra, Bey, kuşunu Olku [Olku] ırmağ²ından Olai ırmağına uçuracağı zaman, Cürçid'li Wangcun Kağan onu gördü (ve) kaçıp gitti, geri gelmedi.

Bey geri döndüğünde kızındı. Sefer hazırlığı yaptı. Olai ırmağının geçit veren yeri yoktu. Orada, Kâsar'ın yeğeni Nanto [Katu] Sira Kacıku [Kılcağu. Kânçağu, Kılçiku] Çing Tayici [Tayici] igdiş edilmiş on bin beygirin halkalarını birbirine bağladı (ve) karşı kıyıya geçti, şehri sardı. Haraç olarak on bin kırlangıç³ (ve) bin kedi⁴ istedi (ve) aldı. Kırlangıçlara

⁴⁻⁴ Moğ. *yeke üge ügületele yeke ümkü gele gecü donggudun yabubai*. krş. Tü. atasözü: “Büyük lokma ye büyük söz söyleme.”

⁵⁻⁵ Moğ. *sil suburğan*. Uyg., ET. *suburğan* “heidnische Gräberstätte”, Uyg. (Gabain) *supurğan* “Leichenhalle, Verbrennungstelle, Grabmal”, Soy. *suwurga, sürğa*. = Moğ. (Kwb. 338) *suburğan* “Pyramide, Obelisk (alas Denkmal)” < Sogd. *supwrg'n* [EWT. 431 a]

⁶⁻⁶ Moğ. *Al-Altan*: Kızıl Altun.

(27) ¹ Moğ. *naçin*. Uyg., ET., Hts., AH., Osm., Sag., Şor. *laçın*, Kzk. *laşın*, Çağ., OT. *laçin*, Hak. *ılaçın*, Çağ. *lan-çu*; Moğ. (Kwb. 274) *naçin* “Falke”, Kore. *naçen* “Latin or European falkon”, Sinokore. (SKE 135) *la-tjen* [EWT. 313 b].

² Moğ. *ğoul* (> Tar. *gol* “Halm, Schachtelhalm, eine feine Röhre”) [EWT. 150 a]

³ Moğ. *kariyaçai* / *kariyaçi*.

krş. Tü. (DLT. I, 527: *kargılaç, karlıgaç*). Hts., MA., Çağ. *karlağaç*, AH. *karlağuş, karlavuş*, Çağ. *karlağuş*, Oyr. *karlağaç*, Sag. *karlağas*, Çağ. *karluğaç*, Kaz. *karlıgaç*, Tel. *karlıgaş*, Tar. *karlıgaç*, Bar. *karılğas*, Sag. *karlığas*, Küer. *karlığac*, Kzk. *karılğas*, Osm. *kırlangıç* [EWT. 238 b].

⁴ Moğ. *miğui*.

⁵ keten bezi ⁵ bağladı, yaktı (ve) kedilere pamuk ⁶ bağladı (ve) ateşe verdi. Kırlangıçlar yuvalarına uçtular, kediler binalara girdiler. Kırlangıçlar (ve) kedileri ateşe verdikten sonra şehri aldı. Wangcun Kağan: “Onlar kırlangıç (ve) kedilerdir!” dedi. Kutsal Bey, Wangcun [Yangcun, Yangçun] Kağan’ın kızı Calağai’yi aldı. Bu kraliçenin yolculuk sırasında öldüğü söylenir.

Kutsal Bey Solongga’ya güneşin doğduğu yönde bir sefer yapmaya gittiği zaman, ⁸Ünegen nehri ⁸

28 taşmış haldeydi (ve) Bey ordu¹suyla bu tarafta bekliyordu. Solonggud’un kağanına bir elçi² yolladı (ve) dedi ki: “Kutsal Bey vergi almaya geldi.” (Bey’in bu sözleri üzerine,) Solonggud’lu Buğa Çağan [Çakan] Kağan kızı Kulan’ı gizlice Bey’e vermeyi teklif etti (ve) onu ³kaplan (derisi) evlerde ³ Buğa (ve) Solongga’nın iki adamı ile birlikte getirdi. Bunun üzerine Kutsal Bey nehrin karşı kıyısındaki Solonggud’lu Buğa Çağan’a (ve) bütün subaylar⁴la soylulara ⁵ (şöyle) seslendi: “Bana verginizi verirsiniz, sizi bütün durumlarda korurum.” Bu sözlerle bağlı olarak hâdiseler gelişti. Bundan sonra, Kutsal Bey (ve) Kulan Katun beraber uyumak üzereyken bütün subaylar: “Eğer çölde beraberce uyursanız, muhakkak ki emirlere ters düşmüş olursunuz, Katun’u eve dönünce sevseniz nasıl olur acaba?” dediler. Durum öyle olmadı (ve) beraberce uyudular. Solongga ülkesinde üç yıl kaldı (ve) Arkasun Kurçı’yi ⁶ “insanları idare et!” ⁶ diyerek vazifelendirdi. Onlar Arkasun [Argasun] Kurçı’yi “Kutsal Bey evine neden geç kaldı?” diye haberci ⁷ olarak yolladılar. Argasun Kurçı, üç ay mesafedeki topraklara Kurbalun adlı kızıl atla

⁵⁻⁵ Moğ. *kiyebüg*.

⁶ Moğ. *köbeng*.

⁷ bk. § 22, not 10.

⁸⁻⁸ Moğ. *Ünegen mören; ünegen = tilki*.

(28) ¹ Moğ. *çerig* / AT.’de: *çerig, çireğ*. Uyg., ET., Leb. *çerig*, Çağ., Tar. *çerik*, Kar. T. *çeriw*, Kom., Osm. *çeri*, Kaz., Oyr., Tel. *çerü*, Kaz. *çirü*, Şor. *şerig*, Yak. *seri*, Çuv. *şarâ, şar* (eskibulg. > Mac. BTLU 116 *sereg*; Uy. > Moğ. Kwb. 427 *çerig*) [EWT. 105 a].

² Moğ. *elçi*. krş. ET. *elçi = ilçi*: Elçi, sefir [EUTS. 92]

³⁻³ Moğ. *baras ger-tei*. krş. Tü. (DLT. I, 344: *bars*; I, 346: *pars*). (Kwb. 35) *bars, bar* “Tiger”. < Tü. [EWT. 64 a]

⁴ Moğ. *noyad*. Teklik şekli: *noyan*.

⁵ Moğ. *sayid*. Teklik şekli: *sayin*.

⁶⁻⁶ Moğ. *ulus-i casa gecü*.

⁷ bkz. § 28, not 2.

29 üç gün üç gecede vardı. “Bey iyi mi?” dedi. Subaylar “İyi!” dediler. Aynı subaylar sordular: K̄atun (ve) ¹ bütün halk ¹ iyi mi?” K̄urçi: “K̄atununuz (ve) çocuklar iyiler. Bütün halkımızın âdet²lerine dikkat etmediniz. Karı³larınız (ve) çocukları⁴nız iyi. ⁵Yüce halk⁵mizin âdetlerine dikkat etmediniz. ⁶Kırık ağızlarımız için ⁶ ⁷ ağaç kabuğu ⁷ (ve) ⁸ balık derisi ⁸ bulduk (ve) onları yedik. Bütün halkımızın âdetlerine dikkat etmediniz. ⁹Susamış ağızlarımız için ⁹ su ¹⁰ (ve) kar ¹¹ bulduk (ve) onları içtik. Halkımız Moğolların âdetlerine dikkat etmediniz!” deyince, Bey anlamadı (ve) “tekrar konuş!” dedi. Argasun K̄urçi şöyle dedi: ¹² “Sala ağacı¹²nın üzerine ¹³ yırtıcı kuş¹³un yumurta¹⁴larını bıraktığı söylenir. O bu Sala ağacına güvenirken, kötü ¹⁵ Sar kuşu ¹⁵ yuvasını mahvetmiş, yavru ¹⁶ (ve) yumurtalarını yemiş. Kuğu ¹⁷ (ve) kaz¹⁸ın yumurtalarını

(29) ¹⁻¹ Moğ. *ka muğ ulus*.

Yak. *hamiy, homuy*; ET., Uyg. *ka mu-ğ. ka miğ, ka mağ*, OT., Çağ. *ka muğ, Çağ. ka muğ*, Osm. *ka mu*, Oyr. *ka miğ*, Soy. *hamiğ* (> Moğ. Kwb. 164 *ka mu; ka mu-ğ* “alle”) [EWT. 229 b].

ulus için bkz. § 25, not 6.

² Moğ. *cang*.

³ Moğ. *eme*

krş. Kkır. *eme* “die Alte”, Çuv. *ama* “Weibchen (von Tieren)”, “Mutter”. ~ Moğ. (Kwb. 121) *eme* “Weib, Frau”, “weiblich”; *emeğen* “alte Frau” (> Kom., Kmd. *emeğen*, Oyr., Tel. *emeğen*; Yak. *emeget* “Schutzgeist des Schamanen”).

~ Tung. **emni* “woman, wife”

~ Kore. (SKE 54) *eme*: *eme-nim, emeni* “mother”.

~ Fin. (UAW 8) *emä* “Mutter (der Tiere)” [EWT. 42 a].

⁴ Moğ. *köbegüd*, Teklik şekli: *köbegün*.

⁵⁻⁵ Moğ. *yeke ulus*. *yeke* için bkz. § 25, not 6. *ulus* için bkz. § 25, not 6.

⁶⁻⁶ Moğ. *kağarağai aman-dagan*.

Yak. *amaly* “veşat”, skazivat’, povedat’ < Moğ. (Kwb. 9) *amala* “äussern, aussprechen” < *aman* “Mund”; St. Kaluzyński, *Mongolische Elemente in der jakutischen Sprache*, Warszawa’s-Gravenhage 1962, s. 103.

⁷⁻⁷ Moğ. *ka lisun*.

⁸⁻⁸ Moğ. *ka lisun*.

⁹⁻⁹ Moğ. *umdagaşkuı aman-dagan*.

¹⁰ Moğ. *usun*. krş. ET. *sub*, Uyg. *sub, suw, süw*, OT. *süb*, Trkm. *suw*, Kmk., Kzk. *sü*, Çağ., Tar., Osm. *su*, Kar. T. *suw*, Şor. *suğ*, Yak. *ū*, Çuv. *šu* ~ *söü-*, *şiv* (Aşm. 17:366) *şiv*. [EWT. 431 a].

¹¹ Moğ. *ka sun*.

¹²⁻¹² Moğ. *sala modun*.

¹³⁻¹³ Moğ. *salbar sibağun*.

¹⁴ Moğ. *öndöge*.

¹⁵⁻¹⁵ Moğ. *sar sibağun*.

¹⁶ Moğ. *culğağan*

¹⁷ Moğ. *ka un*

¹⁸ Moğ. *galağun*.

kamışlı göle bıraktığı söylenir. Onlar da aynı kamışlara güvenirken, kötü şahin yuvalarını mahvetmiş, yavru (ve) yumurtalarını yemiştir.

30 Benim Kutsal Beyim, bunu bilin!” Bunu söyleyince, Bey sordu: “Kurçî'nin bu sözlerini anladınız mı?” Subaylar: “anlamadık!” dediler. Bey, ne söylendiğini bilerek, “Sala ağacı (ile) kasedilen benim ¹ bütün takipçiler¹im Yırtıcı kuş(la) kasedilen benim. Sar kuşu (ile) kasedilen Solongğud halkıdır. Yumurtalar (ve) yavru (ile) kasedilen hatunum (ile) çocuklarım. Yuva (ile) kasedilen benim barış içindeki ² büyük ülkem ². ³ Kamışlı göl³le kasedilen ⁴ benim bütün halkım ⁴. Kuğu (ve) kazla kasedilen benim şahsım. Şahin (ile) kasedilen Solongğud'lu insanlar. Yumurtalar (ve) yavru (ile) kasedilen hatunum (ve) çocuklarım. Yuva (ile) kasedilen benim barış içindeki büyük ülkem!” diyerek, altın dizginleri düzetti (ve) şöyle dedi: “Zaman ⁵ Börtekelcin Hatun'u gençken tanıdığım zamandı ⁵. Yüzünü görmek zor olacak(tı). Evin girişi dar olacak(tı). Evin içinde kimin olduğunu bilmediğim için onunla tartışmadım. Yabancıların önünde kızar (ve) öfkelenirse, bu çok utanç verici bir şey olacaktı. Dokuz Örlög'ümden birinin gidip onunla konuşmasının önemli olduğunu düşünüyorum.

31 Calair'li Gooa Muşuli, Bey'in emir¹leri doğrultusunda harekete geçip, gitti. (Oraya) varır varmaz Börte-Kelcin Hatun'un huzurunda eğildi. Bunun üzerine Hatun şöyle konuştu (ve) sordu: “Bey'im iyi mi? Neden geldin?. “Bey beni gönderdi!” (Şöyle) dedi: “Hükümlerimin bilinmesini

(30) ¹⁻¹ Moğ. *ķmuğ nōkōd*.

kamuğ için bkz. § 29, not 1.

Çağ. *nōker*, Sarı-Uyg. *nōker*, *nūker*, Tel., Leb. *nōkōr*, Kom. *nōger*, Kzk. *nōgōr*, Blk. *nōger*, *nōgōr*, Krç. *nōger* < Moğ. (Kwb. 279) *nōkōr* “Kamerad” [EWT. 355 a].

²⁻² Moğ. *yeke tōrū minū*.

ET., Uyg., OT. *tōrū*, KB., Kom., Çağ., Osm. *tōre*, Kzk. *tōrō*, KB. *tōrū*, Kaz. *tūre* (> Çuv. *tūre*; eskibulgar. > Mac. BTLU 132 *tōrvény* “Gesetz”)

= Moğ. (Kwb. 407) *tōrū*, *tōre* “gesetzliche Ordnung, Obrigkeit” [EWT. 495 a].

³⁻³ Moğ. *ķulusu-tu nağur*.

⁴⁻⁴ Moğ. *ķamuğ yeke ulus min-u*.

⁵⁻⁵ Moğ. *Börtekelcin ķatun min-u bağa çağ-tur uçaragsan bölüge*.

* *ķāk*, * *ķāğ*: Uyg. *ķak*, Çağ. *ķak*, Çağ., Osm. *ķağ*, Kzk., Şor, Kaç. *ķak*, Hak. *sağ*, Sag., Koyb. *sā*. (> Çuv. *şox*, *şux*).

~ Moğ. (Kwb. 419) *ķağ* “Zeit” [EWT. 95].

(31) ¹ Moğ. *carliğ*, bkz. § 25, not 3.

sağla. Koyduğum kanun² artık yok. Kuvvet³li idârenin güc⁴ü sürmekte. Bana danışman olan bakanlarımı dinlemedim. Kendimi kaplan (derisi) evlerin güzelliğine kaptırdım. Ben, Kutsal Bey, Kulan Hatun ile uyudum. “Börte-Kelcin Hatun (şöyle) dedi: ⁵“Benim Bey’im Han’ın kuvvetidir⁵. (O), bütün Moğolların arzusudur. (Bu) benim Kutsal Bey’imin gücüdür. O, hepsinin arzusudur. İrtiş [Ergi, Erciş] nehrinde (birçok) kuğu (ve) kaz vardır. Benim Bey’im onları at sırtından nasıl vuracağını bilir, tâ ki (baş) parmağı yoruluncaya kadar. Halk arasında birçok kız (ve) kadın var. Bey’im onları nasıl bulacağını (ve) alacağını bilir. ⁶Sazlı gölde⁶ (birçok) kuğu (ve) kaz var. Bey’im onları at sırtından nasıl vuracağını bilir, tâ ki parmağı yoruluncaya kadar. Bütün büyük halklar (içinde) kızlar (ve) kadınlar bulunur. Benim takdis edilmiş Bey’im onları nasıl bulacağını (ve) alacağını bilir.

32 Denir ki, nehir kıyısında, (bir) usta avcı tek parmağı ile iki ördeği¹ aynı anda vurabilir. Denir ki, bir adam, eğer arzu ederse, iki kız kardeşi birden olabilir. Ehlileştirilmiş ata eğer vurmak istiyorum mu diyor? Kadın üzerine başka kadın mı almak istiyorum diyor?

Bir şeye çok sahip olmak kötü mü? Çok aza sahip olmak iyi mi? denir ki, iki paltolu biri soğuktan müteessir olmaz. Denir ki, biri, üç katlı ipi koparamaz.” Kutsal Bey, beraberinde Kulan Hatun ile geldi. Kutsal Bey, Boğorçi (ve) Muğuli’ye “Gelin!” dedi. Onlara: “Arkasun Kırçi’ye sessizce yaklaşın, bağırmadan (ve) silâhsız olarak ortadan kaldırın!” diye söyledi. Boğorçi (ve) Muğuli gelerek: “Arkasun [Arğasun] Kırçi [Kurçin/Kırçi]! Seni sessizce öldürmemiz (ve) bağırmadan ortadan kaldırmamız için bizi yolladılar. Çünkü sen içki ile sarhoş oldun (ve)² altun kopuz²unu alıp geceyi

² Moğ. *törü*, bkz. § 30, not 2.

³ Moğ. *batu*. (Kwb. 36) *batu* “stark, fest, hart”; *batula* “befestigen” > Soy. *badı* “verniy”; *badı-la* “ğolosovat”, “utverjdat” [EWT. 65 b].

⁴ Moğ. *erke*, bkz. § 25, not 6.

⁵⁻⁵ Moğ. *kan ecen-i min-u küçün bui-ca:*

küçün, bkz. § 25, not 4.

⁶ Moğ. *kulusu-tu nağur-tur*.

⁷ Moğ. *kuğu-tu ecen min-u*.

ET., KB., OT., AH., Çağ., Osm., Kkır. *kut*, Uyg. *kut*, Tel. *kut*, Kaz. *kot*, Çuv. (Aşm. 7: 194) *kôl*, Yak. *kut*.

~ Moğ. (Kwb. 200) *kut-uğ* “Glückseligkeit, Heiligkeit”

~ Ma. *hutu*, Tu. *kutu* “Glück”

~ Kore. (SKE 132) *kut* “sorcerer’s practise, magic” [EWT. 305 a].

(32) ¹ Moğ. *noğusu*.

² Moğ. *altan kuur*.

başka yerde geçirdin!” dediler. Arkasun Kıurçi (şöyle) dedi: “Denir ki, öldürülecek birinin sözleri dinlenir (ve) denir ki: ölecek birisi söylemesi gerekeni söyler!” Bu iki subay onu öldürmediler. Koltuk altında taşıdığı³ “Bahtiyar Kişi”³ için, olan içkisini (ve) göğsünün üzerinde taşıdığı⁴ “Güçlü Kişi”⁴ için olan içkisini almasını sağlayarak beraberlerinde onu da getirerek geri döndüler.

33 Bey hâlâ uyuyordu. Boğorçi (ve) Muğuli dışardan konuştular: “Işık sizin¹ büyük (muhteşem) çadır¹ınızdan içeri giriyor. (Bu), evdeki kızlar²ınızı (ve) ³erkek çocuk³larınızı uyandırın. Sizin suçlarınız ve haksızlık yapan insanlarınız toplandı. Büyük (ve) meşhur emirlerinizi lütfedin. ⁴Yüce yeşim taşı rengi çadır⁴ınızdan içeri ışık giriyor. (O ışık), evin kapısının (ve) damın örtüsünün açılmasını sağlıyor. Sizin bütün acı çekenleriniz toplandı. Yüce (ve) değerli emirlerinizi vermeyi lütfedin.” (Bu sözler üzerine) Bey kalktı. Arkasun Kıurçi’yi huzuruna getirdiler. Bey konuşmadı. İki bakan Boğorçi (ve) Muğuli hiç bir ses çıkarmadılar. Bunun üzerine Arkasun Kıurçi’nin kendisi konuştu: ⁵“Yetmiş dilli ⁵Çağçağai Çağçin şarkı söylediği zaman, Çağalamai Mergen gelip saldırdığı zaman (ve) üzerine düştüğünde “Çang”⁶ sesini çıkartmaz, böyle denir. ⁷İlâhî Bey⁷’im beni tehdit ettiği zaman, “Çang” kelimesini söyleyemem. On yıl müddetince sizin altın kopuzunuzu muhafaza ettim (ve) sizin huyunuzu (ve) ruhunuzu tefekkür ettim. Kötü huylar edinmedim.

34 İçkide hatalı olduğum doğru. İçkide hatalı olmakla beraber, altın kopuzumuzu alıp götürmekte gizli (bir) düşüncem yoktu. Yirmi yıldır sizin kutsal kopuzunuzu muhafaza ettim. Sizin irfânınızı öğrendim. Hiç bir zaman müsrif (ve) dağınık yollara başvurmadım. İçkide hatalı olduğum doğru. İçkide hatalı olmakla beraber sizin kutsal kopuzunuzu almakta bir art niyetim yoktu.” “Benim Arkasun Kıurçim güzel söylüyorsun, güzel istihza ediyorsun,” diyerek, Bey onun öldürülmesini durdurdu (ve) gen-el bir hüküm yayınlattı. Tangğud’lu Sidurğu Kıayan, Kutsal Bey’in, Kitad ülkesini zorla kendisine itaat ettirdiğini (ve) Altan Kıayan’ın tâcını aldığını

³⁻³ Moğ. *sütü-yin sarğud.*

⁴⁻⁴ Moğ. *erke-tü-yin sarğud.*

(33) ¹⁻¹ Moğ. *gegen yeke ordun.*

² Moğ. *ökid.* Teklik şekli: *ökin.*

³⁻³ Moğ. *köbegüd.* Teklik şekli: *köbegün.*

⁴⁻⁴ Moğ. *kas yeke ordun.*

⁵⁻⁵ Moğ. *dalan kele-tü.*

⁶ Moğ. *cang.*

⁷⁻⁷ Moğ. *cayağa-tu ecen.*

duydu. Korku içinde Bayan Sartayar'ın oğlu Ere Dordong'u elçi olarak yolladı (ve) şöyle dedi: “Sizin ¹ sağ kol¹unuz olarak, size vergi² vermek istiyorum. Bu elçi, Bey'e (bu) sözleri söyledikten sonra geri döneceği zaman şöyle dedi: “Kutsal Bey gerçekten ³Tanrı'nın oğlu³, fakat hatunu ile mukayese edildiği zaman, bizim hatunumuz çok üstün.

35 ¹ Geceleri onun ışığında (bizim) muma ihtiyacımız yok.”¹ Bu sözleri söyledikten sonra geri döndü. Kutsal Bey, Tayicigud'lu Cabuğa [Camuğa]'nın karısı Mōnggöl'ün Gooa'yı câriye olarak kullanıyordu. Cabuğa, Dorolong¹ un sözlerini duymuş olarak, Bey'e şöyle dedi: “Benim karım Mōnggölün Gooa ile mukayese edildiği zaman, Tanggud'lu Sidurğu Kağan'ın hatunu Canгыyani Seçen Omitai'nin kızı, Kcı belcin Gooa'nın ışığında denirmiş ki insanın geceleri muma ihtiyacı olmazmış. Onu almalısınız. “Bundan sonra Sidurğu Kağan'a bir elçi gönderdi (ve) (şöyle) dedi: “Sartağul halkına karşı bir sefer başlattım. Hazırlıklı ol. “O elçiye şöyle dedi: “Herkes hükmetmedikçe Kağan olduğunu söylemeğe ne lüzum var? Bir Kağan'ın arkadışlarına ne ihtiyacı var?” (ve) emirlere uymadı. Bey bu sözleri duyunca bir iç çekti (ve) “Hayatımın sonuna kadar gitmene müsaade etmeyeceğim.” dedi.

Sartağul'lu Soltang Kağan'ı öldürerek, o halkı mağlûb etti (ve) durdu. Bu sefere Kulan Hatun'u da beraberinde götürdüğü (ve) seferi öylece yaptığı söylenir.

36 Ondan sonra, evvelki mevcudiyetlerden gelen bir güçle, Yüce Tanrı Kormusda tarafından ¹ yeşim taşı¹ndan yapılmış çok değerli bir

- (34) ¹⁻¹ Moğ. *barağun ğar*.
 Çağ. *buranğar, beranğar* “der rechte Flügel des Heeres” < Moğ. (Kwb. 35) *barağun* “rechte Seite” = (145) *ğar* “Hand” [EWT. 62 b].
² Moğ. *alba*.
³⁻³ Moğ. *tengri-yin köbegün*.
tengri için bkz. § 4, not 1.
- (35) ¹⁻¹ Moğ. *gerel-tür inu söni cula kereglekü ügei gecü*.
- (36) ¹⁻¹ Moğ. *erdeni*. Uyg. *erdeni, erdini, r(e)tni, radna* “Edelstein”, OT. *erdini* Tel. *erdine, eryine* “Kostbarkeit”, IM. *erdün*.
 = Moğ. (Kwb. 123) *erdeni*
 < Skr. *ratna* “Juwel” [EWT. 47 a].

kadeh² içinde³ rasâyana içkisi³ Bey'e verildi. Heybetli bir şekilde Bey içkiyi aldı (ve) tam içeceği zaman dört genç kardeşi dediler ki: "(Denir ki),⁴ en büyük kardeşe on varsa, genç kardeşlere dört vardır⁴. Ey⁵ Bey'im çoğunu istersen, azını vermeye tenezzül et, şefkat içinde, tenezzül edin, anlayışınız içinde, bunu düşünün (ve) bir karara varın." Kutsal Bey, dört genç kardeşine şöyle dedi: "Çok eskiden, ben doğduğumda, sağ elimde, güçlü Budha'nın emriyle, ejderler⁶ saltanatından yeşim taşı mücevheri vardı. Şimdi rasâyana içkisi doldurulup değerli bir yeşim taşı kadeh içinde⁷ güçlü Tanrı Kormusda⁷ tarafından bana sunuldu. Tahminime göre ben mükemmel bir kadere sahip bir Beyim. Şimdi, eğer içerseniz, için!" Böyle diyerek içkiyi onlara verdi. Dört genç kardeş onu alıp içtiklerinde, içki ağızlarının içine girdi fakat boğazlarından geçmedi. Bunun üzerine dört genç kardeşi Bey'e şöyle dediler: "Sizin kısmetinizle mukayese edilemeyecek bir kismete sahip olan bizler, yanlış söyledik. Biz sizin oba⁸larınızın vergilerini kontrol eden memur⁹lar olacağız.

² Moğ. *ayağan*. Uyg. *ayağ* "Schale, Napf, Topf", OT. *ayağ* "Schüssel, Schale", Çağ. *ayağ*, Yak. *ayağ*

~ Moğ. (Kwb. 20) *ayağa* "Trinkschale, Napf" [EWT. 11 a].

ayağ "Şeref, itibar, saygı, hürmet" = *ayığ*;

ayağ "Kadeh" [EUTS. 26, 27];

ayağ "lakap, takma ad" [DLT. I, 271]

ayağ "Çanak, kâse, kadeh" [DLT. I, 30, 84, 178 v.b.]

³⁻³ Moğ. *rasıyan-u araki*. ET. *rasayan* "Hayat iksiri" [EUTS. 191] Uyg. *rasayan* "Lebenselixier" < Skr. *rasâyana* [EWT. 388 b]. Osm. *araki* "Branntwein", Osm. *rakı*, Tar. *haraki*, Kmk. *harakı*, Kzk., Kmk., Krç. *arak*, Leb. *arağa*, Yak. *arığı*, *arğı*. = Moğ. (Kwb. 24) *araki*, (16) *araža* (> Oyr. *arayan*, Tel. *arağyan*, Küer. *arazan*) = Kore (SKE 13) *arađ-žju* "a coarse spirit drink" < Arap. *arağ at tamr* [EWT. 23 a].

⁴⁻⁴ Moğ. *ağa-da arba(n) bolosa. degüü-dü dörbe gele*
ağa için bkz. § 4, not 8. Ayrıca bkz. EWT. 13 a.

⁵ Moğ. *a*

krş. ET. *a*: Ünlem karşılığı olarak kullanılır: *oğlum-a* "Ey oğlum", *tenri-y-a* "Ey Tanrı" [EUTS. 1].

⁶ Moğ. *ecen min-u*.

⁷⁻⁷ Moğ. *erke-tü kormusda tengri-eçe*.

erke için bkz. § 25, not 6. *tengri* için bkz. § 4, not 1.

⁸ Moğ. *ayil*.

⁹ Moğ. *noyan*.

Çağ. *noyan* < Moğ. (Kwb. 278) *noyan* "Fürst, Herrscher, Herr" < Çin. *lōjā* [EWT. 354 a].

37 Bey için, diyerek onu sundular, Bey (onu) aldı (ve) içti. O rasâyana'nın verdiği sıcaklıkla (ve) heyecanla şöyle dedi ¹ “Bir zamanlar, doğduğumda Buddha'nın emri ile elimde ejderler saltanatının yeşim taşı mücevheri vardı ¹. Şimdi Yüce Tanrı Kırmusda rasâyana içkisini yeşim taşı bir kadehe doldurup bana sundu. ² (Ben) kısmeti Tanrı'dan olan bir Bey'im ².” Bunlardan sonra şöyle dedi: “Tangguol halkına karşı bir sefer yapalım.” denilir ki, Sidurğu Kağan'ın Köbeleng ismindeki, sarı-konur renkli köpeği, kâhinmiş. Kutsal Bey, üç yıl boyunca, dokuz tuğ³lu beyaz bayrağını taşıyarak sefer yaptı (ve) durdu. (Eğer) o köpek “emin, barış dolu, sağlıklı, sâkin, refah içinde” diye haykırsaydı düşman yoktu. (Eğer) köpek gibi ulu⁴ saydı düşman vardı. O köpek Bey'in seferini biliyordu (ve) üç yıl boyunca uludu. Sidurğa Kağan şöyle dedi: “Benim köpeğim yaşlandı (ve) artık kehânet gücü kalmadı,” (ve) dikkatini tevcih etmedi. Bundan sonra, ⁵ Köpek yılı⁵nda (1225), Kutsal Bey piyâdelerini harekete geçirdi (ve) ⁶ Domuz yılı⁶nda (1227) kraliçe Yisui Hatun'u da alarak askerlerinin başına hareket etti.

38 Kutsal Bey Muna'nın zirvesini gördü (ve) dedi ki: “Karışık (bir) ülke için burası sığınılacak (bir) yer, barış içinde (bir) ülke için yerleşilecek (bir) yer. Şimdi burası av geyik¹lerinin toplanacakları (bir) yer. ² Kötü dilli ² (bir) baykuş³un (bir) ağac⁴ın üzerinde tünediğini görünce, Bey, Kasar'a onu vurmasını emretti. Kasar okladı. Baykuş yükseldi (ve) araya

(37) ¹⁻¹ Moğ. *erte töröküi-dür min-u burkan-u carlig-iyar luus-un kağan-u kashuu tamağa uçirabai. erte* = ET. *erte* [EUTS. 75]; *burkan* için bkz. § 21, not 3; ET. *tamğa*, KB., OT. *tamğa*, Kmk. *tamña*, Oyr., Soy. *tañma*, Kaz. *tamğa* (> Çer. TLÇ 66 *tamğa*; Moğ. Kwb. 377 *tamağa* “Stempel”) [EWT. 460]

²⁻² Moğ. *tengri-de-eçe cayağa-tu ecen bi buyu*.

³ Moğ. *tuğ*; Uyg. *tuğ*, OT. *tūğ*, Çağ., Osm. *tuğ* (> Sırp. TE 179 *tug*), Kzk., Kaz., Oyr. *tū* (> Çer. TLÇ 71 *tū*; Osty. TLO 132 *tau*), CC. *tov* “insegna”

= Moğ. (Kwb. 409) *tug* “Fahne, Standarte” (> Soy. *tuk*) = Gold. *tun* = Kore *tunk*, *tok*.

< Çin. * *dug* [EWT. 496 b].

⁴ Moğ. *uli-*, krş. Tü. (DLT. III, 255) *ulı-*

⁵ Moğ. *noğai cil*; *cil*, krş. Tü. *yıl* [DLT; EUTS 294]

⁶⁻⁶ Moğ. *ğakai cil*.

(38) ¹ Moğ. *buğu*
ET. *buğu*: Geyik [EUTS. 51]

²⁻² Moğ. *mağu kele-tü*; krş. Tü. *keleşü*: Söz [DLT. I, 445]

³ Moğ. *uğuli*

⁴ Moğ. *modun*

(bir) saksagan⁵ girdi (ve) kanadı okla delindi. Bey kızdı (ve) kılıcını kaldırdı. Örlög-noyan Bey'e şöyle dedi: ⁶ "İyi resimler, kötü boyayla renk değiştirir ⁶. Bey'imın bunu bilmesini isterim." Bundan sonra uşak ⁷ Boğal [Boğol]-macin [maçin] Bey'e şöyle dedi: "Genç kardeşiniz Qasar, sarhoş olduğu zaman, Kulan Qatun'un uzattığı eli tuttu." Bey Boğol-macin'i, bir kartal⁸ın tüylerini istemesi için Qasar'a yolladı. O dedi ki: "Sen Qagan'sın, herkesin Bey'i. Bir kartalın tüylerini alabilecek kadar iyiyim." Bir kartalın tüylerini verdi. Bunların eski mal olduğunu söyledi (ve) almadan geri döndü. Bey, Boğol-macin'i şöyle demesini söyleyerek ikinci defa gönderdi: "Bir Qaraqalcın kuşu öldür ve onu ver."

39 Kara-çalcin kuşunun uçtuğunu görünce, Boğol-macin'e sordu: "Sürüdekilerden hargisini vurayım?" Boğol-macin: ¹ "Siyah (ile) sarının arasındakini vur!" ¹ dedi. Vurdu, gagasını kırarak ona verdi. Şöyle dedi: "Dedim ki bir Qagan²'a yaraşır bir kartalın tüylerini vereceğim. Bu o değıil. Bu bir Kara-çalcin. Qagan ona yapışıyor" onu almadan geri döndü. Bey buna kızdı (ve dedi ki): "Önceleri yedi Qongqotana'yla birleşti. Sonradan, ona kötü dilli baykuşu öldürmesini söylediğim zaman, ³ iyi dilli saksaganı ³ öldürdü. Şimdi ise kartalın tüylerini vermemiş." (Onun) dört kişinin gözetimi altında tutulmasını (ve) erzak olarak ⁴ vahşi boğa⁴'nın etini vererek kapatılmış bir kuyu⁵da kalmasını sağladı. Qanggai Qan dağında büyük

⁵ Moğ. *sağacağai*. Sarı-Uyg. *saksıkan*, Uyg. *sağızkan*, ET., OT. *sağızgan*, Kzk., Kaz. *sauskan*, Trkm. *sağasgan*, IM. *sıksıgan*, Çağ., Osm. *saksagan*, Oyr. *sañışkan*, Kmk. *sabuskan*, *saushan*, Soy. *sāksan*, Hak. *sāshan* (> Kam. Jöki 286 *şışkan*) = Moğ. (Kwb. 354) *siğacağai*. [EWT. 396 b].

⁶⁻⁶ Moğ. *sayin-u saltar mağ-u-yi-yin sarbuğ gem*.

⁷ Moğ. *köteçi*; krş. ET. *küteçi*: Güden, saklayan, koruyan [EUTS. 124].

⁹ Moğ. *kaçir*

(39) ¹ Moğ. *buğu*, bkz. § 38, not 1.

² Moğ. *kan* = ET. *kan* "Han, hükümdar" [EUTS. 164]

³⁻³ Moğ. *sayin keletü sağacağai*; *sağacağai* için bkz. § 38, not 5.

⁴⁻⁴ Moğ. *sağığulcu buğa*. ET., Uyg., OT. *buğa*, sarı-Uyg. *puğa*, *puğa*, Kom., Blk., Osm. *boğa*, Çağ. *buğa*, Oyr. *puğa*, Bşk. *boğa*° (> Mordwin. *buğa*, *bōka*; Wogul. TLM. 147 *poğa*; Macar. BTLU 45-6 *bika*; Kam. Jöki 105 *buga*).

~ Moğ. (Kwb. 58) *buğa* (> Rus. Vasm. 1:134 *biğay*, 1:158 *bik* "Stier") [EWT. 87 a]

⁵ Moğ. *kuçuğ*; Uyg. *kuçuğ*, OT. *kuçuğ*, *kuçuğ*, Çağ., Tar., Kzk. Kkır., Tel. *kuçuğ*, AH., Kom., Osm., Krm., Kar., Blk. *kuçuğ*, IM. *kuçuğ*, MA., Trkm. *kuçuğ*, Az. *kuçuğ*, Az. *kuçuğ*, Kaz. *koyu*, Bar., Küer. *kuçuğ*, Tob. *kuçuğ* (> Moğ. Kwb. 194 *kuçuğ* "Brunnen" > Hak. *kuçuğ* "kolodets")

<? *kuçuğ* "giessen" [EWT. 297 a].

av⁶ başlatmak vesilesiyle, şöyle ilân etti: ⁷“Börte Çinoa ⁷ (ile) ⁸ Kıuaa Maral ⁸ (av çemberinin) içine gelecek. Onları öldürmeyin. Kıvırcık saçlı bir adam, ⁹ mavi-boz (bir) atın ⁹ üzerinde içeri gelecek. Onu canlı dışarı çıkardılar. Mavi-boz atlı adamı aldılar (ve) sordular: “Sen kime âitsin?” Adam ses çıkarmadı.

40 Onu aldılar (ve) Bey’e getirdiler. Bey onu sorguya çekti. Dedi ki: “Sidurku Kağan, Moğolların ¹ Kutsal Bey¹’imin ordusunu harekete geçirdiğini söyleyerek beni öncü ² olarak gönderdi. Bu benim hiçbir at tarafından geçilmemiş mavi³-boz atım Küsbüled. Ona yetişildi. ⁴ Dört ayağı ⁴ yorulmuştu. Bana yaralayan “Kara Bodung” derler (ve) hiçbir siyah saçlı adam tarafından mağlûp edilmedim. Benim kara kafam yorgun düştü.” Kutsal Bey sordu: “Bana Kağan’ın durumundaki değişiklikleri anlat. Hakkındaki gerçekleri anlat.” Bodung dedi ki: “Sabahları zehirli ⁵ sarı çizgili (bir) yılan⁵dir. O zaman onu kimse zaptedemez. Öğleden sonra, o, koyu kahverengi tüylü (bir) parstır. O zaman onu kimse zaptedemez.

⁶ Moğ. *aba*

* ab (<? * hāb): Uyg. *ab*, *aw*, OT., IM. *av*, Trkm. *āv*, Kom., Kzk., Kaz. *au*, Özb., Osm. Krm., Az. *av*, Özb. *a°v*, Kmk. *hau*, *au*, Tar. *ā*, Blk., Krç., Kkir. *ā*,

~ Moğ. (Kwb. 19) *aba* “Vogeljad, Vogelfang”

<? * *pāba* [EWT. 1 a].

⁷⁻⁷ bkz. § 4; not 12.

⁸⁻⁸ bkz. § 4, not 16.

⁹⁻⁹ Moğ. *köke boro moritu*; *köke* için bkz. § 3, not 9. *boro* için bkz. § 4, not .

(40) ¹⁻¹ Moğ. *boğda ecen*. Soy. *boğda*, Hak., Koyb., *poğda*, Kç, *poğda*, Oyr. *poğdo*, Yak. *boğdo*.

< Moğ. (Kwb. 49) *boğda* “Majestät”, “heilig”, “Kaiser”

~ Gold. *bo*, *boa* “Himmel, Gott” [EWT. 78 b].

² Moğ. *kağul*. Osm. *kağul*, AH. *kağul*, Çağ. *kağul*, *kağul*, Kaz. *kağul*, Osm. *karavul*, *kağol*, Soy. *kağal* (> Kam. Joki 166 *kārol*; Rus. *karatl*), Yak. *koruol*, *horuol*, *harabil*, Çuv. *horal*, *hural* (> Çer. *orol*), Çuv. *hural-la* (> Çer. *orolla*)

< Moğ. (Kwb. 171) *kağul* < *kağ* “Schaunen” [EWT. 235 b-236 a]. ayrıca bkz. ET. *kağ* = *kağ* “gözbebeği”; *kağmak* “bakmak” [EUTS. 167].

³ Moğ. *kökö*, krş. *köke*, bkz. § 3, not 9.

⁴ Moğ. *dörben tabağ*; *dörben*, krş. Tü. *dört*; *tabağ*, krş. Tü. (DLT. I, 400, 405) *taban* “taban, deve tabanı”

⁵⁻⁵ Moğ. *sira eriyen moğai*.

* *sariğ*: Uyg. *sariğ*, Trkm. *sāri*, Küer. *sariğ*, CC. Osm. *sarı*, Çağ. *sari*, *sarik*, Çağ. *sariğ*, Tar. *serik*, Tob. *sāri*, Krç. *sar* (> Çer. TLÇ. 59 *sarā* “gelb”, *şara* “lichtbraun”), Leb. *sariğ*, Yak. *arī*, Çuv. *şurā* (Mac. BTLU 114 *sār* [-*arany*], *sārga*); Blk., Krç. *sariğ-al*, *sariğ-ar* “gelb werden”

~ Moğ. (Kwb. 349) *sira* “gelb”, Kalm. *şara*, Bury. *sāral* “bilanmy” (> Yak. *sālir*, *sālir*)

~ Ma. *şara* “weis werden” [EWT. 403 b-404 a].

Akşam üstü, akşam yemeğinde ⁶ çok güzel sarışın (bir) gençtir ⁶ (ve) kraliçesi ile oynar. O zaman, onu kimse zaptedemez.” Bunun üzerine o adamı öldürmedi. Bey, Tanggud halkının öncülerıyla karşılaştığı zaman, ⁷ şeytan soyundan kara büyücü (bir) kadın ⁷, Sidurku Kağan'ın ⁸ Moğolların ordusu⁸nu karşılamaya gelenlerinden, adamları (ve) ⁹ iğdiş edilmiş beygir⁹leri lânetledi ¹⁰ (ve) onları öldürdü.

41 Sübegetei Bağatur, Bey'e şöyle dedi: “Bu kadın adam¹larımızı (ve) atları²mızı lânetledi (ve) öldürdü. Keskin nişancı Kassar'ı ³ büyük cezâ³sından affedin.” Bey bunu tasdik etti (ve) onu kendi atı ⁴ Kanath Kula⁴ya bindirip gelmesini (ve) varmasını sağladı. Zincirlere bağlı iken çektiği acıların hesabını yaparak onu dizkapağından vurdu. Bu kaburga⁵ları üstüne devrilip öldürken, ona lânet etti (ve) şöyle dedi: ⁶ “Kassar'ın neslinden erkek olanlar ⁶, yaralar içinde ölsün; ⁷ neslinden kadın olanlar ⁷ koca⁸ları tarafından terk edilsin” (ve) öldü. ⁹ Sidurku Kağan (bir) yılan olduğu zaman ⁹ Bey (bir) Garudai [Garudai] kuşu oldu. Kaplan ¹⁰

⁶⁻⁶ Moğ. *gooa sira köbegün*; *gooa* için bkz. § 7, not 10 ve § 9, not 3.

⁷⁻⁷ Moğ. *karıyalçı kara emegen*.

⁸⁻⁸ Moğ. *Mongğol-un çerig* [çireg/çirig]; *çerig* için bkz. § 28, not 1.

⁹ *ağta*. bkz. § 14, not 11.

¹⁰ lânetle- = Moğ. *karıya-*

(41) ¹ Moğ. *ere* = Tü. *er* [EUTS. 73; DLT. I, 16, 21 v.b.]

² *ağtan*, krş. § 40, not 9.

³⁻³ Moğ. *yeke casağ*. *yeke* için bkz. § 25, not 6; *carlığ* için bkz. § 25, not 3.

⁴⁻⁴ Moğ. *cigür-tü kula*; Uyg., OT., Kom., Çağ., Osm., Kzk., Oyr. *ğola*, Trkm. *kula*, Kaz. *kola* (> Çer. TLÇ 42 *kula* “falb”), Çuv. *hâla*.

~ Moğ. (Kwb. 195) *kula* [EWT. 298 a].

ayrıca bkz. DLT (III, 233) *kula* “kula renk”. *Kula Kara* “erkek adı” USp. 280 [EUTS. 185].

⁵ Moğ. *kabirğa*; Çağ., Osm. *kaburğa*, Blk., Krç. *kabırğa*, Hak. *habırğa*, Trkm. *kapırğa*, Şor., Sag. *kabırğa*,? Yak. *habarğa*, *habırğa*; *hoburğan*, *homurğan*

<? Moğ. (Kwb. 174, 179) *kabi-rğa*, *kabisun* “Rippe” [EWT. 216 b].

Dörbet: *Xäwşn* = Xawsn “rippe” (Kwb. 179).

⁶⁻⁶ Moğ. *Kassar-un nuğun üre inu*.

Soy. *üre*, *ü-ün*, Tel. *ürän*, Kzk., Oyr., Bar. *ürön*, Yak. *ürän*. < Moğ. (Kwb. 459) *üre* “Same, Frucht”, “Leibesfrucht, Kind”; *üre-sün* < * *hüre*, *hüre-sün*

~ Ma. *fursun* [EWT. 522 a].

⁷⁻⁷ Moğ. *ökin üre inu*.

⁸ *ere*, krş. § 41, not 1.

⁹⁻⁹ Moğ. *Sidurku kağan-u moğai boluğsan çağ-tur*.

¹⁰ Moğ. *baras*; Uyg. *bars*, *bärs*, OT., Hts., AH. *bars*, Kzk. *barıs*, Kar. L. *barst*, Osm. *pars*, Kaz. *pars*, Oyr., Tel., Soy. *par* (> Moğ. Kwb. 35 *bars*, *bar* “Tiger”; Rus. *bars*) [EWT. 63 b-64 a]. ayrıca bkz. ET. *bars* = *barz* [EUTS. 34]; DLT (I, 344) *bars* = *pars*.

olduğunda, Bey arslan¹¹ oldu. (Bir) Genç¹² olduğunda, Bey yaşlı¹³ (bir) adam oldu (ve onu) zaptetti. Sidurğu Kağan Bey'e şöyle dedi: "Beni öldürme. Ben Venüs¹⁴ olacağım (ve) senin düşmanlarını öldüreceğim. Meçid¹⁵ olacağım (ve) sığır vebasını (ve) açlığı mahvedeceğim. Eğer beni öldürürsen, bu senin kendi hayatın için kötü olur." Böyle konuştu. Durum onun sözlerine göre zuhur etmedi. Vurdular, kestiler

42 fakat gövdesini parçalayamadılar. Sidurğu Kağan dedi ki: "Keserek, vurarak, benim gövdeyi parçalayamadınız. Ayağımın taban¹ında² üçe katlanmış², sarılmış, ³çift sırtlı (bir) kuşak³ var. Beni bununla boğun⁴ (ve) öldürün. "Bu çift sırtlı kuşağı alıp onu öldüreceği sırada şöyle dedi: "Eğer şimdi beni boğarak⁴ öldürürsen, senin gelecekteki soyun da benim gibi boğulsun." "Hâatunum Körbelcin Gooa'yı kara tırnak⁵larından başlayarak inceleyin". diyerek öldü. Kutsal Bey, Körbelcin Gooa'yı aldı. Bey (ve) bütün yüce halkı Körbelcin Gooa Hâatun'un güzelliğine imreniyordu. Körbelcin Gooa Hâatun dedi ki: "Benim bu güzelliğim senin ordunun toz⁶uyla kirlendi⁷ Daha önce çok daha güzeldim. Şimdi, eğer suda

¹¹ Moğ. *arsalan*; Uyg., OT., IM., Çağ., Osm., Az. *arslan*, Kar., Bar. *arıslan*, Kzk. *arsulan*, Osm., Blk., Krç. *arslan* (> Slav. *slon* "Elefant"; Moğ. Kwb. 14 *arsalan*; Mac. BTLU 110 *oroszlán*), Çuv. *uslam*, *uslan-kajôk* (> Kalm. Kwb. 14 *arslan* "Rubel") < Oyr. (in Märchen) *arsıl* "wild", Tub. *arsıl aba*, Tel. *arsıl an* "Löwe", Soy. *arızlan* [EWT. 27 a]. ayrıca bkz. ET. *arslan* [EUTS. 20]; DLT (I, 75, 81, 125 v.b.) *arslan*.

¹² Moğ. *köbegün*.

¹³ Moğ. *ebügen*.

¹⁴ Moğ. *çolmon*; AH., IM., Tar., Osm., Kmk., Krç. *çolpan*, Blk. *colfan*, Tel. *çolbon*, *çolmon* (> Yak. *çolbon*; Tung. *çolbon*, *solbon*), Leb. *çölbön*, Kzk. *şolpan*, Kaz. *çulpan* (> Çer. TLÇ 80 *çolpan*), Soy. *şolban*, *şolman*, Hak., Sag., Koyb. *solban*, Sarı-Uyg. *şolvan*, *şolvan*.
< Moğ. (Kwb. 429) *çolbun*, *çolban* "Venus, Morgenstern" [EWT. 115 a-b].

¹⁵ Moğ. *meçid* = Ülker yıldızı.

Tü. (DLT. I, 95; III, 40) *ülker* = Ülker yıldızı, süreyya yıldızı.

(42)

¹ Moğ. *olan*.

²⁻² Moğ. *ğurban kuğuskicu*.

³⁻³ Moğ. *koşi olang*.

⁴ Moğ. *boğumilacu*; *boğucu*; *boğumilağdaqu*. krş. ET. *boğaguluğ* "boğulmuş, kelepçelenmiş", *boğagulukçı* "cellat, katil, boğazlayan", *boğmak* "boğmak" [EUTS. 46].

⁵ Moğ. *kimusun*.

⁶ Moğ. *toğusun*. (krş. Tü. *toz*)

⁷ Moğ. *kirtebei*; Uyg., OT., Çağ., Osm. *kir*, Kaz. *kôr*, Hak., Soy. *hîr* (> Moğ. Kwb. 232 *kir*); Soy. *hîr-ik* [EWT. 271 b]. ayrıca bkz. ET. *kir* "kir, pislik", *kirtig* "kirli", *kirsiz* "arı, temiz pâk, kirsiz" [EUTS. 111]; DLT (II, 212, 230) *kir*.

yıkırırsam, daha güzel olacağım.” Bu sözler üzerine Bey “Suda yıkan” diyerek onu yolladı. Hâton nehrin kıyısında giden (bir) ⁸ tarla kuşu ⁸ yakaladı (ve) kuyruğuna (bir) ⁹ mektup yazdı ⁹ (ve) “Bu suda öleceğim. Vücudumu nehrin aşağısında aramayın. Yukarısında arayın!” diyerek, babasına yolladı.

43 Kızının sözlerine göre onu arayan babası nehrin yukarısında onu buldu, aldı (ve) gömdü. Onu gömdüklerinde, kişi başına bir torba toprak serptiler. Mezar¹ına Temür Ulğu dediler. O nehre ² Hâton-i göul ² dediler.

Tangğud ülkesini itaate getirerek, Sidurğu Kağan'ı öldürerek, Dörmegei şehri³ni mahvederek (ve) Körbelcin Gooa Hâton'u alarak, o seferde yazı Luubang Kağan'da geçirdi. Dörmegei şehrinde, Kutsal Bey tehlikeli bir hummaya yakalandı. ⁴ Altın hayatı bitmek üzereyken ⁴ şöyle dedi:

“Benim dört genç kardeşim, ⁵ misk sıçan⁵ları gibi,
Benim dört oğlum, ⁶ güçlü at⁶lar gibi,

⁸⁻⁸ Moğ. *köke bolçamur* [bolcimur/bolcumar/bolçumur].

⁹⁻⁹ Moğ. *biçig biçücü*; ET., Uyg. *biti*, IM., Çağ. *bit*, Tar. *pütü*; ET. *biti-g* “Schrift”, Doğu-Tü. *pitik* (> Moğ. *biçig*), OT. *biti-gü* “Tinte”, Sarı-Uyg. *pitüg, pitük*; Eskiosm. *ak-biti* “iyi amel defteri”, Çuv. (Aşm. 10:251) *pôDü* (> Mac. BTLU 44 *betu* “Buchstabe”).

<? Çin. *piēt* “Pinsel” [EWT. 77]. ayrıca bkz. ET. *bitgeçi* = bitigeçi “Kâtip, yazıcı” *bitig taş* “Abide, yazıt, yazılı taş”, *bitimek* “Yazmak, kopya etmek”, *bitilmek* “yazılmak”, *bitükü* “yazdırma”, *bitimek* “yazdırtmak, yazdırmak” [EUTS. 45]. A. von Gabain (Altürkisches Schrifttum, 1950, s. 9), Ramstedt (JSFOu XXXVII. 2,5) ve P. Pelliot (JA. 1925, s. 253-254) bu kelimenin Çince *pi* < **piei*’ten geldiğini; buna karşılık N. Poppe (Bibliografiya Vostoka, 1934. V-VI, 97) ise < Toharca. *pidē*’den geldiğini ileri sürerler.

(43) ¹ Moğ. *çokça*; (Kwb. 429) *çogça* “Körper”, “Haufen”; (443) *çogça-ji*, Kalm. *ışoktjī* “spitz sein”. > Tar. *çokça*, Oyr. *çokço*, Leb. *çokço*, Tel. *çokçom*; Yak. *cogcoy*. [EWT. 114 a].

²⁻² “Kraliçenin nehri”

³ Moğ. *balğasun*, krş. Tü. (ET., Uyg.) *balık* “şehir”; Sarı-Uyg. *paluk, palikh*.

~ Moğ. (Poppe, *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen*. Teil 1. Wiesbaden 1960, s. 122) **balaka*, (Kwb. 31) *balga-sun* “Dorf od. Stadt”

⁴⁻⁴ Moğ. *altan amin garküi çahtur*.

⁵⁻⁵ Moğ. *küder*.

⁶⁻⁶ Moğ. *külüg*; krş. ET. *kölük* = *külük* “yük hayvanı” [EUTS. 155], *külüngü* “taşıt, nakliye vasıtası” [a.g.e., 121]; DLT (I, 392) *kölük* “arka; yük yükletilen herhangi bir hayvan”.

Benim ⁷ beş renk⁷ten (ve) ⁸ Dört Yabancı Toprak⁸tan halkım, dinleyin!
 Yayılmış,
 Tâ ki ⁹ deri üzengi⁹ gerilinceye,
¹⁰ demir üzengi¹⁰ eriyinceye kadar
 aylar içinde kurduğum,
 meydana getirdiğim
 (ve) bir araya topladığım,
 benim yüce halkım,
 bu kadar acı çektiğimi görmedim.
 Beyaz iğdiş edilmiş beygirimin üzerinde otururken,
 keçi derisi mantoma uzanırken,
 acılar içinde kurarken,
 meydana getirirken
 (ve) bir araya toplarken,
 benim yüce halkım
 bu kadar acı çektiğimi görmedim,
 (Bu), geçmiş hayatımdaki borçların ceremesi mi?"

44 Böyle konuştu. Kutsal Bey dedi ki: "Bütün bakan¹larımın benimle ölmesini diliyorum." Sinüd'li Kilüketei Bağatur dedi ki:

"Sizin yeşim taşı değerindeki kanunlarınızın değeri alçalacak;
 Sizin sevgili Hatununuz Börte-Kelcin Seçen ölecek;
 Sizin Kâsar'ınız (ve) Belgetei'niz birbirleriyle kavga edeceler;
 Sizin bir araya getirilmiş (ve) toplanmış kalabalık halkınız bütün yönlere
 dağılacaklar;
 Sizin azametli kanunlarınız alçaltılacak;
 Sizin evvelce, çok önceleri tanıdığınız Hatununuz Börte-Kelcin Seçen
 ölecek;
 Sizin Ögedei [Ögödüi]'niz (ve) Tului [Tülüi]'niz yetim kalacaklar,
 Sizin vârisleriniz tarafından bir araya getirilen kalabalık halkınız dağılacak
 (ve) diğer adamlara tâbi olacaklar;
² Sizin dağ gibi olan kanunlarınız ² alçaltılacak;
 Sizin tanıyıp onurlandırdığınız Hatununuz Börte-Kelcin Seçen ölecek;

⁷⁻⁷ Moğ. *tabun öngge*.

öngge = renk, krş. DLT. *öng* "renk, bir şeyin rengi" (I, 41); *önglög* "renkli" (I, 41)

⁸⁻⁸ Moğ. *Dörben çari ulus*.

⁹⁻⁹ Moğ. *sur dörüge*.

¹⁰⁻¹⁰ Moğ. *temür dörüge*.

(44) ¹⁻¹ Moğ. *ağula boluğsan törü çin-u*.

Sizin Oçoçu'nuz (ve) Kaçuçu'nuz birbirleriyle kavga edecekler;
Sizin kurulmuş olan kalabalık halkınız,
dağlara (ve) ormanlara saçılacaklar.

Kaŋgğai Kağan adağının iki tarafında göçebe hayatı yaşayacaklar.

Sizin Hatununuz (ve) çocuklarınız ağlayıp feryad edecekler;

Onlara iyi bir talimat verebilir misiniz?

Onlar, dağların güney yamaçlarında,

Sizin verdiğiniz bu yerlerde göçebe hayatı sürecekler;

45 Onlara iyi bir talimat verebilir misiniz?

Zor şeydir genç vücutları ezmek;

Eğer onları ezersek, Nirvana¹'daki buluşmamız bir hakikat olur mu?

Zor şeydir sağlıklı vücutları kırmak;

Eğer onları kırarsak, barış dolu bir toprakta buluşmanız hakikat olur mu?

Geride dul kalan Hatununuz Börte-Kelcin-Seçen'e (ve) yetim kalan Ögedei

(ve) Tului'ye,

Çöldeki su yerlerini (ve) dağ geçitlerindeki bir yolu

göstermeyecek (ve) vermeyeceksiniz."

Çenggis Kağan dedi ki:

"Şimdi, ölmeyin! Geride dul kalan Hatunum Börte-Kelcin-Seçen'e
(ve) geride yetim kalan Ögedei'me (ve) Tului'me çöldeki su yerlerini (ve)
dağ geçitlerindeki bir yolu gösterin (ve) verin.

² Yeşim taşının derisi yoktur; ²

³ Sert demirin kabuğu yoktur; ³

⁴ Acınacak ölümlü vücudun ebediliği yoktur; ⁴

Geri dönmemek üzere acı içinde gitmek, bunu düşün! Hareket ederken
yüzlerce ayrı işi tamamlıyorsunuz, bu işlerin en yücесidir. Gerçek dolu
sözlerine bağlı kalan bir adamın düşünceleri kuvvetlidir.

Küçük arzulara sahip olarak, kendinizi çoğa ayarlayın.

46 Gerçekte, göçebe dolaşmaya gidecek olan sizin vücutlarınızdır;

Geleceğin iyi töresini muhafazaedin!

Kubilai'nın sözleri farklıdır. Onun sözlerine göre hareket edin!

Bing-ğakaı (1227) yılında, yedinci ayın on ikisinde 67 yaşında öldü ¹.

(45) ¹ Moğ. *Nirman* = ET. *nirvana* [EUTS. 137]; Uyg. (Gab.) *nirwan*, *nurban* [EWT. 353
a] <Skr. *nirvāna*

²⁻² Moğ. *kas çilağun arasun ügei*.

³⁻³ Moğ. *katan temür-tür durusun ügei*.

⁴⁻⁴ Moğ. *qayıran törögsen böyendür möngke ügei*.

(46) ¹ Moğ. *tengri bolba*.

Bir arabaya güçlü atlar koşarak, Han Kağan'ın ² altın tabut²unu arabanın üzerine koydular (ve) imparatorluğa lâyık bir ilerleyiş içinde geri döndüler (ve) Sünid'li Kilüketei Bağatur, Bey'i methetti: "Bey'im, yükseklerde uçan şahinin kana³dı gibi mi gittin?"

Bey'im, ⁴ gıcırdayan (bir) araba⁴ya yük⁵ mü oldun?

Bey'im, avına dalış yapan (bir) şahinin kanadı gibi mi gittin?

Bey'im, giden (bir) arabaya yük mü oldun?

Bey'im, ⁶ öten (bir) kuş⁶un kanadı gibi mi gittin?

Bey'im, ⁷ inleyen (bir) araba⁷ya yük mü oldun?"

Onu methederek gelirken, Muna'nın bataklık topraklarına vardılar. Araba, tekerleğin göbeğine kadar (çamura) saplandı (ve) kımıldatamadılar. Beş Reng'in güçlü atlarını arabaya koştular fakat onu dışarı çekemediler. ⁸ Büyük halk kitlesi ⁸ üzüntü içindeyken, Sünid'li Kilüketei Bağatur baş eğdi (ve) şöyle dedi:

47 ¹ "Doğduğunda mukadderatı mavi ebedî gökten verilmiş olan benim güçlü Bey'im ¹,

Yüce halk topluluğunu terkettin;

Senin kanunun, daha önce olağan üstü hizmet ettiğin,

Senin halkın, senin hizmetlerinle kurulmuş;

Hatun (ve) çocukların doğmuşlardı;

Senin doğmuş olduğun asıl toprakların (ve) suların,

İşte oradalar!

Namusluca yapılmış senin kanunun;

Verginle kurulmuş senin halkın;

Senin çok sevilmiş hatun (ve) çocukların;

²⁻² Moğ. *altan kegür*. *altan* için bkz. § 1, not 15.

³ Moğ. *cegür* / *cigür*.

⁴⁻⁴ Moğ. *kaŋginaku tergen*; krş. ET. *kaŋglı* = kağrı, araba [EUTS. 165]; *kaŋglı* = kağrı arabası (yük için) [DLT. III, 379]. KB., Osm. *kañ* "Wagen", Sag., Koyb., Kç. *kañq̄* (> Kam. Joki 159-160 *kaña*), Hak. *hañā*, Çağ., Krm. *kañlı*, AH., Osm. *kañlı*, *kañmı* [EWT. 232 a].

⁵ Moğ. *tegesi*.

⁶⁻⁶ Moğ. *cirgekü sibağun*.

⁷⁻⁷ Moğ. *cirkiraku tergen*.

⁸⁻⁸ Moğ. *kür yeke ulus*.

(47) ¹⁻¹ Moğ. *köke möngke tengri-de-çe cayağa-bar törögsen külüg boğda ecen min-u*; *köke* için bkz. § 3, not 9. *möngke* için bkz. § 5, not 7. *tengri* için bkz. § 4, not 1. *törögsen* için bkz. § 30, not 2. *boğda* için bkz. § 35, not 1.

Senin ² altın saray²ların,
 İşte oradalar!
 Akıllıca yapılmış senin kanunun,
 Senin birbirlerini tanımış Hatun (ve) çocukların,
 Senin geçmişte kurulmuş kalabalık halkın,
 Senin akrabaların,
 İşte oradalar!
 Senin gittikçe kalabalıklaşan insanların,
 Senin yıkandığın sular,
 Senin kalabalık Mongol halkın,
 Senin doğduğun yer olan Onan'ın Deligün Boldağ'daki toprakların (ve)
 suların,
 İşte oradalar!
 Ceviz rengi atlarının kuyrukları örülerek yapılmış olan senin bayrağ³ın,
 Senin davul⁴ların, kamçı³ların (ve) boru⁶ların,
 Bütün senin birleşmiş halkın,
 Kağan olarak oturduğun Kerülen'deki Ködege Arulan toprakları (ve)
 suları;
 İşte oradalar!
 Büyümeden önce tanıdığın Hatunun Börte-Kelcin
48 Burkatu Kağan [Burhan Kaldun] (dağı),
 Senin toprak¹ların, suların, otlak²ların,
 Senin iki sevgili³ arkadaş⁴ın, Boğorçi (ve) Muğuli;
 Senin bütün yüce kanun (ve) gelenek⁵lerin,

²⁻² Moğ. *altan ordu*. *altın* için bkz. § 1, not 15. Uyg. *ordu*, *ortu*, OT. *ordu*, Çağ., Tar., Az. *orda*, Kzk., Bar. *orda*, Tcl. *ordö*, Kom. *orda*, Yak. *ordü* = Moğ. (Kwb. 288) *ordu*.

³ *tuğ* için bkz. § 37, not 1.

⁴ Moğ. *kinggerge*. krş. (Kwb. 226) *keñgerge* "grosse trommel", *keñgerge*, Çağ. *käürgä*.

⁵ Moğ. *bürkiye*.

⁶ Moğ. *uriya*.

(48) ¹ Moğ. *ğacar*.

² Moğ. *nutuğ*

³ Moğ. *amarag*; krş. ET. *amrak* = Sevgili, aziz; *amramak* = sevgi, aşk, sevinç, sevmek; *amranmaqlıg* = Sevilecek olan; *amraşmak* = Sevişmek, çok sevmek [EUTS. 14]; *amrak* = rahat, sakin [DLT. I, 101].

⁴ Moğ. *nökör*. bkz. § 30, not 1.

⁵ Moğ. *yosun*; KB., Çağ., Tar., Doğu-Tü. *yosun*, Yak. *žasun*, Soy. *yozu*, Kzk. *žosuk*, Tel ⁴*yozok*, Şor. *çozak*, Kaz. *yustk*.

= Moğ. (Kwb. 219) *yosun* "Sitte, Gewohnheit" = Ma. *yoso*, *yoñsu*.

<Çin. *yō* [EWT. 207 b].

İşte oradalar!

Ruhu yeni bir vücutta doğduğundan beri tanıdığın Hatunun Kılan,
 Senin kopuz⁶ların, borazan⁷ların (ve) şarkı⁸ların,
 Senin bütün yüce halkın,
 Senin Kutuğ-tu Kan (dağın), toprakların (ve) suların;
 Karaguna Kan dağı sıcaktır diyerek,
 Hatun Körbelcin güzeldir diyerek,
 Yabancı Tangğud halkı çok diyerek,
 Sevgili Moğol halkını terk mi ettin Bey'im?
 Senin sevgili altın hayatın gidince,
 Senin yeşim gibi değerli tabutunu alıp geri döneceğiz,
 Onu Hatun Börte-Kelcin'e göstereceğiz,
 Onu senin ⁹ bütün halk⁹ına getireceğiz."

O böyle konuşunca, Bey, acırcasına, izin verdi (ve) arabası inleyerek hareket etti. Bütün insanlar sevindiler. (Bundan sonra O'nu) Hakan'ın yüce yerine getirdiler. O andan itibâren, onun evrensel yüce kabri büyük asil bakanların kuvvet aldıkları, bütün halkın destek aldığı bir yer oldu (ve) evrensel olarak ebediyete kalması için, ¹⁰sekiz beyaz çadır ¹⁰ kuruldu. Kutsal Bey oradan giderken,

49 memnuniyetinden dolayı bir emir vermiş gibi, araba tekerleğin göbeğine kadar (çamura) saplandı. Yanlış bir manâ çıkaran halk, onun giydiği gömleği, çadırını (ve) bir çift çorabın tekini oraya gömdüler. Bazıları, asıl tabutun Burkan Kaldun'a gömüldüğünü söyler; bazıları da Altai Kan'ın kuzeyinde (ve) Kentei Kan'ın güneyinde kalan (ve) Yeke Ötög denilen bir yere gömüldüğünü söyler.

⁶ Moğ. *kuğur*; bkz. *xūr* "saiteninstrument; geige, fiedel" (vgl. *dombı, yatağan*) [*kuğur*, vgl. Kır. *kobuz*, Alt., koyb. *komus*, Rus. *kobzo*,² Mac. *húr* "saite"; < Çin. *hū, hū-cin* (> Kh. *xu* ^cts ^cır)id.] (Kwb. 201 b).

⁷ Moğ. *çuğır*.

⁸ Moğ. *kög*; ET. *kög*, Çağ., Osm. *kök*, Kız. *kög*, Soy. *hög*, Koyb. *kög*, Hak. *kög*, Şor. *küg*. < Moğ. (Kwb. 236) *kög* "Harmonic, Musik"; *kögžim* "Harmonic, Wohlklang" (> Soy. *hög-cüm* "orkestr, muzıka" ~ Tü. *küg*. [EWT. 286 b]; *kög* = şiirin vezni, aruzu [DLT. III, 131].

⁹⁻⁹ Moğ. *kaıuğ ulus*; *kaıuğ* için bkz. § 29, not 1. *ulus* için bkz. § 25, not 6.

¹⁰⁻¹⁰ Moğ. *naiman çağan ger bolbai-ca*; *çağan* için bkz. Kwb. 419 a. *ger* "zelt, jurte, haus; familie, heim; haus, futteral". Tib. *gur*,² Kır. *kür*, *kö* "hütte" [Kwb. 134 a].

(Bu), ¹ Moğolların Kağanlarının en yücesi Çinggis Kağan'dı ¹.

Bundan sonra, üçüncü yılda, ² Öküz yılı²nda, Ögedei Kağan, 43 yaşındayken, Kerülen'deki Ködege Arulan'da ³ büyük taht³a oturdu.

On üçüncü yılda, öküz yılında, 50 yaşındayken Üteku Kulan'da öldü. Ögedei Kağan ⁴ Koyun yılı⁴nda doğmuştu. Altıncı yılda, ⁵ At yılı⁵nda, Külüg Kağan 42 yaşındayken Örmügetü'deki büyük tahta oturdu. Bir sonraki sene, koyun yılında, 43 yaşındayken Semsike'de öldü.

50 Külüg Kağan, Öküz yılında (1205) doğmuştu. Bundan sonra, beşinci sene, ¹ Domuz yılı¹nin (1251) dördüncü ayının üçüncü gününde, Möngke Kağan 45 yaşındayken Kerülen'deki Ködege Arulan'da büyük tahta oturdu. Dokuzuncu yılda, Koyun yılında (1254), 54 yaşındayken, Çing Cangbu adlı kale²de öldü. Möngke Kağan, ³ Tavşan yılı³nda (1207)

- (49) ¹⁻¹ Moğ. *Mongğol-un kad-un erkin Çinggis kağan buyu*; ET., Uyg. *kağan*, Çağ. *ka^can*, Oyr., Tel., Leb. *kān*, Doğu-Uyg., Kom., Kaz. *kan*, Yak. *hān, han*. = Moğ. (Kwb. 175) *kağan*.
erkin için bkz. § 25, not 6.
- ²⁻² Moğ. *üker cil*; (*h*) *öküz* (< * (*h*) *ökür*): Uyg., Osm. *öküz*, OT. *öküz*, Kom., Çağ. *ögüz*, Trkm. *hökiz, ökiz*, Özb. *hükiz*, Blk. *ögüz*, Krç. *ögüz, yögüz*, Kmk. *ogü*, Kzk. *ogis*, Kaz. *ügöz*, Yak. *ogus* (> Tung. *ogus*), Çuv. *vôGôr, môGôr* (> Mac. BTLU 111 *ökör*)
~ Moğ. (Poppe 12) *üker*, O Moğ. *hüker*, Monguor. *fuguor* (> Tu. *hukur* "Kuh")
[EWT. 370 b]. Uyg., OT., Kom., Osm., Trkm. *yıl, Çağ.*, Doğu-Tü. *yıl, Krç.*, Kzk., Kaz. *zil, Blk. zil*, Tel. Kç., Koyb. *zil, Şor.*, Sag. *çıl, Yak. sil*,
~ Moğ. (Kwb. 109) *cil* "Jahr" (> Yak. *dyıl, zil*)
~ Kore. *yel* [EWT. 200 a].
- ³⁻³ Moğ. *yeke oron*; *yeke* için bkz. § 25, not 6. Uyg. *orun*, OT. *orun*, Çağ. *orn*, Çağ., Doğu-Tü. *orin*, Kaz. *urin*, Yak. *oron, ron*, Çuv. *vürön*.
~ Moğ. (Kwb. 289) *orun* "Bett, Platz", "Land, Reich" (> Soy. *oran*, Yak. *orön*)
[EWT. 365 a].
- ⁴⁻⁴ Moğ. *konin cil*; * *koñ*: ET. *koñ*, Uyg. *koyın, kon*, OT. *koy*, (Argu) *kon*, Trkm. *koyn*, Kom., Çağ., Krm., Kmk. *koj*, Hak. *hoj*, Kaz., Bşk. *kuy* (> Çuv. *kuy: k.-sorčx*)
~ Moğ. (Kwb. 194) *konin* "Schaf"
~ Tu. (Vasb) *kōñi-ksā* "Schaffell" [EWT. 279 b].
- ⁵⁻⁵ Moğ. *morin cil*.
- (50) ¹⁻¹ Moğ. *gākai cil*; Kalm. *gaḥauj* (*gaḥā*) "schwein", *gaḥā džil* "das letzte jahr im jahreszyklus" (Kwb. 141) *gākai* > Ury., Alt.
² Moğ. *kotan*; Özb. (Jarr. Afg. 94) *kota* "Haus", Çağ., Tar., Kzk. *kotan* "Hürde, Viehstall", Kkir. *koton*, Yak. *hoton*.
< Moğ. (Kwb. 190) *kota, kotan* "Zaun", "alle Haustiere, die in einem Zaun vereinigt werden", "Stadt, stadtmauer" (> Tu. *koton* id.)
~ Kore. (SKE 127) *kot* "place, locality, site"
~ Fin. (UAW 5) *kota* "Zelt", Mac. *ház* "Haus" usw. [EWT. 284 a].
- ³⁻³ Moğ. *taulai cil*. krş. ET. *tabıŷğan* [EWT. 453 a] ~ Moğ. (Kwb. 413) *taulai* (> Tel. *tulay*, Yak. *tūlay*).

doğmuştu. Altıncı yılda, ⁴ Maymun yılı⁴nda (1260), Sutu [Satu/Situ/Sutu Kubilai] Seçen Kağan, 45 yaşındayken, Şangdu [Sangdu]'daki büyük tahta oturdu. Otuzbeşinci yılda, ⁵ At yılı⁵nda (1294), birinci ayın yirmi ikinci gününde 81 yaşındayken Taitu [Daidu]'da öldü. Seçen [Çiçin] Kağan ⁶ Yılan yılı⁶nda (1209) ⁷ doğmuştu.

Bundan sonra, aynı At yılında, dördüncü ayın onuncu gününde, Ölceitü Kağan, 30 yaşındayken Sikir [Siker] gölünde büyük tahta oturdu. Ondördüncü yılda, 44 ⁸ yaşındayken, Koyun yılının (1307) ilk ayının sekizinci gününde öldü. Ölceitü Kağan, Öküz yılında (1265) doğmuştu.

51 Bundan sonra, aynı yıl, Koyun yılında (1307), Külüg Kağan, 27 yaşındayken büyük tahta oturdu. Beşinci yılda, Domuz yılında (1311) Taitu'da öldü. Külüg Kağan Yılan yılında (1281) doğmuştu.

Bundan sonra, aynı Domuz yılında, Buyantu Kağan 37 yaşındayken büyük tahta oturdu. Onuncu yılda, Maymun yılında (1320), 47 yaşında Taitu'da öldü. Buyantu Kağan, Domuz yılında (1285) doğmuştu. Bundan sonra, aynı yıl, Maymun yılında, Gegen Kağan, 18 yaşındayken Taitu'daki büyük tahta oturdu. Dördüncü yıl, Domuz yılında (1323), 21 yaşındayken Şangdu önlerindeki ¹ Morin-u ebçigün¹'de öldü. Gegen Kağan, ² Sıçan yılı²nda doğmuştu (1300) ³.

Bundan sonra, domuz yılında, Yisün Temür Kağan, 30 yaşındayken, Ködege Arulan'daki büyük tahta oturdu.

⁴⁻⁴ Moğ. *meçin cil*; krş. ET. *biçin* = 1) Maymun, 2) Oniki hayvanlı Türk takviminde bir yıl adı [EUTS. 41; DLT. I, 346, 409].

⁵⁻⁵ Moğ. *morin cil*.

⁶⁻⁶ Moğ. *moğai cil*.

⁷ Burada bir tarihleme hatası görülüyor. 81 yaşında öldüğüne göre, doğum tarihi 1213 olmalıdır. C. Bawden'in verdiği nottan (bkz. s. 147, not 50/7), YS Ch. 4'te doğum tarihinin 1215 olduğunu; YS Ch, 17 ve CKL'de 80 yaşında, 1294'te öldüğünü öğreniyoruz.

⁸ YS. Ch. 21'e göre, öldüğü zaman 42 yaşındaydı. (Bkz. C. Bawden, s. 147, not 50/10).

(51) ¹⁻¹ *Morin-u ebçigün* = Horse's Chest.

²⁻² Moğ. *kulukana cil*.

³ YS. Ch. 27'ye göre doğum yılı 1303'tür. YS. Ch. 28 ve CKL'de 21 yaşında öldüğü kaydedilir. (Bkz. C. Bawden, s. 148, not 51/8).

52 Altıncı yılda, Ejder yılı¹nin (1328) sekizinci ayının altıncı gününde 36 yaşındayken Şangdu'da öldü. Yisün Temür Kağan, Yılan yılında (1293) doğmuştu.

Bundan sonra, aynı yıl, Ejder yılının sekizinci ayının onikinci gününde Cayağatu Kağan, 35 yaşındayken, büyük tahta oturdu. Ertesi yıl, Yılan yılında, Kütüğü Kağan batı bölgelerinden şöhretli olarak geldi (ve) beşinci ayın ondokuzuncu gününde, 30 yaşındayken büyük tahta oturdu (ve) Kşabuu mühr²ünü kaybetti (ve) Çingsang'ı öldürttü. Rakibi onunla tanışmaya gitti, onu görmeyi başardı (ve) çekip gitti (ve) Kütüğü Kağan, dördüncü ayın üçüncü gününde Çeçeg³tü Göl'de büyük tahta oturdu. Aynı yılın sekizinci ayının altıncı gününde öldü.

Bundan sonra, aynı ayın onuncu gününde Cayağatu Kağan büyük tahta oturdu. Beşinci yılda, 4 Sarı Maymun yılı⁴nda (1332), 35 yaşındayken Taitu'da öldü. Aynı Maymun yılında, aynı ayın beşinci günü İrçimal [İrçamal] Kağan büyük tahta oturdu. Maymun yılında, aynı ayın yirmi beşinci gününde, Taitu'da öldü.

53 Bundan sonra, aynı Maymun yılında doğmuş olan Ukağatu Kağan, Taitu'daki büyük tahta oturdu. Cürçid'li yaşlı (bir) adamın Cüü¹ isminde (bir) oğlu doğduğu zaman, 3 evin üzerinde (bir) gökkuşağı² meydana geldi³. Lağu [Lağa] ve İbaquu bu işâretin manâsını biliyorlardı (ve) Kağan'a: "Bu çocuk Kağan için kötüdür. Eğer iyi olsaydı, kazançlı olurdu; eğer kötü ise, zararlı olur. Onu gençken öldürmelisiniz" dediler. Kağan bu ikisinin dediklerini dinlemedi (ve) çocuğu öldürmedi. Lağu (ve) İbaquu dediler ki: "Ah! Onu öldürmediniz. Bundan sonra düşüncelerinizde

(52) ¹⁻¹ Moğ. *luu cil*; Uyg. (Çin) *lu*, (Gab.) *luo*, *loñ* "Drache", ET. *lüy*, Çağ. *luy*, *yili* "Drachenjahr", Sarı-Uyg. *lu*, *ulu*, *olu* "Dragon", Soy. *ulu* = Moğ. (Kwb. 253) *luu* "Drache" <Çin. *luñ*, Tib. *klü* [EWT. 318 b].

² Moğ. *tamağa*. bkz. § 37/1.

³ Moğ. *çeçeg*. Uyg., ÖT., Çağ. *çeçek*, Küer. *çecek*, Kkır. *çeçäk*, Osm., Tub. *çiçek*, Bşk. *säskä*, Çuv. *šaska*, *šeske* (> Çer. ÇLÇ. 189 *šäskä*, *šaska*, *seskä*; Woty. ÇLP 97 *šaska*; Mac. BTLU 189 *csécs*; Moğ. (Kwb. 428) *çeçeg*, *seçeg* [EWT. 102 a].

⁴⁻⁴ Moğ. *sira meçin cil*. (C. Bawden, buradaki *sira* yerine *çara* okunması gerektiğini yazıyor. Bkz. s. 149, not 52/5).

(53) ¹ *Chu in Anhui* adlı bir âileden doğan birinci Ming imparatoru.

² Moğ. *solongğa*; Bar. *solanğır*. Şor. *süleni* < Moğ. (Kwb. 330) *soluñğa* ~ Tung. *solongo*, Ma. *soloñhi* [EWT. 427 a].

³⁻³ Ming shih Ch. 1: "When she was giving birth, a red light filled the house, and henceforth at night there was a light on many occasions" (C. Bawden, s. 150, not 53/2).

pişman olmayınız.” Ondan sonra, çocuk büyüdü, ona doğu illerindeki halkın sorumluluğunu verdi. Toğtağa (ve) Kara-çerig [çig/cüg] batı illerini yönettiler. Bundan sonra Cüge⁴ (ve) Buğa kardeşler, Toğtağa (ve) Kara-çerig hakkında iftira edercesine konuştular (ve) Kağan’a şöyle dediler: “Bu iki subay⁵, sizin hazinenizi (topraklarınızı) idâre ederken, büyük (ve) iyi kısımlarını kendileri yediler (ve) Kağan’a küçük (ve) kötü kısımlarını getirdiler.

54 Bu sözler üzerine Kağan, Cüge’yi yollarken şöyle dedi: “Toқтақа (ve) Караçиг’i tut (ve) getir.” Cüge gitti (ve) daha onlara varmadan yoldan geri dönüp Kağan’a gelmeyeceklerini rapor etti. Kağan onu tekrar yolladı. O, geri gelip yine aynı sözleri söyledi. Kağan kızdı (ve) Toқтақа ile Караçиг’i subaylıktan kovdu (ve) bütün halkın Cüge (ve) Buğa tarafından idaresini istedi. Bundan sonra, Cüge (ve) Buğa vergileri (ve) değerli eşyaları toplamaya gittiler. Üç yıl boyunca geri gelmediler. Kağan geçit bekçisine şöyle dedi: “Cüge’nin ayakları iyice ağırlaştı. Geldiği zaman geçiti açma.” Bundan sonra Kağan bir rüya¹ gördü. Çin’in çok kıymetli bir adamına onu tâbir etmesi için emretti (ve) dedi ki: “Rüyamda, gelip kalemi kuşatan (ve) sayısız birliklere sahip düşman gördüm. Bu düşmandan korkmuş olarak, kalemin içinde oraya buraya koşup durdum. Dışarı çıkabilecek bir aralık bulamadım. Tekrar⁷ güney-batı² tarafına koşup geldiğim zaman bir açıklık gördüm. Bu açıklık sâyesinde, taht³ımı terkedip, bütün halkımı bırakarak dışarı çıktım. Benim bu rüyam iyi mi, kötü mü?”

55 O hikmetli adam Hakan’ın rüyasını şöyle tâbir etti: “Bu, Kağan’ın tahtını kaybedeceğine dâir bir işârettir.” Sonradan Moğollardan Toқтақа Cingsang’ın bunu iyi tâbir ettiği söylenir. (Kağan) korkmuştu, dedi ki: “Bu rüyamdaki işâret¹lere bakarak güney-batıya gittiğim zaman, orada bir

⁴ Cüge hakkında Bawden’in notu şöyle (bkz. s. 150, not: 5): AT, like SS p. 124, confuses Jüge (the name of the boy Jüü, according to SS p. 122), the future emporer Hung Wu of the ming, with another man. It is likely that this appointment refers to the corrupt minister Hama, and that Buğa who is supposed to be the brother of Jüge is Hsüeh Hsüeh, younger brother of Hama.

⁵ Moğ. *daruğa*; Çağ., Osmn. *daruğa*, Çağ. *darğa*, Doğu-Tü. *dorğa*, Doğu-Tü. *dorğa*, Kom. *darğa*, Soy. *tarğa*, Tel. *tar-ğa*, Yak. *darhan* < Moğ. (Kwb. 77) *daruğa* [EWT. 133 b].

(54) ¹ Moğ. *cegüdün*.

²⁻² Moğ. *barağun kıoyisi*.

³ Moğ. *oron* bkz. § 49/3.

(55) ¹ Moğ. *belge*; krş. ET. *belgü* “alâmet, sembol, işâret, belge” [EUTS. 38; DLT. I, 427, 428].

açıklık gördüm. Benim bir rüyam gerçek.” Bundan sonra, Cüge (ve) Buğa on bin arabaya yüklenmiş vergiler (ve) değerli eşyalarla geldiler. Eşyalar arabaların çoğunda bulunuyordu; fakat üç bin arabada silâhli askerler vardı.² Geçit bekçisi² geçidi açmadı. Geçit bekçisine çokça mücevher³ (ve) ⁴ değerli eşya⁴ verdiler (ve) içeri girdiler. Kağan’ın altın sarayını kuşattıkları zaman, Kağan ne yapacağını biliyordu.⁵ Üçyüz bin⁵ Moğolunu terkedip, yanına hatununu, çocuklarını (ve) yüzbin⁶ kişilik küçük (bir) Moğol birliği⁷ alarak, önce gördüğü açıklıktan dışarı çıktı. (Çıktıkları) bu geçide, Toğu Bağatur’un oğlu (ve) keskin nişancı Qasar’ın neslinden olan Tumulğu Bağatur, oğlu

56 Kaçi Külüg’ü yolladı. Altmış arkadaşının başında olarak, küçük bayraklar taşıyarak geldi (ve) dedi ki: “Denir ki: ‘Şan (ve) şöretin kırılacağına, kemiklerin kırılın daha iyi.’” Takip eden Çin [Kitad] ordularıyla karşılaştılar, beraberce savaştılar (ve) öldüler. Denir ki, Qasar’ın soyundan gelen, bu vazifeyi Kağan’ın soyu için yapmış. Moltagçin¹ geçidinden çıkarak, Baras [Bars] Qota(n)’ı inşa ettiler (ve) oraya yerleştiler. Çin ordusu Kirsâ Qota’yı inşa etti (ve) oraya yerleştiler. Bundan sonra, Ukağatu Kağan’ın oğlu Biligtü, bir ² yağmur taşı² kullanarak büyük bir sağanak³ fırtına⁴ çıkmasını sağladı (ve) Çin

²⁻² Moğ. *kağalçin*.

³ Moğ. *erdeni*, bkz. § 36/1.

⁴⁻⁴ Moğ. *ed tawar* [*tabar*]; krş. ET. *tabar* = tavar “Davar, mal, ticaret eşyası; Çin kumaşı” [EUTS. 428]; *tavar* = *tawar* “mal, davar; mal, mülk, eşya” [DLT. I, 79, 86, 114, 189 v.b.] Kalm. *eD tawr* “hab und gut” [Kwb. 117 a].

⁵⁻⁵ Moğ. *ğuçin tümen*.

⁶ Moğ. *arban tümen*.

⁷ Moğ. *bölüg*; krş. ET. *bölüg* = *bölük* “kısım, bölük, parça” [EUTS, 50], *bölük* “bölük” [DLT. I, 385].

(56) ¹ Moğ. *moltagçin* = yaban tavşanı.

²⁻² Moğ. *cada*.

* *yāda*: Trkm. *yāda*, Çağ., Kar. *yada*, Oyr., Tel., Leb. *yada*, IM. *yata*, Sarı-uyg. *yata*, Yak. *satā*, *sitā*.

~ Moğ. (Kwb. 213) *yada* “nicht im Stande sein, in Armut leben” (> Yak. *cadā*, *caday*; Ma. *yada*) [EWT. 177 a].

³ Moğ. *siğurğan*.

⁴ Moğ. *boruğan*; krş. Osm. *bora*, *borak*, doğu-Tü., Kzk. *bora*, Çağ., Osm. *bura-ğan*, Osm., Kaz. *buran*, Kmk. *θoran*, *boran*, Krç. *boran*, Çağ. *boragan*, Tel. *porogan*, Sag., Koyb. *porān*, Doğu-Tü. *boran*, *boyran*, Kzk. *boran*, Kaz. *buran* (> Çer. TLÇ 54 *poran*; Rus. Vasm. 1:702 *biran*, *boran*, Soy. *boran*) [EWT. 80 b]

~ Moğ. (Kwb. 51) *boruğan* “Unwetter, Regenwetter”.

ordularının adamlarını (ve) beygir⁵lerini tamamen yok etti. Denir ki, geri kalan birlikler oradan geri dönerlerken Moğol orduları set⁶e kadar onları takip ettiler (ve) kestiler. Denir ki, oradan etrafa dağılan ordular kaçtılar, bütün silâhlarını yaktılar, eşyalarının üzerine uzandılar (ve) öldüler. Çinliler Kira⁷ya gittiler (ve) bu hareketleri ⁸“Tilkinin kuyruğu, şapkanın üzerine tüy oldu”⁸ sözünün manâsını gösteriyor.

“Her cins mücevher⁹le, samimiyet¹⁰le (ve) güzellik¹¹le tamamlanmış benim Taitu'm;

Eski¹² Kıran'ların kullandığı yazlık Şangtu, benim ¹³sarı ova¹³m;

Serin (ve) güzel Keyibüng Şangtu'm,

Ilık¹⁵ (ve) güzel Taitu'm,

57 ¹Kırmızı yaban tavşanı yılı¹nda kaybettiğimiz acınacak Taitu'm,

Yükseklere çıktığım zamanlarda, senin güzel dumamın,

Uçağatu Kıgan'im, benden önce konuşan Laka [Lağu/Lağan] (ve) [İbağu] ikisi vardı,

Bilerek (ve) yaptığıma müdrik olarak, merhamete lâyık Taitu'mu attım,

İrfan²dan mahrum doğmuş soylular³ıma (ve) halk⁴ıma baktım,

Yaşlı gözlerle onları terk ettim,

Otlakta terkedilmiş iki yaşındaki (bir) ⁵kırmızı buzağı⁵ya benzedim,

⁵ Moğ. *ağta*, çokluk; *ağtad*. bkz. §14/11.

⁶ Büyük Çin seddi kasediliyor.

⁷ C. Bawden bu ad için şöyle diyor: “Perhaps for Kirsra, making a pun on *kirsra qota* and *kirsra*, a fox. (s. 152, not 6).

⁸⁻⁸ Moğ. *kirsra-yin segül calağa bolba gekü tere*.

⁹ Moğ. *erdenis*, bkz. §36/1: *erdeni*.

¹⁰ Moğ. *silagukan*.

¹¹ Moğ. *sayikan*.

¹² Moğ. *erte*. krş. ET. *erte* “erte” [EUTS, 75].

¹³⁻¹³ Moğ. *sira tala*.

¹⁴ Moğ. *serigügen*; Kalm. *serün*, Dörböt. *sirün*; Kom. *seregün*, Osm. *serin*, Şor. *seren*. [Kwb. 326 b].

¹⁵ Moğ. *dulağan*.

(57) ¹⁻¹ Moğ. *ulağan kalçin taulai cil*.

² Moğ. *uçağan*.

³ Moğ. *noyan*, çokluk; *noyad*.

Çağ. *noyan*, Soy. *noyan*, Yak. *noyan*. <Moğ. (Kwb. 278) *noyan* “Fürst, Herrscher, Herr” <Çin. *lōyā* [EWT. 354 a].

⁴ Moğ. *karacu*; krş. DLT (I, 445) *karaçi* “kapıları dolaşan dilenci” ET. *kara budun* “halk, millet” [EUTS. 167].

⁵ Moğ. *ulağan birağun*.

Çeşitli üslûplarda tamamlanmış sekiz köşeli beyaz pagoda⁶m,
 Yüce halkımın ismini (ve) idaresini elimde tuttuğum, ⁷ dokuz mücevher⁷ le
 tamamlanmış kalem Taitu,
 Dört yüz bin Moğol'un ismini (ve) idaresini sağladığım, ⁸ dört kapılı⁸ (ve)
⁹ dört köşeli⁹ yüce kalem Taitu,
 Alışkanlık olarak, ¹⁰ dinin kuralları¹⁰nı telkin ederken, zavallı kalem
 Taitu'yu kaybettim,
 Moğol halkının nöbetçi¹¹ lerine zaman zaman imrendikleri benim acınacak
 Taitum,
 Kışı geçirdiğim şehrim,
 Yazlığım Keyibüng [K'aip'ing] Şangtu'm,
 Güzel, sarı ovalarım,
 Lağa [Lağan/Lağan] (ve) İbaquu [İbağu/İbaqu]'nun sözlerini dinleme-
 memdeki yanlışım,
¹² Takdis edilmiş¹² kamışlardan (bir) saray¹ yapılmıştı,
 58 Kubilğan Seçin [Seçen] Kağan'ın yazları geçirdiği Keibüng Şangtu,
 Çinliler tarafından tamamen alınmış,
 Ukağatu Kağan'a hafif hayat için kötü (bir) ad verdiler,
 Han Beyimin kurduğu ² yüce isim (ve) idare,²
 Harikulâde³ Seçen Kağan'ın inşâ ettiği zavallı⁴ Taitu,
⁵ Bütün halk⁵in desteği (ve) yardımcısı değerli⁶ kale,
 Hepsi alındı,
 Çinliler (tarafından) alındı, zavallı kale,
⁷ Gök Han'ın oğlu Çinggis Kağan'ın altın soyu⁷,
 Seçen [Çiçin] Kağan'ın sarayı, ⁸ bütün Buddha⁸'ların ruhlarının yeniden
 doğduğu yer,

⁶ Moğ. *suburgu*.

⁷⁻⁷ Moğ. *ysisün erdeni*.

⁸⁻⁸ Moğ. *dörben kağalga*.

⁹⁻⁹ Moğ. *dörbelcin*.

¹⁰⁻¹⁰ Moğ. *nom*, bkz. § 3/3.

¹¹ Moğ. *kağagul*, bkz. § 40/2

¹² Moğ. *kuṭuḡ-tan*, bkz. § 5/10 ve 31/7.

(56) ¹ Moğ. *ordu*, bkz. § 47/2

²⁻² Moğ. *yeke nere törü*. *yeke* için bkz. § 25/6. *törü* için bkz. § 30/2.

³ Moğ. *ğayıkaṃsiğ-tu*.

⁴ Moğ. *kaııran*.

⁵⁻⁵ Moğ. *kaııuğ ulus*; *kaııuğ* için bkz. § 29/1 *ulus* için bkz. § 25/6.

⁶ Moğ. *erdeni-tü*.

⁷⁻⁷ Moğ. *kan tengri-yin köbegün Çinggis kağan-u altan uruğ-yi*.

⁸⁻⁸ Moğ. *kaııuğ burkan*. *burkan* için bkz. § 21/3.

Bütün Bodisatva²ların yeniden doğduğu yer,
 Ukağatu Kağan,
¹⁰ Gök Han'ın ilâhi emri ile kaybedilen zavallı Taitu'm, ¹⁰
 Han Beyimin ¹¹ Kaşbuu mühürü¹¹nü elbisemin kolunun içinde taşır
 vaziyette çıkageldim,
 Bütün düşmanlarımın için-

59 den (onu) bıçaklayarak,
 Buğa Temür Çingsang (ile) savaşarak meydana getirdim,
¹ Han Beyimin altın soyundan ¹² hanlık tahtı² için onbin nesil idâme etsin,
 Şaşkınlığımdan kaybettim zavallı Taitu'mu,
 Evimi terkettiğimde ³ dinin değerli kanunları³nü da terkettim,
⁴ Bu zamanda ⁴ zeki ⁵ (ve) bilgiç ⁶ Bodhisatva'lar benim için karar versin,
⁷ Gelecek zamanlarda ⁷, dolaşırken gelirim Çinggis Kağan'ın altın
 soyundan olayım,
 Bundan sonra, 29 yaşındayken, 4. yılda, Köpek yılında (1370) İng Çing
 [Çang] Bu [Pu] adlı kalede öldü ⁸.

Kubilai Seçen Kağan'ın Taitu'da yerleştiği zamandan, Ukağatu
 Kağan'a kadar, denir ki, ⁹ bir yüz yıl üzerine beş yıl altı ay ⁹ orada ikâmet
 ettiler (ve) sonra kaleyi kaybettiler.

O idâre düşürüldüğü zaman, Ukağatu Kağan'ın hatun¹⁰ u Kōnggirad
 [Kōnggirud] üç aylık hâmile idi. Bu hatun bir fiçî¹¹nin içine saklandı (ve)
 geride bırakıldı. Bu fiçîya Çinliler “kang (gāng)”, Moğollar “butung” der.
 Bu hatunu Çinli Cüü [Cusu] Kungkuua [Kungkuua/Kungkuwa] Kağan
 aldı (ve) tahta

⁹ Moğ. *bodisong*.

¹⁰⁻¹⁰ Moğ. *kan tengri-yin cayağa-bar aldabai kayıran dayıdu-yi*.

¹¹⁻¹¹ Moğ. *kaşbuu tamağa; tamağa için bkz. § 37/1*.

(59) ¹⁻¹ Moğ. *kan ecen-ü altan uruğ-tur*.

²⁻² Moğ. *kan oron*.

³⁻³ Moğ. *erdeni saçın nom*.

⁴⁻⁴ Moğ. *tere çağ-tur*.

⁵ Moğ. *gegen*.

⁶ Moğ. *bilig-tü*; krş. ET. *bilig* “Bilim, bilgi, ilim”, *biliglig* “bilgili”, *bilgüçi* “bilgin, bilen, üstad” [EUTS. 42].

⁷⁻⁷ Moğ. *koyıtu çağ-tur*.

⁸ Moğ. *tengri bolba*.

⁹⁻⁹ Moğ. *nige çağın cil degere tabun on cirğuşan sara*.

¹⁰ “Kraliçe” yerine, olduğu gibi alındı.

¹¹ Moğ. *butung*.

60 çıktı. Bu hatun (şöyle) düşündü: “Karnımdaki çocuk eğer yedi ayın sonunda doğarsa, düşmanın çocuğu diyerek terkedilecek. (Eğer) on ayda doğarsa, hiç bir kötülük yapılmayacak (ve) Kağan kendi çocuğu bilecek.” Böyle diyerek durmadan dua etti: ¹“Benim babam Tanrım ¹, üç ay ekleyerek on ay yapmada merhamet ² (ve) keramet ³ göster.” Tanrı merhamet etti (ve) onüçüncü ayda (bir) erkek çocuk doğu. Kungkuua Kağan’ın Çinli hatunu (bir) erkek çocuk doğurdu ⁴. Kungkuua Kağan rüyasında tartışan iki ejderha gördü. Sağ tarftaki ejderhanın, sol taraftakini dövdüğünü gördü. Falcı ⁵ya: “Benim rüyam iyi mi? Kötü mü?” diye sordu. Bu falcı: “Onlar iki ejderha değil, senin iki çocuğun. Sağ taraftaki Çinli hatunun oğlu. Sol taraftaki ejderha Monggol hatunun oğlu. (O), sizin hanlık tahtınıza oturmak istiyor.” Falcının bu sözleri üzerine Kungkuua Kağan ayırım yapmaksızın şöyle dedi: “Şimdi benim veliahtım olmakla beraber, annesi (bir) düşman hatunu; eğer ondan doğan oğlum hanlık tahtına oturursa, (bu) kötü olur.” (Onun) hanlık

61 sarayından ayrılmasını sağladı (ve) Set ¹’in dışında ² Köke Kota ²,’yı inşa ettirdi (ve) oturması için ona verdi. Bundan sonra, Kungkuua Kağan büyük tahtta oturmaya devam etti (ve) otuzbirinci yılda öldü. Çin hanlarının ilki Kungkuua Kağan idi. Sonra oğlu Çakuya [Çağun/Çakura] kağan, hanlık tahtına oturdu (ve) dört yıl olduktan sonra, Konggirad hatun’un oğlu Yunglo [Yünglo] Kağan, birkaç arkadaşını, dağların güneyindeki Üçiyed halkından 6000 kişiyi, suyun (ötesinden) 30.000 Gürçid halkını (ve) ³ kara Set’in Çinlileri ³ni aldı, kuvvetlerini bir düzene soktu (ve) geldi. Çinli Kungkuua Kağan oğlu Cağuya Kağan’ı yakaladı (ve) onun boynuna bir ⁴ gümüş mühür ⁴ bastırarak kovdu.

(60) ¹⁻¹ Moğ. *tengri eçiçe minu*.

² Moğ. *örüsüen*.

³ Moğ. *soyurka*; krş. ET. *soyurkamaç* “takdim etmek, sunmak” [EUTS. 209].

⁴ Moğ. *töröbe*. krş. DLT. *törümek* “yaratılmak” (III, 262); *törütmek* “yaratmak; bir şey takdir veya islah edilmek” (II, 303).

⁵ Moğ. *iruçin*.

(61) ¹. Moğ. *kerem*.

²⁻² *Mavi Kale*.

³⁻³ Moğ. *çara kerem-ün Kitad ulus*.

⁴⁻⁴ Moğ. *mönggün tamağa*.

Ona kuvvetlerini verdiklerini söyleyerek ⁵ dağların güneyi⁵ndeki 6.000 Üçiyed halkına üçyüz tayitu ⁶, Cürclid halkına 1.600 tayitu bağışladı. Yunglo Kağan otuz ikinci yılda öldü. Kungsi

62 Kağan bir yıl hükümdarlık etti.

Santa [Şanta] Kağan on yıl hükümdarlık etti.

Cingtung [Cingtüng] (Kağan) onbeş yıl hükümdarlık etti.

Çingkuua Kağan yirmioç yıl hükümdarlık etti.

Kungci [Kunwngçi/Kyingçi/Kwangçi/Kuningçi] (Kağan) onsekiz yıl hükümdarlık etti.

Cingta (Kağan) onaltı yıl hükümdarlık etti.

Citing [Citung) Kağan kırkaltı yıl hükümdarlık etti.

Lungcin Kağan altı yıl hükümdarlık etti.

Wali [Wanli] Kağan kırkaltı yıl hükümdarlık etti.

Tawasun [Tişun/Tayisun/Tayasun] bir ay hükümdarlık etti.

Dayiming'in maiyetinden Tinçi Kağan yirmialtı yıl hükümdarlık etti.

Kungkuua [Kuunsatu/Kungkuwa/Kungku] Kağan'dan sonra, Tinçi Kağan'a kadar 257 yıl hükümdarlık ettiler.

Toğon [Tokon/Toğugan/Toğuğan] Temür Kağan'ın oğlu Bilg-tü Kağan, aynı yıl, Köpek yılında, İng Çing adlı kalede, büyük tahta oturdu. Dokuzuncu yılda, At yılında (1378) öldü.

Aynı At yılında, Uşgal Kağan büyük tahta oturdu. Onbirinci yılda, Ejderha yılında (1388) öldü. Ondan sonra, aynı yıl, Corıgtu Kağan büyük tahta oturdu. Dördüncü yılda, Koyun yılında (1391) öldü.

63 Bundan sonra, Köpek yılında (1394), Elbeg Nigülesügçi Kağan büyük tahta oturdu. Elbeg Kağan avlanırken ¹, öldürülen bir ² yabani tavşan²ın kar³a damlamış kan⁴ını gördü. Elbeg Kağan dedi ki: "Kar gibi beyaz (ve) yanakları kan gibi kırmızı güzel ⁵ (bir) kadın var mıdır?" Oyirad'lı Kuşai Dayuu [Dawu/Dayu] dedi ki: "Bu renkte (bir) kadın var!"

⁵ Moğ. *ölke*; Çağ., Osm. *ölke* "Gegend, Land, Vaterland, Provinz, Herrschaft, Reich", Osm. *ülke*, Doğu-tü. *ölki* "Umgegend, Kreis". < Moğ. (Kow.) *ölke* "côté méridional" [EWT. 371 b].

⁶ = mükâfat.

(63) ¹ Moğ. *abalacu*; krş. ET. *ab* = *av* [EUTS. 1]; OT. *aw*, *av* "av" [DLT. I, 32, 81], fazla bilgi için bkz. § 39/6.

²⁻² Moğ. *taulai*.

³ Moğ. *şasu(n)*.

⁴ Moğ. *şisun*.

⁵ Moğ. *ğooa*, bkz. § 7/10, 9/3.

Sordu: “Kimdir o?” (Kuuḡai dedi ki): “Onu görmeyebilirsiniz.” (Kağan) “Onu göreceğim!” deyince, Kuuḡai dedi ki: “Size söyleyeceğim. Oğlunuz Karḡuḡ Dügüreng Temür Kung Tayıcı'nın karısı, geliniz Ölcei-tü goa [gowa] Bigiiçi [Bigici/Bigençi/Bigiyeçi/Bigiçi], bu güzelliğidir.” Elbeg Nigülesüḡçi [Nigüleseḡçi] Kağan gelininin güzelliği için çok arzulu idi. Oyrad'lı Kuuḡai Dayuu'ya dedi ki: “Bana şimdiye kadar görmediklerimi gösteren sen; uzaktakini yakın eden sen; benim arzu⁷larımı tatmin eden sen, benim Dayuu'm git!” Kağan'ın emirlerine göre gitti (ve) Bigiiçi'ye dedi ki: “Senin güzelliğini (ve) ihtişamını Kağan görmek istediğini söyledi (ve) beni yolladı.” Bigiiçi öfkelendi (ve) dedi ki: ⁸“Gökle yer ⁸ birleşebilir mi?

Yüce Han'lar gelinlerini görür mü?

Oğlun Dügüreng Temür Kung Tayıcı ölmüş mü?

Kağan (bir) ⁹ kara köpek ⁹ mi olmuş?”

Bu sözlere

64 Kağan ehemmiyet vermedi. Oğlunu öldürterek gelinini aldı. Bundan sonra, evlerinden birisine geri döndü. Döndükten sonra, Kuuḡai Dayuu “Darḡan” ünvanını istemek için geldi. (Ona) Kağan'ın orada olmadığını söylediler (ve) o evin önünde oturup bekledi. Kung Bigiiçi bir haberci gönderdi. Dedi ki: “Kağan'ı bir müddet bekle, kendin gel!” Dayuu geldikten ve içeri girdikten sonra, Bigiiçi (bir) kadeh¹ aldı (ve) dedi ki:

“Sen benim kötü² beden³imi iyi⁴ yaptın,
Sen benim küçük⁵ bedenimi büyük⁶ yaptın,
Sen benim adım Bigiiçi'yi Tayıḡu yaptın.”

⁶ Moḡ. *beri*.

⁷ Moḡ. *küseḡsen*; krş. ET. *küseḡ* “istek, arzu, dileme, dilek” (Alt. Gr. 317; EUTS. 124), *küsemek* “İstemek, arzu etmek”, *küsedük* “istek”, *küseḡçiḡ* “istenilen, arzu edilen” [EUTS. 123].

⁸⁻⁸ Moḡ. *tengri ḡacar*; *tengri* için bkz. § 4/1.

⁹⁻⁹ Moḡ. *ḡara noḡai*; *ḡara* için bkz. § 22/9. *noḡai*: Tar., Kzk. *noḡay* “in ostrussland lebender Tatar”, Krm. *noḡay* “Nogaier (auf der Krim und im Kaukasus)”, Yak. *noko* “sobaç'ya klička” [EWT. 354 a].

<Moḡ. *noḡai* (Kwb. 278) (>? Sam. *noko*)

(64) ¹ Moḡ. *ayaḡa*, bkz. § 36/2.

² Moḡ. *maḡu*.

³ Moḡ. *beye*.

⁴ Moḡ. *sayın*, bkz. § 1/21

⁵ Moḡ. *baḡa*.

⁶ Moḡ. *yeye*, bkz. § 25/6.

⁷ Tek ağzılı ⁷, ⁸ çift karınlı ⁸ kap⁹lardan birine ¹⁰ çift damıtılmış içki ¹⁰, diğerine su koydu. Suyu kendisi içerken, içkiyi Dayuu'ya verdi. (Onu sarhoş ederek yere yıkılmasına sebep oldu. Tayici'sinin intikamını almak için, perdeleri aşağı çekti (ve) Dayuu'yu çift kişilik yatağına (ve) yastıkların üzerine yatırdı. Yüzünü tırmaladıktan (ve) saçını dağıttıktan sonra, Kağan'a (bir) haberci yolladı. Kağan bunu duyunca geldi, Dayuu kalktı (ve) kaçtı. Kağan onu kovaladı (ve) kavga ettiler. Kağan'ın ¹¹ küçük parmağı ¹¹ vurulup kopmuştu. Kağan Dayuu'yu öldürdü. Sırtının derisini Sünid'li Casin Tayibu adlı

65 birisi vasıtasıyla kestirdi (ve) getirip Bigiçi'ye verdi. O, Kağan'ın kanı ile Dayuu'nun yağ¹ını karıştırdı (ve) yaladı. Bigiçi dedi ki: "O, güzellikle meftun edilmişti." Oğlunu öldüren Kağan'ın kanını bir ² adak kabı²na koyarak, Bey'in hayatına kötülüğü getiren Dayuu'nun yağıyla karıştırdı. Bu, bir kadın tarafından alınan intikam değil midir? Öldüğümü düşünün, ne gibi bir keder olurdu? Kağan, Bigiçi'nin kendisini aldatığını öğrenince, kendi kötülüklerini biliyordu (ve) üzülmeydi. Dörben Tümen'i, Dayuu'nun oğulları Batula Çingsang (ve) Ügeçi Kasağa'nın kontrolü altına verdi. Altı yıl hüküm sürdükten sonra, Yılan yılında Oirad'lı Batula Çingsang (ve) Ügeçi Kasağa, Elbeg Kağan'ı öldürdüler. Batula Çingsang (ve) Ügeçi Kasağa, ilk defa olarak, Dörben Tümen Oirad'ı aldılar, (ve) Moğolların düşmanı oldular. Denir ki, Moğolların bütün idaresi Oirad tarafından devralınmıştı. Bundan sonra, aynı yıl, Toğuğan Kağan tahta oturdu. Dördüncü yılda, At yılında (1402) öldü.

66 Bundan sonra, Ului Temür Kağan büyük tahta oturdu. Onüçüncü yılda, ¹ Kaplan yılı¹nda (1410) öldü.

Bundan sonra, müteakip sene, Tavşan yılında (1411), Dalbağ [Dalbig/Delbeg] Kağan büyük tahta oturdu. 5. yılda, ² Koyun yılı²nda (1415) öldü.

Bundan sonra, aynı Koyun yılında, Oyaradai [Oyiridai/Oyiradai] Kağan büyük tahta oturdu. Onbirinci yılda, Yılan yılında (1425) öldü.

⁷⁻⁷ Moğ. *nigen amasar*. krş. *aman*, § 29/6.

⁸⁻⁸ Moğ. *koşar kebeli*.

⁹ Moğ. *kükür*.

¹⁰⁻¹⁰ Moğ. *araca*.

¹¹ Moğ. *siğeci*.

(65) ¹ Moğ. *tosun*.

²⁻² Moğ. *ögligen*.

(66) ¹⁻¹ Moğ. *baras (bars) cil*; *bars* için bkz. § 22/5, 28/3; *baras* için bkz. § 15/8, 41/10.

²⁻² Moğ. *konin cil*. *konin* için bkz. § 49/4.

Bundan sonra, aynı Yılan yılında, Adai Kağan büyük tahta oturdu.

Bundan sonra, Adai Kağan, uzun süredir devam eden husûmet sebebiyle Moğollarını aldı (ve) Oirad'ın ordu³su üzerine sürdü. Bu ordu gelirken, Ongniğud'dan Çağan Tümen'li Eseküi'ye düello yerine gitmesini söyledi. Kağan dedi ki: ⁴“Genç (bir) at kısa mesâfede süratli olmasına rağmen, yaşlı (bir) at uzun mesâfede koşucudur.”⁴

Sigüsütei [Sigüsütei] Bağatur Ong (veya: Noyan)'u gönderdi. Oirad'lı Kuyilinçi [Guyilingçi/Guyilinçi] Bağatur öne çıktı. Bu ikisi daha önceden ⁵can dostu⁵ydular (ve) dediler ki: “Eğer Moğollarla Oiradlar birbirleriyle savaşırsa, biz öne çıkacağız.” Kuyilinçi Bağatur: “Benim atışımda, birisi ⁶göğüs zırhı⁶ takmasa bile birşey farketmez.” dedi. Sigüsütei Bağatur: “Benim ⁷kılıç oyunu⁷mda, birisi başlık⁸

67 takmasa bile birşey farketmez.” dedi.

Birbirleriyle böyle konuştular.

Bundan sonra, beraberce döğüştüler. Moğolların Sigüsütei Bağatur'u ¹üç katlı göğüslük zırhı¹ giydi (ve) karacığeri ²hizasında ³demir bıçak³ kuşandı. ⁴Beyaz alınlı konur (bir) at⁴a binerek (ve) Kordad'lı Olkui Mergen'in ⁵beyaz alınlı kara (bir) at⁵a binmesini sağlayarak, düello yerine

³ Moğ. *çireg*; Çer-ig: Uyg., OT., Leb. *çerig*, Çağ., Tar. *çerik*, Kar. T. *çeriw*, Kom., Osm. *çeri*, Kaz., Oyr., Tel. *çerü*, Şor. *çerig*, Yak. *seri*, Çuv. *şarô*, *şar* (Eski bulgar > Mac. BTLU 116 *sereg*; Uyg. > Moğ. Kwb. 427 *çerig*) [EWT. 105 a].

⁴⁻⁴ Moğ. *ürece morin kurdun bolbaçu, kögsin morin kolaçi bui-ca*.

⁵⁻⁵ Moğ. *anda*; Kom., Çağ. *ant* (> Çuv. Aşm. 1:256 *ant*), OT., Osmn., Krm. *and*, Kzk. *ānt*, Sarı-Uyg. *at* “klyatva”, Doğu-Tü. Tar. *an*; OT. *and-ğar* “schwören lassen”. [EWT. 20 a].

~ Moğ. *anda*, (Kwb. 10) *andağar* “Schwur” (> Yak. *andağay*, *anda-ğar*; Tung. Poppe 83 *andagī* “Genosse, Kamerad”).

⁶⁻⁶ Moğ. *kuyaq*.

⁷ Moğ. *şabçılğan*.

⁸ Moğ. *duğulğa*; krş. ET. *tuğluğa* “Zırh” [EUTS. 252].

(67) ¹⁻¹ Moğ. *ğurban dabkur kuyaq*.

² Moğ. *eligen*.

³⁻³ Moğ. *temür kürçe*.

⁴⁻⁴ Moğ. *kongğur kalcin morin*; *kongğur* için bkz. § 6/13.

⁵⁻⁵ Moğ. *küren kalcin morin*; Tar., Tel., Şor. *küren* “braun”, Kzk. *kürön*, Kaz. *kören* “braun (von Pferden)”, Miş. *kören* “dunkelbraun” (> Çer. TLÇ 43 *küren*, *karen*), Çuv. *kören*, *kören* “schwarzbraun, dunkelbraun”, Süy. *küren* “koriçneviy”, Yak. *küren*, *kürün*.

< Moğ. (Kwb. 248) *küren* “dunkelbraun”,

~ Tü. *küzen* [EWT. 310 b].

doğru ileri çıktı. Oirad'lı Kuyilinçi Bağatur⁶ çift başlık⁶ giydi (ve)⁷ beyaz alınlı mavi (bir) at^{7a} binerek düello yerine ilerledi (ve) yerleşme bölgesi⁸ Boro Noğai⁸'nin yukarı tarafından döğüştüler. Kuyilinçi Bağatur, (Sigüsütei Bağatur'un)⁹ çift göğüs zırhı⁹'nın (ve) bıçağ¹⁰'ının arasından (ve)¹¹ ön eyer kaşı¹¹'nin üzerinden okunu attı. Böylece, arka eyer kaşını buldu. Sonra, Olkui Mergen, Kuyilinçi Bağatur'un atının¹² kara kulak¹²'larının arasından vurdu. Sonra, Sigüsütei dedi ki: "Konur¹³ atımın gemi¹⁴'ni bilin!¹⁵ Eğri kılıc¹⁵'imin¹⁶ keskin kenar¹⁶'ını bilin! Denir ki:¹⁷ Senin neslinden olan birine tarafgir olma!"¹⁷

(Sonra)¹⁸ sekiz kenarlı çift başlığı¹⁸ ile başa çarpıp parçaladı. Bu kavgada Oyirad'ın üzerine üşüştüler (ve) Dayuu'nun oğlu Batula Çingsang'ı öldürdüler. Onun karısını

68 Kağan kendine aldı (ve onun) oğlu Toğuğan'ı Aruğtai Tayisi'nin¹ koyun (sürülerini) gütmek¹le vazifelendirdi. Oyirad'ın bütün idaresini Moğolların ellerine aldıkları söylenir. Adai Kağan, bundan sonra, özel bir toplantı² yaptı. Toğuğan [Toğuğan] Tayisi koyunları güderken, toplantıdan dönen adamlarla karşılaştı. Toğuğan toplantıdan dönen iki adama sordu: "Toplantıda neler konuşuldu?" O adamlar şöyle diyerek alay ettiler: "Sen yoktun, onun için herhangi bir tartışma olmadı." O adamlar gittikten sonra, Toğuğan Tayisi başlığını çıkarttı: "Bunlar sizin sözleriniz değil, bunlar³ Tanrı'nın emirleri"³ dedi (ve)⁴ gökyüzüne (doğru) secde

⁶⁻⁶ Moğ. *dabkur duğluğa* (*duğulğa/duğalağa*). bkz. § 66/8.

⁷⁻⁷ Moğ. *köke kalcin morin*; *köke* için bkz. § 3/9.

⁸⁻⁸ *Boz Köpek*; *boro* için bkz. § 4/9. ET., Uyg. *boz* "grau", AH. *boz* "göyrenği, kır", OT. *bōz* "grau", Çağ., Trkm. *boz* "grau, aschgrau", Sarı-Uyg. *poz*: Sag. *poz-rak* "der Fuchs"

~ Moğ. (Kwb. 51) *bora* "grau" (> Tü. *bora*) [EWT. 82].

⁹⁻⁹ Moğ. *bügürge dabkur kuyağ*.

¹⁰ krş. not 3: *kürçi/kürce/kürçe*.

¹¹⁻¹¹ Moğ. *koyitu бүгүрҗен*.

¹²⁻¹² Moğ. *қара қиғинағ*.

¹³ Moğ. *қонғур*, bkz. § 6/13.

¹⁴ Moğ. *қосиғу*.

¹⁵⁻¹⁵ Moğ. *қотоғор илдүн*.

^{16,16} Moğ. *ир*.

¹⁷⁻¹⁷ Moğ. *төрү-тү төрөҗсен-и тала буу қара геде*.

¹⁸⁻¹⁸ Moğ. *Найман тала-ту dabkur duğulğa*.

(68) ¹⁻¹ Moğ. *қони аду*-

² Moğ. *қиғұлған*.

³⁻³ Moğ. *тенгри-йин carlıғ*; *тенгри* için bkz. § 4/1. *carlıғ* için bkz. § 25/3.

⁴⁻⁴ Moğ. *тенгри-дүр мөргүбе*.

etti⁴. Aruğtai Tayisi karısına dedi ki: “Bu Toğuğan Tayisi iyi (bir) adamın soyundan. (Bir) insanın saçını taramak (ve) bedenini kaşımak onun şahsında gizlenmiş olmalı.” Onui Ağa dedi ki: “Şimdi görmediğin bedeni, gelecekte de görmeyeceksin.” bu sözler üzerine Toğuğan Tayisi dışarı çıktı. Dedi ki: “Bu sözler senin değil, onlar Tanrı'nın sözleri,” gökyüzüne doğru secde edip selâmladı. Bundan sonra, Unui Ağa⁵ [Toğuğan Tayisi'nin saçını tararken, Aruğtai Tayisi'nin küçük kardeşi]⁵ dedi ki:

69 “Bu Toğuğan Tayisi iyi (bir) adamın soyundan. ¹ Onun saçını taramayı bırak (ve) boğazını tara ¹. Yoksa onu kov!” Unui Ağa kızdı (ve) bu sözleri dinlemedi. Küçük kardeş tekrar dedi ki: “Eğer bu sözlerden şikâyet edersen, sonradan kellen için üzülme!” Bu sözler üzerine Moğol çocukları etrafını çevirdiler (ve) ağladılar; çağırımları üzerine sürü onları çevreledi, ² köpekleri uludu ². Kötü kehâneti Toğuğan Tayisi öğrendi (ve) ³ gökyüzüne (doğru) secde edip (selâmladı) ³. Bundan sonra, Toğuğan'ın annesi Hatun, Adai Kağan'a dedi ki: “Bana merhamet ederek, beni Hatun (= kraliçe) yaptın. Nasıl oluyor da oğlum Toğuğan [Toğon/Toğuğan/Toğon]'ın başkası tarafından çalıştırılmasına sebep oldun? (Onu) öldür (veya) buradan yolla!” Hatun'un bu sözlerini Kağan tasvip etti (ve) Toğuğan Tayisi'yi, Sayilamuçin [Silamucin] ve Sayimuçin [Silmiçi] adlı iki elçiyle birlikte, kendi topraklarına geri yolladı. Toğuğan Tayisi geri geldikten sonra, Oyirad, Ügülerün [Ügüled/Ügülün/Ügeled], Bağatud [Bağatud-tan], Koyina [Koyıkada/Koyiğ], bu dört tümen, (bir) toplandı yaptılar (ve) Toğuğan Tayisi'yi sorguya çektiler. “Moğolların

70 Kağanının, Tayisi'nin (ve) bütün halkın karakterleri (ve) temâyülleri nelerdir?” diye sordular. Toğuğan Tayisi dedi ki: “Moğolların Aruğtai Tayisi'si gittikçe yaşlanıyor. Her bir işi uyusukluk olarak düşünüyor. ¹ Tipi değişti, düşünceleri değişmedi ¹. ² Hükûmeti idare eden bakanların dışarda kalmasına sebep oluyor ². ³ Savaş atı ³na evinde biniyor.

⁵⁻⁵ Bu cümle G ve U nüshalarında vardır: *toğon tayisi-yin üsün-i [üsün inü] samlacu sağakuidur aruğ-tai tayisi-yin degüi inu.*

(69) ¹⁻¹ *üsün inü samlakui-ban buyicu kool-i inu senla. [boğazını tara, cümlesindeki “tara” kelimesini “kes!” olarak çevirdik.]*

²⁻² *Moğ. noğai inu ulicu.*

³⁻³ bkz. not 68: 4-4.

(70) ¹⁻¹ *Moğ. sağadağ inu kubilcu sanağan inu ese jodilcu.*

²⁻² *Moğ. törü medegeçi sayid-ıyan gadana sağulğanam.*

³⁻³ *Moğ. cebe-yin morin; cebe için bkz. T. Gülensoy, Cebe adı hakkında, Atsız Armağanı, İstanbul 1976, s. 257-265.*

Kıt bilgili adamların hükümeti yönetmesini sağlıyor. Genç (bir) atın üzerinde gidiyor. Hükümetin kontrolundan kaçanları vazifelendiriyor. (Onlar), buğra⁴sız deve⁵lere; boğa⁶sız öküz⁷lere; aygır⁸sız yulku⁹ya; koç¹⁰suz koyun¹¹lara benziyorlar. (Eğer) benim sözlerime inanmıyorsanız, Ügeçi [Ügçi] Kısağa [Kışka/Kısağa/Kışan] gibi olayım!” Moğol habercileri Silamuçin (ve) Sayimuçin’i (bir) oyunla aldattılar. Toğuğan Tayisi, Adai Kığan’a iyi atlar, ¹² zerdeva kürkleri ¹², ¹³ vaşak kürkleri ¹³ (ve) ¹⁴ iyi ticarî mallar ¹⁴ yolladı (ve) hududu geçerek ülke topraklarına girdi. Kığan onu gördü (ve) dedi ki: “Bu, Toğuğan Tayisi’yi kendi topraklarına göndermiş olmanın mükâfatı.” Silamuçin (ve) Sayimuçin, Oirad’dan hiç şüphelenmeden dediler ki:

71 “Toğuğan Tayisi, yorgun olduğundan haracımızı uzaktan yolladı. Burada yalnız bir gün geçirmek arzusundayız.” Kığan uygun buldu (ve) dedi ki: “Yabancıları şerefliendireceğiz,” günü orada geçirdi. Toğuğan Tayisi’nin ardından Dörben Tümen Oirad’ın ordusu çıktı (ve) Moğollara saldırdı. Toğuğan Tayisi aynı yerde Adai Kığan’ı aldı. Bunun üzerine Adai Kığan: ¹ “Annemi Hatun (= kraliçe) yaptım ¹, seni öldürmedim.” dedi. Toğuğan Tayisi dedi ki: ² “Annem kocasız mıydı? Ben babasız mıydım?” ² Kığan’ı öldüreceği sırada, Kığan dedi ki: ³ “Silamuçin (ve) Sayimuçin’in sözlerine inandığım için beni tek bir oku geri çevirmeden öldür.” ³

⁴ buğura, bkz. § 13/1.

⁵ temege(n); Kalm. temēn, Moğ. temege; ET. teve, Osm. deve, Kır. tüyö, tüö, Gold. tmé. [Kwb. 391 a]. ayrıca bkz. DLT. deve, devey, teve, tevey, teve, tevi, tévi, tiwi.

⁶ buğa, bkz. § 39/4.

⁷ öker, bkz. § 49/2.

⁸ acırğa.

⁹ aduğu.

¹⁰ kuça; OT. (oğuz) koç, AH., Hts., Ma., Çağ., Osm., Krm. koç (> Mac. BTLU 110 kos); OT. koçuñar; AH., Hts., MA., Kom., Çağ., Doğu-Tü., Osm., Kar. koçkar, Oyr., Tel. koçkor, Kzk., Tar. koşkar, Bar. kockar, Krç. koçkar, Blk. kockar, Sari-Uyg. kockar.

~ Moğ. (Poppe 62) kuça “Hammel, kastrierter Schafbock” (> Oyr. kuça) [EWT. 274 a].

¹¹ konin, bkz. § 49/4.

¹²⁻¹² bulağa.

¹³⁻¹³ silüsü.

¹⁴⁻¹⁴ sayin ed tawar.

(71) ¹⁻¹ Moğ. eke-yi çin-u katun bolgaluğa.

²⁻² Moğ. eke min-u ere ügei bilü. beye min-u eçige ügei bilüü geçü.

³⁻³ S., S. koyar-un ügen-dür ertegeçü sağıusağar nigen sumu ese kariğulcu ükübesi bi gebe.

Aдай Қаған буюк тахта 14 жыл отурдуктан sonra, Oirad'lı Тоқуқан Тайиси'nin ellerinde, At yılında (1438) öldü. Denir ki, bütün Моғолларın idâresi Oirad tarafından alınmış. Bundan sonra, aynı yıl, At yılında Tayisung-Қаған ⁴ буюк тахта отурду ⁴. ⁵ Қаған тахта çıktıктан sonra ⁵, Tayisung Қаған Ағбарчин Cinong ile birlikte ⁶ Minggan-ı

72 Қар⁶да Oirad'la bir toplantı düzenledi. Oirad, Minggan-ı Қар'a önce ¹ geldi. Қаған (ve) Cinong Al Қосигун'da attan indi. Oirad'lı Esen Тайиси, Abtara Сеçен, Satula Eketei, Қаған (ve) Cinong, Oirad'lı Alağ ² Темүр, Katan ³ [Қата] Темүр, Abburki [Ababurki], Tayitung, Тоғуған Күмeci [Күмчи] (ve) Lobasi [Obasi/Lobsi] ile beraberken, bütün bu тайисiler gece bin kişinin başında yürüyerek (ve) соғук ⁴ (ve) рүзгâr ⁵ yaptılar. Моғолларın birçok adamını (ve) beygirini dondurdular. Қаған (ve) Cinong (bir) toplantı yaptılar (ve) dediler ki: "Oirad'lı Түмен ile anlaşmaya varacağız." Geç gelen Aoқан [Ақоқан]'lı Sentegçin Сеçен, Қаған'ın meclisine sordu: "Gelmiş olan Oirad'lı тайиси'ler kimler?" Onun için teker teker saydılar. Sentegçin Сеçен dedi ki: "Tanrının verdiği budur. Haydi bunları öldürelim (ve) буюк ordularına saldıralım." Қаған (ve) Cinong söylendiler (ve) onu azarladılar. Dediler ki: "Sen, ⁶ durduracağım!, diyeni azarlayan birisin." Sentegçin Сеçен kızdı (ve) beyaz atının başını дүрterek çekip giderken şöyle dedi: "Егер битирекекsek, битирелим; ne toplayacaksak toplayalım." Қағурçиг Тайиси,

73 Sentegçin Сеçен'in sözlerini uygun buldu. Tayisung Қаған tekrar homurdandı (ve) dedi ki: "Егер öleкекsek hep beraber ölelim; eger yaşayacaksak hep beraber yaşayalım." Toplantıdaki Oirad'lılar geri döndüler. (Onlar) geri gittikten sonra, Tayisung Қаған'dan önceleri Құлa

⁴⁻⁴ Моғ. *yeke oro sağuba*.

⁵⁻⁵ Моғ. *қан орон сағуған қойина*.

⁶⁻⁶ "Sanag Сеçен", s. 154'te: *Turuwan-u қара* olarak geçen bu yer adını Schmidt *Turufanu* şeklinde verir.

W. Heissig, "Bolur Erike", MS Monograph X, Peiping 1946, s. 82: *minggan қарату*. "Meng Ku Yüan Liu", V, s. 35: *t'u lu fan chih ha la*.

(72) ¹ *urida*.

² *alag*: Uyg., OT., Radl. *ala*, Trkm. *āla*, Yak. *ala*, Çuv. *ula*, Tar. *ali*, Soy. *alt*; Çağ., Doğu-Tü. *ala-bula*, Kaz. *ala-kōla*, Kzk. *ala-ğula*; Osm., Az. *ala-ca*, Kkır., Kaz. *ala-ça*; Tel. *ala-mık*, Şor. *alamdık*.

~ Моғ. (Kwb. 6-7) *alag* "bunt"; Kalm. *al^oG bul^oG* [EWT. 15 a].

³ = Tü. *sert*.

⁴ *küiten*.

⁵ Моғ. *salkin*, krş. ET. *salkım* "soğuk" [EUTS. 195].

⁶⁻⁶ Моғ. *tengri-yin ögkü ene bui-ca*.

Ƙaraƙa isimli atı alarak (ve) (bir) zırh alarak, kaçıp Ağbarin Cinong'a katılan Alağiğud'lu ağan'ı, Ƙađan istetti. Cinong onu terketmedi. İnağ ağan tahrikkâr konuştu. Cinong Ƙađan'a sordu: "Kei¹ ne zaman içeri girer? Bir karaca² ne zaman av dairesinin içine girer?" Ƙađan kızdı (ve) dedi ki: "İçeri giren keçi aptal³dır. Soruyu soran Ağbarin Cinong aptaldır." Bu sözleri duyunca: "Durum benim aptallığımı bilmemeleri yüzünden değil!" Cinong böyle dedi. Bundan sonra (Ƙađan), İnağ ağan'ı yavaşça oradan uzaklaştırdı. Ağbarin Cinong (bir) i çekti (ve) dedi ki: "Seni ađabey⁴im olarak kabul etmiyorum." Daha sonra Oirad'a doğru ayrılacağı zaman, Ƙađurig [Ƙađurađ] Tayisi dedi ki:

"Denir ki:

O ki, evlilikten olan akrabalarını korur, başarılı olamaz;

O ki, kan bağı olan akrabalarını korur, başarılı olamaz;

Eğer birisi yabancıları korursa başarılı olamaz;

Eğer birisi yurttaşlarını korursa, başarılı olur.

Azametli Ƙađan olmuş (bir) insanı düşük seviyeli yapmak,

Baş olmuş (bir) insanı kuyruk yapmak zor olur."

74 O, bu kadar söyledi fakat diğeri buna katılmadı. Ağbarin Cinong, Ordos'lu Ƙatan Temür' (ve) Yüngsiyebü'l Nekei Temür' Oirad'a haberci olarak gönderdi (ve) dedi ki: "Ağabeyim Tayisung Ƙađan'dan ayrıldım. Dörben Tümen Oirad'la birleştim. Bu sadece Ƙađurađ Tayici'nin gevezeliği değil midir? Ƙađurađ Tayici (ve) Sentegçin Seçen'i ldreeğim," Oirad hem fikir olmadı. Abtara Seçen yumruğunu sıkmış vaziyette oturuyordu. Dedi ki: "O bir ocuk; o ne bilir?" Oirad'lı liderler¹ ve subaylar² dediler ki: "Cinong, eğer sen bizimle barış içinde olmak istiyorsan; Cinong, sen, Ƙađan olacaksın. Bize kendi lkabımız Cinong'u ver. Eğer bizim bu sözlerimize katılıyorsan (ve) eğer bizimle barış içinde birleşirsen, biz de seninle birleşeceğiz." O haberciler geri döndüler (ve) Cinong'a liderlerin (ve) subayların (bütün) sözlerini naklettiler. Cinong tasvib etti (ve) ağabeyi Tayisung Ƙađan'ı bırakarak karşı tarafa geçti. Sonra Cinong, ordusunu Oirad'la birleştirerek ağabeyinin üzerine yürüdü. Birlikler ateř⁷lerini yakacakları zaman,

(73) ¹ oğono.

² eber.

³ teneg.

⁴ ağa, bkz. § 4/8

(74) ¹ tayisi.

² noyad, teklik şekli: noyan, bkz. § 57/3.

³ đal.

75 Cinong dedi ki: ¹ “Benim ağabeyim Kağan korkaktır ¹. Ordunun askerleri adam başına on ateş yakınlara.” Onları yaktılar. Sonra, Tayisung’un gözcüler²i Oirad (ve) Cinong’un ordusunu gördüler (ve) Kağan’a rapor³ ettiler. Kağan bunun üzerine: “Ben kendim bakacağım” deyip geldi (ve) baktı. Dedi ki: “Böyle ateşler varsa, ⁴ Tanrı’nın yıldızları ⁴ toprağa düşüyor demektir. Nasıl muzaffer olabiliriz?” Tayisung Kağan birkaç arkadaşını, kızlarını (ve) oğullarını alarak Kerülen’e kaçtı. Evvelce, Çibder’in kızı Altai Katun’un Taraçin’li Kaçığıai ile ilişkisi olmuş olduğunu ileri sürerek Kaçığıai’yi öldürmüş (ve) hatununun burnu⁵ndan (ve) kulak⁶larından işaretler kesmişti. Karısının aile⁷sine, Korlad’lı Çibden’e doğru gidiyordu. Sartagül kabilesinden Küçüng [Küçüg/Küçüng] adlı biri, aklını kullanarak gümüş bir tepsi⁸yi çaldı. Kağan tepsinin kaybolduğunu biliyordu (ve) dedi ki: “Göndereceğim sadık bir adam kimdir?” Bunun üzerine Küçüng, Kağan’a haber verdi: “Ben gideceğim!” Kağan bindiği kara atından indi (ve) ona verip yolladı. Gümüş tepsiyi alan Küçüng, Cinong’a döndü (ve) isyan

76 çıkardı. Kağan Çibden [Çebden]’in yerine vardı ve boşandı¹ hatununa misafir oldu. Çibden dedi ki:

- ² “Karukura [Karağura/Karğura/Karğuk]’nın kuzeyi evvelce sıcaktı; ²
³ Şimdi, nasıl soğuk hâle geldi? ³
⁴ Hatunun (kraliçenin) göğsü evvelce soğuktu ⁴
⁵ Şimdi, nasıl sıcak hâle geldi? ⁵
⁶ Altai Kağan’ın kuzeyi evvelce sıcaktı; ⁶
 Şimdi nasıl soğuk hâle geldi?
 Kızım Altağan [Altağan/Altağana/Antağan]’ın göğsü evvelce soğuktı;

(75) ¹⁻¹ Moğ. *ağa min-u kağan ağılıkai bui*.

² *kağulçin*, krş. § 57/4: *karacu*; § 40/2: *kağul*.

³ Moğ. *üğe kele*.

⁴⁻⁴ Moğ. *tengri-yin odo*.

⁵ Moğ. *çiken*.

⁶ *kağar*.

⁷ *törküm*.

⁸ *tuğu*.

(76) ¹ *karıgsan*.

²⁻² Moğ. *karıkuna-yin aru urida kağalun bile*.

³⁻³ Moğ. *yakin küiten bolda*.

⁴⁻⁴ Moğ. *katun-i über urida küiten bile*.

⁵⁻⁵ Moğ. *edüğe yakın kağalun bolba*.

⁶⁻⁶ Moğ. *Altai kağan-i arzu urida küiten bile*.

Şimdi nasıl sıcak hâle geldi?

Bir kimse, bir otlakta, çimeni kalmadığı zaman oradan ayrılmak için mi yerleşir?

Bir kimse, güzel olmadığı için terkedilen bir eşî alır mı?"

Tayisung Kağan'ın üç oğlu vardı. En büyük oğlu Mönggülei [Mönggelei/Mongkalai] Tayici daha önce ölmüştü. Bundan sonra Kağan, iki oğlu İli (ve) Dili [Düli/Deli]'yi (ve) iki arkadaşı Korlad'lı Ağbolad [Ağbolad] (ile) Bağbolad [Bağabolad/Bağabolod]'ı yakaladı. Maymun yılında (1452) bu beşi (ve) Tayisung Kağan, Orçin-u Çiker'de, Korlad'lı Çibden'in ellerinde öldüler. O, 15 yıl hüküm sürdü. Ağbolad (ve) Bağbolad'ın ağabeyi Mendü Örlög, (gece) bir oba⁷da konakladı⁸.⁹ Kulağan (ve) Karağan [Karğan] isimli iki atı gaipden haber verircesine kişneyerek ayaklarıyla toprağı eşiyorlardı⁹. At-

77 ların kişnediğini farkedenden Mendü Örlög dedi ki: "Bu çeşit belirtiler, kötü insanlar harekete geçtiği zaman olur." Mendü Örlög sabah kalktı. (ve) Kağan'a aceleyle hareket etti. O varmadan önce, Kağan'ı iki genç kardeşiyle¹ birlikte öldürdüler. Mendü Örlög bir kardeşini Kağan'ın başına yastık yaptı, diğerini de Kağan'ın ayağına yastık yaptı (ve) onu gömdü. Ondan sonra, birkaç arkadaşının başında olarak Çibden'e saldırdı (ve) intikamını aldı. Ondan sonra, Oirad özel (bir) toplantı yaptı (ve) meseleleri tartıştı. Dediler ki: "Kendi akraba²larını düşünmeyen bir kişi, bizim soy³umuzu düşünür mü? Kendi memleketini düşünmeyen bir kişi bizim

⁷ ayıl.

⁸ *konuğsan acuğu*; krş. ET. *koŋu* "ikâmet yeri, konut, konak", *konmak*, "konmak, geceleme, geceyi bir yerde geçirmek" [EUTS. 181]; ayrıca bkz. DLT: *konat* "birbirlerine yanaşan, toplanan insan kümesi" (I, 357); *konat-* "kondurmak, oturtmak" (II, 313); *kon-* (I, 319; II, 331; III, 184, 185); *konuğ* "misafir; ruh" (I, 45, 46, 85, 332, 384, 517; II, 312); *konuğla-* (III, 339, 347); *konuğlaş-* (II, 258); *konuğluğ* "konuk sahibi olan" (I, 498); *konuğluğ* "misafirlik" (I, 274, 504); *konum* "yurt, konulan yer, konak" (I, 114; II, 103, 313).

⁹⁻⁹ Moğ. *kulağan karğan nere-tü koyar mori inü cönglecü sanağa aldan gacar çabçılacu bayıba*.

(77)

¹ Mendünün kardeşleri.

² *töröl*, krş. *töröbe*. § 60/4; *törü*. § 30/2.

³ *çola*. * *çola*: Tel. *çolo* "Beiname", Şor. Kç., *çola* "Name, Wort,..." Kız. *çolo* "Titel", Soy. *çola*, Sag., Koyb., Şor. *çola* "Zuname, Titel", Yak. *çolo* (> Kam. Joki 272-4 *çolo* "Karagasse")

< Moğ. (KWb. 429) *çola*; Kalm. *tsof* "Titel, Ehrenname" ~ (veya >) Ma. *çolo* ~ Kore. (SKE 40) *çol-o* "military rank"

<? Çin. [EWT. 115 a].

memleketimizi düşünür mü? Kendi ismini düşünmeyen bir kişi, bizim ismimizi düşünür mü? Kendi ateşine su koydu, bizim ateşimize yağ koydu. Bu Cinong kime karşı iyidir?”

Onu öldürmek için bir suikast hazırladılar. Bunun üzerine Oirad'ın bakanları (ve) subayları Cinong'a dedi ki: “Sen, Cinong, Sana Kağan olacağını söylediğimiz (ve) senin bizim Esen Tayisi'mize Cinong ünvan³ını ihsân edeceğin doğru değil mi? (Sana)

78 Cinong Kağan ünvanını sunacağız. (Sen), Cinong ünvanını bizim Esen Tayisi'mize ihsân et. Bir şenlik² düzenlediler (ve) Cinong'u davet ettiler. Oirad, çadır²ının içine derin bir çukur³ kazdı (ve) çukurun üzerine⁴ keçe halı⁴ yaydı. Cinong'u⁵ küçük tüyleri olan⁵ 33 adamın,⁶ kuş tüylü⁶ 44 adamın,⁷ küçük sancakları olan⁷ 61 adamın başında bir kapı⁸dan içeri aldılar (ve) ikinci (bir) kapıdan dışarı yolladılar (ve) çukur dolana kadar onları öldürdüler. Buradan şu deyim gelir:⁹ “Beylerin ölümü toplantıda, köpeklerin ölümü geçitte.”⁹ Bunun üzerine Karguçuğ [Kakurçığ/ Kağurçağ/Kara kuçuğ] Tayici, arkadaşı Nağaçu [Nağacu/Nağçu]ya dedi ki: “Şimdi çadırdan içeri giren Cinong (ve)¹⁰ büyük, küçük prensler¹⁰ acaba şimdi ne yapıyorlar?” Nağaçu gitti, baktı (ve) geri gelip dedi ki: “Cinong'u ve diğerlerini görmedim. Çadırın sol tente kenarından kan¹¹ akıyor.” Bunun üzerine Karguçuğ Tayici dedi ki: “Eğer birisi gelip de ‘bırakın uyuyayım!’ derse, bırakın uyusun. Eğer dese ki ‘bırakın öleyim!’, bırakın ölsün.” Nağaçu, bir arkadaşını da yanına alarak kayalık¹²larda

- (78) ¹ *kurim*; Sarı-Uyg. *kurım*, *kurum*, *kurımı*, *kurumu* “molitva”, Yak. *kurum* “kalim”, “svad’ba, svadebniy pir”, *hurim* “prazdnestvo, pir, savad’ba podini” <Moğ. KWb. 199) *kurim* “Versammlung”. [EWT. 303].
- ² *ger*; Kalm. *ger* “zelt, jurte, haus; familie, heim; haus, futteral”, Moğ. *ger*, Tib. *gur*, u ? Kır. *kürk*, *kö* “hütte” [KWb. 134 a].
- ⁴ *nükè*. Kalm. *nükè* “loch. öffnung, mündung”, Moğ. *nüken* [KWb. 282 a-b)
- ⁴⁻⁴ Moğ. *toloğ esegei*; Kalm. *tol’G* “filzdecke, filzstück”, Moğ. *toluğ*; Çağ. *tolağ* “fusslappen” (KWB. 399 a).
- ⁵⁻⁵ *örbelge-ten*.
- ⁶⁻⁶ *odağa-tan*.
- ⁷⁻⁷ *kikiri-ten-i*.
- ⁸ *egüde*.
- ⁹⁻⁹ Moğ. *noyad-un ükül çigülgülğan-dur noğai-yin ükül kang-du*.
- ¹⁰⁻¹⁰ Moğ. *yeke bağa noyad*; *yeke* için bkz. § 25/6. *bağa*: Kalm. *bağ^b* “klein, jung” [Moğ. *bağa* > Kır. *bağal-tai*; ? Skrt. *pāka* “junges tier, kind”] (KWb. 28 a); *noyad* için bkz. § 57/3: *noyan*.
- ¹¹ *çisun*.
- ¹² *kada(n)*.

(bir) barınağa yerleşti. Kayalıklardaki geçit¹³teki bir yol¹⁴dan¹⁵ çift zırh¹⁵ giyen biri gelince,

79 Nağaçu çift zırhtan vurdu (ve) o adam sallanıp, arkasında oturan adamla beraber yere düştü. İkinci sefer, ¹ üç kat zırh¹ giyen (ve) elinde kargı²sı olan biri geldiğinde, Nağaçu: “Ben yapamam, sen vur!” dedi. Karguçuğ Tayici³ yeşil, boynuz başlı bir okla vurdu³. (Ok), üç katlı zırhı delip gömüldü. O adam da sallandı (ve) düştü. Onları arkasına alarak Nağaçu dedi ki: “Eğer canlı kurtulursak, yürümenin fayda⁴sı yok. Bu Oirad’dan at çalalım.” Böyle diyerek gitti. Esen Tayisi, rüzgâr⁵a karşı ⁶ kolsuz palto⁶suyla ateşi çevrelemiş bir şekilde oturuyordu. Yerde yatan adamların üzerinden atlayarak içeri girdi. Ermeg [Eremeg] Sirğugçi [Sirğugçin] isimli kısrağ⁷ (ve) Kurdun Kula isimli aygır⁸ı çözmeye gittiği zaman ‘düng düng’ [düg düg/dub dub] diye bir gürültü duydu. Baktığında kimseyi göremedi. Atları çözdü, birine bindi, diğerini yedeğine alıp gidiyordu ki yine ‘düng düng’ diye bir gürültü duydu. Dönüp baktı, kimse yoktu. Korku içinde çarpan yüreğ⁹inin gürültüsü olduğunu biliyordu.

¹³ *kağçigai*.

¹⁴ *cam*.

¹⁵⁻¹⁵ Moğ. *қыар dabқur қуяғ*.

(79) ¹⁻¹ Moğ. *ғурбан dabқur қуяғ*.

² *cida*; ET. *cida* “süngü, mızrak, cıda” [EUTS. 61;] Uyg. (Çin.), Tel. *cida*, Kaz., Kar., Krm., Oyr., Tel., Leb. *cida* (> Çuv. *çđt*), Çağ., Doğu-Tü., Tar. *cida*, Kzk., Kç., Şor. *sida*, Sag., Koyb., Hak. *sida*, Yak. *sitā*, *satā*; Tel., Kmd. *cida-ñi*, Kar. T. *çidayal*; Oyr., Tel., Leb. *çidal*; Tel. *çida-mal*, *çida-mil*.

< Moğ. (KWb. 436) *çida* “können, vermögen, Kräfte haben”

< (Poppe 15) * *tida* [EWT. 106 b-107 b].

³⁻³ Moğ. *noğona coroğa-bar qarubua*.

⁴ *tusa*; krş. ET. *tosu* = *tusu* = *tuзу* “fayda, semere, kazanç”; *tusul-* faydalanmak”, *tusuluğ* “faydalı” [EUTS. 254].

< Moğ. *tusa*. [EUTS. 254.]

Buna karşılık Räsänen’e göre: Uyg., OT., IM, *tusu*, Hak., Oyr. *tuza*, Soy. *duza*, Yak. *tusa*; KB. *tusul-l* (> Moğ. KWb. 412 *tusa* “Hilfe, Nutzen”) [EWT. 501 b].

⁵ *salkin*, bkz. § 72/5.

⁶⁻⁶ *cangçi*.

⁷ *gegüü*.

⁸ *acirğa*; Kalm. *acrğp* “hengst”; Moğ. *acirğa*; Tu. *aderga*; ET. *adğır*, Koyb. *askır*, Kaz. *ayğır*. [KWb. 2 b].

⁹ *cirüken*; Uyg., KB., OT., Kom., Çağ., Osm., Tel. *yürek*, Krç. *cürek*, Blk. *züreke*, Kkır., Oyr., Bar. *yürök*, Kaz. *yörek*, Yak. *süreğ* (> Moğ. KWb. 289-4 *cirüken* “Herz, Mut”)

< *yür* “in Bewegung sein”

Vgl. Çuv. *çđre* “Herz” [EWT. 213 b].

Sonra ¹⁰ asker kulübesi¹⁰ndekiler sordu: “Kimsin sen?” Cevap şöyleydi: “Ne kadar uyanık adamlarınız siz!

80 Moğolların *Qarğucuğ* [Qağurçağ/Qakurçağ/Qarakuçug] Tayici’si (ve) Nağaçu’sudurlar. Yakalayın onları!” Asker kulübesinin üzerinden atlayarak dışarı çıktı (ve) *Qarğucuğ* Tayici’nin yanına geldi. Nağaçu seslendiğinde hiç ses çıkmadı. *Qarğucuğ* kaçmış. Sonra Nağaçu seslenerek yanına geldi. Nağaçu: “Niçin kaçtın?” diye sorduğu zaman *Qarğucuğ* dedi ki: “Kaçtım, çünkü eğer Oirad seni yakalayıp gelseydi, beni onlara gösterebilirdin.” Getirdiği iki ata binerek uzaklaştılar. Atlarını *Qutuğ-tu-yin Qulusun*’da ¹ ipek ip¹le bağlarken, bir tilkinin izini süren iki adam gördüler. Kaçmışlardı. *Qarğucuğ* Tayici gizlice küçük bir geyik ² vurduğu zaman, eyersiz atla gidiyorlardı. *Qarğucuğ* geyiğin böğür³lerini eyer⁴, et⁵ini zahire⁶ yaptı. Tongmoğ [Tomog]’lu zengin⁷ bir adamın evine geldiler. Zengin adamın kardeşi dedi ki: ⁸ “Bu adamların göz⁸leri ateşli⁹. Onlarla arkadaş olmadan onları öldür.” “Bir kimse başkalarıyla dostluk kuramaz mı?” diyerek onları öldürmedi. Ondan sonra, Nağaçu, *Qarğucuğ* Tayici’ye dedi ki: “Niçin yalnız gidiyoruz? Oirad’a gidip, karını alıp sana vermek isterdim. Ben dönünceye kadar, bundan zengin

81 adama bahsetme. Kalabalığın yanında durma; çok vahşi hayvan öldürme.” Bunu söyledikten sonra Nağaçu, Esen Tayisi’ye gitti (ve) dedi ki: “*Qarğucuğ*’u öldürdüm (ve) bunun işareti olarak da saç¹larını getirdim. Ondan sonra, zengin adam kızını *Qarğucuğ* Tayici’ye verdi. Onlar

¹⁰⁻¹⁰ Moğ. *şireg-ün küriyen*; *cireg* için bkz. § 66/3; *şerig. küriyen*: Kalm. *küreē* “ring, lager, kloster (die zelte sind ringweise geordnet) hof” *tserigin küreē* “wagenburg des heeres, lager”; *sarin küreē* “mandhof”. [Moğ. *küriyen* > Tü., Ma., vgl. *kürd* ≡]. (KWb. 247 a).

(80) ¹⁻¹ *torğa*; Uyg., OT. *torğu*, KB., Çağ. *torg*, Çağ. *torka*, Şor., Kzk. *torğu*, Oyr., Tel. *torko*, Leb. *torgo*, Şor., Sag., Küer. *torğa*, Osm. *torğu*, Sag., Kç., Koyb. *torğı*, Kzk. *torğu*, Yak. *torgo*, Soy. *torğu*.

= Moğ. (KWb. 402) *torğa(n)*, “Seidentuch, Seide”. [EWT. 490 b].

² *qabirğa*, bkz. § 41/5.

³ *emegel*; Kalm. *emēl* “sattel”, Moğ. *emegel*, vgl. Tu; Ma. *eñgenu* id. [KWb. 121 a].

⁴ *mikan*.

⁵ *künesü*.

⁶ *bayan*; * *bây*: OT., Trkm., Yak. *bây* “reich”, Uyg., Çağ. *bay*, Oyr. *pay*; OT. *bay-u* “reich werden”; Çuv. *pojan, pujan* “reich”; Sarı-Uyg. *pay-ar*.

= Moğ. (KWb. 29) *bayan* “reich”. [EWT. 56 a].

⁷ *nidün*.

⁸⁻⁸ Moğ. *ene kümün nidün-degen gal-tai*.

(81) ¹ *temdag*.

avlan²irken yirmi ³ yabani keçi ³ kaçmıştı (ve) Karguçuğ onları öldürdü. Fakat iki tanesinin kaçmasına müsaade etti. Diğerlerinin hepsini öldürdü. Sonra, tekrar bir avda, o zengin adamın kardeşi, kıskançlığından, 'bir hata oldu' diyerek onu öldürdü. Nağaçu vardıktan sonra, annesi⁴, Esen Tayisi'yi aldatmak istercesine şöyle dedi: "(Eğer) Nağaçu gelirse, onu öldürecek misin?" Esen Tayisi dedi ki: "(Eğer) onu görürsem, et⁵ini yi⁶yip, kan⁷ını iç⁸eceğim!" Annesi dedi ki: "(Eğer) Karguçuğ'u öldürseydi, onu öldürecek miydin?" O dedi ki: "(Eğer) öyle ise, onu öldürmeyeceğim!" (Bunun üzerine) annesi, Nağaçu'nun Esen Tayisi'yi görmesini sağladı. ⁹Şanslı adam ⁹ bundan böyle yaşayıp gitti.

Bundan sonra, Esen Tayisi, Tongmoğ'a (karşı) ordusunu harekete geçirdi. Esen Tayisi o ordu ile beraberindeki Nağaçu'yu da aldı (ve) seferini yaptı. Nağaçu iki atıyla ordunun dışında at sürdü. Bunun üzerine, Oirad

82 Tongmoğ'a saldırdı. Nağaçu, Oirad'ın öncü koluna eşlik ediyordu. Bir (at) sürü¹sünü ganimet ² olarak Esen Tayisi'ye verdi. Bir gümüş kupa³yı (ve) ⁴ sincap derisi manto⁴yu saklayarak, (Esen Tayisi'nin) annesine verdi. Esen Tayisi kızdı (ve) dedi ki: "Bana gümüş kupayı vermedi!" Annesi dedi ki: "Annemi kiskaniyor musun? O, Karguçuğ'u öldürdü (ve) sana Ermeg [Ermeg/Aramağ] Sirguğçin'i getirdi." Esen Tayisi, onu, sürüyü yakalarken gördüğünden dedi ki: "Nağaçu bir insan değil! O bir atmaca⁵!" Böylece Nağaçu'nun adı Aliya [Eliye] ⁵ ortaya çıktı. O zamandan sonra (adı) Eliye Nağaçu oldu. Esen Tayisi'nin kızı, Karguçuğ Tayici'nin karısı, Altan Bigiiçi hâmile⁶ydi. Oirad'lı Oboi Kocigir (onu) aldı. Oirad Moğollarının idaresini

² Tü. *avlan-* = Moğ. *ablacu*.

³ Moğ. *cegere guruğsan*.

⁴ *Esen Tayisi'nin annesi*.

⁵ *mikan*.

⁶ Tü. *ye-* = Moğ. *ide-*

⁷ *çisun*.

⁸ Tü. *iç-* = Moğ. *uğu-*

⁹⁻⁹ Moğ. *kesig-tü tümen*.

(82) ¹ *sürüg*, krş. ET. *sürüg* [EUTS. 214], DLT: *sürüg* (I, 389; III, 102).

² *olca*; Çağ., Kom., Kar. T. *olca*, Çağ. *olça*, Küer., Bar. *olco*, Şor. *olya*, Oyr., Tel. *olyo*, Tar. *ol¹ya*, Kkır. *ol¹yo*, Soy. *olça*, Koyb. *olça* (> Kam. Joki 245 *old'a*), Kmk. *olca*. < Moğ. (KWb. 285) *ol-ca* "Fund, Gewinn, Verteil, Beute (im Krieg)" < *ol* "finden" [EWt. 360 b].

³ *çara[çira]*.

⁴⁻⁴ Moğ. *keremün dağu* [*tuğu*].

⁵ *aliya*.

⁶ *sillağa-tai*.

ele aldıktan sonra Esen Tayisi, Sigüsütei Noyan'ı çağırttı. Sigüsütei Noyan ortaya otuz arkadaşıyla gitti. On arkadaşı ile birlikte muhteşem çadıra girdi. Esen Tayisi bir adam yolladı (ve) Sigüsütei'den Kuyilinçi'yi öldürdüğü çelik⁷ kılıc⁸ımı istetti. Sigüsütei onun kötü niyetini sezerek gelen adamın kafasını kılıcı ile kesmek üzere idi. (Fakat) Oluğui Mergen onu yakaladı (ve) onu öldürmesine müsaade etmedi.

83 Sigüsütei kılıcını bıraktı. O adam kılıcı aldı (ve) sordu. “(Bu) Kuyilinçi'yi öldüren kılıçla aynı mı değil mi?” Sigüsütei: “Kılıç aynı, fakat sahib¹i değil!” dedi. Denir ki Oluğui Mergen, Sigüsütei Bağatur'u on arkadaşı ile birlikte öldürdü. Oirad'lı (bir) adam (bir) kuş² yakaladı (ve) ‘Bu ne cins (bir) kuş?’ deyince, küçük (bir) çocuk geldi (ve) dedi ki: “Bunun gaga³sı geniş⁴, pençe⁵si enli⁶, omuz⁷ları gittikçe ince⁸liyor (ve) kuyruğu⁹ sivri¹⁰. (Bir kimse) böyle (bir) kuşu ‘ütege’ kafes¹¹ine koyup, atmak için kullanır. Bu Kacir [Kacar] Derbed [Derbid] denilen (bir) kartalın yavrusudur.” O adam Esen Tayisi'ye gitti (ve) dedi ki: “Bu kuşu biz tanı¹²madık, fakat küçük bir Moğol çocuğu onu tanıdı!” Esen Tayisi dedi ki: “Bu çocuk¹³ zararlı¹⁴, tutun onu!” Sigüsütei Bağatur'un çocuğunu

⁷ Moğ. *bolod* = Tü. *polat/pulat* < Fars. *bolād*.

⁸ *ildü*.

(83) ¹ *ecen*; * *iği*, *iđā*: ET., IM. *idi*, Uyg. *idi*, *ie*, *ie*, *ige*, *i'e*, OT. *iği*; KB. *ide*, Sarı-Uyg. *ise*, Kız. *ēz-i*, Çağ., Tar., Srt. *ege*, Çağ., Osm. *ige*, Az. *yie*, Kmk. *iy*, Blk., Krç. *ie*, Kzk. *iē*, Kaz. *ie*, *ēye* (> Çuv. *iya*, *i*, *ōyye* “ein böser Geist”; Çer. TLÇ 27 *ie* “Geist, Teufel”; Vog. TLW 42 *āyđ* “böser Geist”; Osty. TLO 5 *ōyā*), Soy., Hak. *ē*, Koyb. *i*, Eski Osm. *e-si*; Kar. *ye-si*, Osm. *is*; ? Yak. *iççi*, *irçi*, *itçi* “Besitzer, Hirt” (? < *eb-çi* od. *iti-si*); Kmk. *ye-s* “Wirt”; Kmk. *ye-le* “herrschen” (< *ie-le*)
~ Moğ. (KWb. 129-130) *ecen* “Herr, Herrscher”
(> Yak. *ecen*) < (Poppe, UJ 13: 114-120) * *edin*
~ Sinokore. (SKE 57) *e-cyen*. [EWT. 169 a-b].

² *sibağun*.

³ *aman*, bkz. § 29/6.

⁴ *yeke*, bkz. § 25/6.

⁵ *alağa*.

⁶ *ağuu*.

⁷ *mörün*.

⁸ *sibtiğur*.

⁹ *segül*.

¹⁰ *sibtiğur*, krş. not 8.

¹¹ *küriyen*, bkz. § 79/10.

¹² Moğ. *tani-* = Tü. (CC) *tani-* “cognosimentum” (K. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch*, Kopenhagen 1942, s. 234).

¹³ *kegüken* [*kegüüken/keüken*].

¹⁴ *adağ-tai*.

aradılar fakat bulamadılar. Şöyle diyerek haberciler yolladı: ¹⁵ ‘(Bu) yetim bırakılmış bir çocuk. (Eğer) kız ise saçını kesin, erkek ise boğazını kesin!’ ¹⁵ Habercileri gören

84 Solonggud’lu Sangkultai’nin karısı Karağçin Tayibuçin, Boluukai’ye kıpırdamamasını söyleyerek onu başşağı edilmiş bir fıçıya kapatarak, üzerine ¹ kuru gübre ¹ boşalttı. Aldatıcı bir şekilde kendi oğlunu teslim etti. Onlardan biri: “Onu boğacağız!” diyerek çocuğu soydu (ve) boynuna bir kapan geçirdi. Arkadaşı: ² “O günkü çocuk tavşan sırtlı idi (ve) gözlerinde ateş vardı ². Bu, o (çocuk) değil, onu öldürme!” dedi. Gitmesine izin verdiler.

O haberciler geri döndükten sonra, Karağçin Tayibuçin çocuğa şöyle talimat verdi: “Senin gitmene izin vereceğim (ve) yollayacağım. Git (ve) de ki: ‘Büyük ³ bana vurdu, küçük ⁴ bana vurdu. Oirad’lılar kötü ⁵; babamı, anamı, ‘otog’ ⁶ (ve) ‘ayimağ’ ⁷ımı bilmiyorum. (Çünkü ben) küçükken alınıp götürülmüşüm.” Ondan sonra (onu) Oirad’lı İlacu Bayan’ın yanına yerleştirdi. (Ona) acıdı (ve) şöyle diyerek onu aldı: “Babanı (ve) anneni bilmiyorsun. Sen, biz Oirad’lıların soyundansın!” Karağçin Tayibuçin kocasına şöyle dedi: “(O bey) bizim soyumuzdan. (Onu) alıp Moğol

¹⁵⁻¹⁵ Moğ. *tere kaçimal-un üre bayınam. öken [ökin] bolosa üsün inu samla, nuğun bolkula kıool-i inu samla.*

(84) ¹⁻¹ *arğal.*

²⁻² *tere edür-ün kegüken taulai co-tai nüdün-degen gal-tai bile.*

³ *yeke*, bkz. § 25/6.

⁴ *bağa*, bkz. § 78/10.

⁵ *gem [genem].*

⁶ *otog*; * *ötağ*: E.T., Rbg., Çağ., Doğu-Tü. *otag* “Zelt”, Az. *otağ* “Zimmer”, AH., Çağ., Doğu-Tü., Tar. *otak* “Hütte aus Zweigen”, Çağ., Osm. *otak* “Zelt, Pavillon”, Çağ., Kzk., Kmk. *otau* “die neue weisse jurte des Bräutigams”, Blk. *otou* “Zimmer”, Krm., Osm. *oda* id.

~ Moğ. (KWb. 291) *otag, otuğ* “Stamm, Gemeinde, kleinere Abteilung des Volkes.”

~ Tung. (Vas.) *otog* .

~? Fin. *vuota* “Tierhaut”; *vuode* “Bettstelle” [EWT. 366 b].

⁷ *ayimağ*: Oyr. *aymak* “Volk, Geschlecht”, (Şor.) “Familie, Dorf”, (Tel.) “fremd, von einem fremden Volksstamm”, Yak. *aymağ* (> Vog. TLW 43 *aymağ*; Osty. Toiv. 5 *aymak*)

< Moğ. (KWb. 26) *ayi-mag* “Clan, Volksabteilung, Stamm” (> Ma. *ayman* “Volksstamm, Fremdvolk”) [EWT. 12 a].

topraklarına götürelim!” Sangkultai [Sangkultari]: “Yer çok uzak!” dedi (ve bu fikre) katılmadı. O: “Sen burada bekle, ben çocuğu alacağım.” dedi. En büyük oğlu Mağasi [Mağasiri]’yi yolladı; Boluğai’yi

85 çaldı, alıp getirdi (ve) küçük kardeşi Noyan Bolad Ong’a verdi. Noyan Bolad Ong dedi ki: “Ağabeyim, sen burada yokken (ülkeyi) gelenek¹lere ters yönettim. Sen ağabeyim geleneklere göre yönet!”² Kara Sancağı² (ağabeyinin) idaresine verdi.

Moğolların idaresini aldıktan sonra Toğuğan Tayisi, büyük töreyi zorlayarak (ve) beyin Sekiz Çadırının önünde secde ederek dedi ki: “Hanlık tahtını alacağım!”

Secde ederek Kağan oldu. Toğuğan Tayisi, Bey’in lütfundan sarhoş olmuş bir halde, böbürlendi: “(Eğer) sen Suu-tu [Su-tu] Boğda isen, ben (de) Blessed Katun’un soyundanım!” diye bağırarak (ve) çarparak çadırlara vurdu. Sonra tam dönüp baktığı zaman, Toğuğan Tayisi’nin burnu³ndan ağzından kan geldi. Sonra atının yele⁴sine sarılarak baktı (ve) dedi ki: “Neydi o?” Bey’in okluğunun gözünde saplanmış duran kartal tüyü okların arasında, kanlı uzun mesafe oklarını gördü. Toğuğan Tayisi dedi ki: “Ere-Boğda kendi adamlarının yönetmesine sebep oldu. (Ben), Eme Suta’i’nin oğlu Toğuğan Tayisi, ölüyorum. Düşmanlarım ortadan kalktı. (Yalnız) Mongğolcin’li Mönge yaşıyor. Onu öldürün!” Oğluna bu sözleri söyleyerek öldü. Babasının

86 sözleri üzerine Mongğolcin’li Mönge’yi öldürdü. Denir ki Moğolların tek idaresi Oirad’ın eline geçti. Ondan sonra Esen Tayisi hanlık tahtına oturdu. Moğolları ve Oirad’ları alarak⁵ su Cürçid’li üç Tümen⁵ üzerine saldırdı (ve) onları barıştırdı. Esen Tayisi dedi ki: “Cürçid’in bir kalesini almak, (bir) atın kaburgaları gibi ovaya uzanan dağın burnunda kurulduğu için, doğru iş yapmaya ters düşer.” Böyle diyerek almadı. Bir kalenin halkını düşman gördüğü için hepsini öldürdü (ve) onları bir göle attı. Kanlı aktığı için o göle⁶ “Kızıl Göl”⁶ dediler. O Cürçid’e seferini

(85) ¹ *yosun*. krş. ET. *yosun* “Nizam, düzen, usul, kanun, kaide” [EUTS. 303]; ayrıca bkz. §48/5.

²⁻² Moğ. *ğara tuğ*; *ğara* için bkz. § 22/9. *tuğ* için bkz. § 37/3.

³ *ğamar*.

⁴ *del*.

⁵⁻⁵ Moğ. *usun-u ğurban tümen cürçid*. (Bu, C. Bawden’in de belirttiği gibi, “üç ırmaklı Cürçid” olabilir.)

(86) ¹⁻¹ Moğ. *ulağan nağur*.

² Yüce Ming.

yaparker, Yüngsiyebü'lü Esen Samai [Samı], Daiming⁷'in Kağan'ını esir aldığını hayal etti. (Bunu) Esen Tayisi'ye anlattı. Esen Tayisi dedi ki: "Onu yakalamanı isterim. Eğer yakalarsan, onu sana vereceğim." O, Cürçid'i idaresi altına almaktan dönerken, Çin'li Cingtai Kağan askerleriyle birlikte Moğollara karşı sefer yapıyordu. Yolda karşılaştığı Çin'liler (bir) siper⁸ kazdılar (ve) kendilerine saldırılmasına izin vermediler. Esen Tayisi geri çekiliyor gibi görüldü (ve) geriden casus⁹lar yolladı. Çinliler siperlerinden çıktılar. Esen Tayisi

87 geldi (ve) Çinlilerin ordusunu yendi. Üçyüz kişi kımıldamadı. Onları parçalara bölüp öldürdü. (Fakat) birini sağ ele geçirip sordu: "Neden kımıldamadınız?" O adam dedi ki: "Biz Dayiming Kağan'ın subaylarıyız. Kağanımızı terkedip nasıl kımıldayabiliriz!" (Esen Tayisi) sordu: "Kağan'ınız nerede?" O adam Kağan'ın toprağa gömülü vaziyette olduğunu işaret etti. Kağan'ı çukurdan çıkardılar (ve onu) öldürmeye götürdüler. Vücudu yaralanmıştı (ve) kılıç kırılıp düştü. (Onu) bağlayıp suya attıkları zaman batmadı, yüzdü. Onu öldüremediler. Rüyasındaki emârelere göre Cingtai Kağan'ı Esen Samai'ye verdi. Esen Tayisi dönüş yolunda iken şöyle emir verdi: "Dayiming'in Cingtai Kağan'ını esir aldığımı söylemeyin, söyleyeni öldürecekim." Esen Tayisi evine geri geldikten sonra, Esen tayisi'nin annesi: "Ganimetlerin neler?" diye sordu. O, dedi ki: "Büyük ganimetim yok. Bizim sağımız yerinde!" Annesi dedi ki: "Niçin bunu gizliyorsun? Duydum ki büyük (bir) ¹⁰ ganimet ele geçir¹⁰mişsin (ve) Dayiming'in Cingtai Kağan'ını yakalamışsın!"

88 O dedi ki: "Bu sözleri kim söyledi? "(Annesi) oğlu Esen'e şöyle dedi: "Moğol Yüngsiyebü'li Sorson söyledi!" (Esen Tayisi): "dedim ki: 'Bunu anlatmayın!' niçin anlattınız?" ¹ Sorson'u öldürdü (ve) göğsünü sırtından ayırarak, eğri (bir) ağaca asılı şekilde bıraktı ¹. Ondan sonra, Oirad'dan ² Barağun-ğar²'lı Alağ Temür Cingsang (ve) ³ Cegün-ğar³'lı Katan Temür dedi ki: "Esen Tayisi, sen Kağan oldun. Bize 'tayisi' ünvanı ver." Esen Tayisi bu sözlere katılmadı (ve) dedi ki: "Ben ünvanımı oğluma verdim!" Bu

³ *guu*.

⁴ *karagul*, bkz. § 40/2.

⁵⁻⁵ Moğ. *olca olcala-*. *olca* için bkz. § 82/2.

(88) ¹⁻¹ Moğ. *sorson-i alacu çegeci bögsen-i ögere kicü bögetür modun-tur elgücü orkiba*.

²⁻² sağ kol.

³⁻³ sol kol.

ikisi dediler ki: “Alağ Temür’ün kahramanlığı⁴, Katan Temür’ün⁵ sağlam irade⁵si (ve) Abtara Seçen’in plân⁶ı sâyesindedir ki sen, Moğolların ve Oiradların idaresini aldın (ve) Kağan oldun. Bu sadece senin kuvvet⁷in mi?” bunun üzerine askerlerini topladılar (ve) gelip Esen Tayisi’ye saldırdılar. Esen Tayisi kaçıp gitti. Karısını, çocuklarını (ve) cemaatini yakaladılar. Ondan sonra, yalnız başına giderek yorulan Esen Tayisi, Sorson’un karısının çadırına geldi. Biraz kırmız⁸ içti (ve) gitmek üzereyken,

89 Sorson’un karısı onu gördü (ve) dedi ki: “Bu adamın yürüyüş¹ü, kötü² Esen’in yürüyüşüne benziyor, ³keldüng kuldüng³ gidiyor. Annesinin sözlerine oğlu dedi ki: “O adam ne sebeple öyle davranıyor?” Annesi dedi ki: “Denir ki Esen Tayisi’nin barışı kendisi tarafından bozulmuş. Bu gerçekten o. (Onu) iyice incelemelisin.” Ondan sonra, Sorson’un oğlu Buğun yeniden geldi (ve) Esen’i tanyıp onu yakaladı (ve) öldürdü. Buğun (ve) kardeşler⁴i dokuz kişiydiler.

O, Cingtai (Kağan)’a⁵ Mulu Yağatu⁵ [Yağutu/Yağatu/Yağtu] isimli kadını verdi; (ona)⁶ Mukur Sigüse⁶ [Seüse kemen/Sigüsün/Següse] ismini vererek Yüngsiyebü’lü Esen Samai’ye verdi. Onun hizmetine verdi.

O halk arasında ⁷sığır vebası⁷, açlık⁸ (ve) ⁹salgın hastalık⁹ olmamasına rağmen, Cingtai Kağan’a¹⁰ iş veren¹⁰ adam memnun değildi.

⁴ *bağatur*; Şor. *pağattır*, Tob. *mağattır*, *bağadır*, Kom., Kar. T. *bağatur*, Tel. *pāttır*, Bar. *padır*, Tob. Soy. *mādır*, Yak. *bātır*, *bōtır* < Moğ. (Kwb. 38) *bağatur* “Held” (> Fars., Rus.; JO. *baha* “Held”; Mac. *bátor*) [EWT. 55 b].

⁵⁻⁵ Moğ. *kağaṭu corig*; krş ET. *kaṭaḡ* = *kaḡaḡ* = *kaḡaḡ* = *kaṭiḡ* “sağlam, katı” [EUTS. 170]; OT. *kaṭiḡ* “katı, sert, sıkı, kuvvetli” [DLT. 110, 375, 472; II, 338, 354; v.b.].

⁶ *arḡa*.

⁷ *küçün*; * *küç*: OT. *kūç*, Trkm. *güyç*, Yak. *küs*, ET., Uyg., Çağ., Doğu-Tü., Oyr. *küç*, Osm. *güç*, Kmk. *güç* Kzk., Şor., Kç. *küç*, Sag., Koyb. *küs*, Kaz. *köç*.

~ Moğ. (Kwb. 249) *küçi*, *küçün* “Stärke, Kraft, Macht” [EWT. 306 a-b].

⁸ *ayıraḡ*, bkz. § 24/5.

(89)

¹ *yabudal*.

² *qouru-tu*.

³⁻³ Moğolca bir onomatope. 1. kelime G’de *keldeng*, P2’de *kildüng* şeklindedir.

⁴ Moğ. *aḡa degüü* = büyük (ve) küçük kardeşler.

⁵⁻⁵ köle kız Mulu; cârîye Mulu.

⁶⁻⁶ hizmetçi Mukur.

⁷ *turḡan*.

⁸ *ebeçin*.

⁹ *taḡul*.

¹⁰⁻¹⁰ *caruḡci*.

(Cingtai Kağan) ¹¹ uykuya daldıktan sonra, vücudundan devamlı surette bir ışık yayılmaya başladı ¹¹. (Bir) ¹² not yazdı ¹² (ve) dedi ki “Ben buradayım!”, (ve) notu, satılığa çıkarılmış bir koyun postunun yünleri arasına saklayarak yolladı. Bu notu Çinliler gördüler (ve) aldılar. Dediler ki: “Deniyor ki sen Kağan’ı çalıştırmıyormuşsun. Bu sana yakışmıyor. Onu bize ver!” (Dağların) güney ¹³ tarafından altı bin

90 Üciyed, Çin imparatorunu getirip geri verdiler (ve) Taitu [Dayidu]’yu aldılar. Yunglo Kağan’a güçlerini veren 300 Taitu; Cingtai Kağan’a güçlerini veren 300 Taitu; (dağların) güney tarafındaki 600 Taitu bunlardı. Bazıları der ki, Moğollar Cingtai Kağan’ı getirdiler (ve) 300 Taitu’yu dağların kuzey tarafına yolladılar. Moğolların iç barışı bozulmuş olduğundan, onlar geciktiler (ve) onu yakalayamadılar. Denir ki, dağların güney tarafından 600 Üciyed, kuzey tarafından 300 Taitu’yu takip etti (ve) yakaladı. Denir ki, Cingtai Kağan’ın Moğol topraklarında evlendiği karısı Mulu Yakatu [Yağatu/Yağutu]’dan doğan ¹ oğlunu Moğollar aldılar (ve) onun arkasında toplandılar. Onun soy²una Asud’lu [Nasud’lu] Talbi Tabun ög [Tabanang/Tabunung] dendi.

Bundan sonra, Mağakürki [Mağakürki/ Mağakürki] Kağan büyük tahta oturdu. Tavuk yılında (1453) öldü. Mağakürki Kağan’ın kendi soyu yoktu. Tayisung Kağan, Molon [Moolan/Molan] Kağan’ı öldürünce, Çibden kendi kızının oğlu olduğunu söyleyerek onu öldürmedi. Ondan sonra, Kemçigüd’lü Tağatur [Tağatar/Tağatir/Tağatar] Tayibu (ve) Koralad’lı Kubaçir [Kubaçir] Molantai [Molatai], Molon Kağan’ı Çibden’den yüce halkın öncülerine getirdiler (ve onu bir) adama verdiler.

91 O adam (onu) Muğuliğai [Mağuliğai/Muuliğai] ong [Wang]’a götürdü. Ongniğud’lı Muğuliğai Ong’un büyük halkın üzerinde idaresini kurduğunu söyleyerek: “Sen tahta otur!” dediler. Muğuliğai Ong: “Han Beyimin soyunun olmasından dolayı değil. Bu benim için veya benim soyum

¹¹⁻¹¹ Moğ. *umtağsan-u kıyına beye-eçe genel gâğçu yabulba bi ende bayınam gecü.*

¹²⁻¹² *biçig biçicü; biçig için bkz. § 42/9.*

¹³ *ölke, bkz. § 61/5.*

(90) ¹ *töregsen.*

² *üre; Kalm. ürñ “same, Frucht; leibesfrucht, kid, folge, ergebnis” = ürü “Frucht”.*

Moğ. *üre; < hüre, * huresun = Ma. fursun [KWb. 459.] ayrıca bkz. § 42/6.*

için uygun değil.” diye reddetti. Muğulıkaı Ong, Molan an’ı ¹ beyaz karınlı soluk renkli (bir) atın üzerine bindirdi ¹; eline ² altın asa²sını verip, yedi yaşında iken, Tavuk yılında onu büyük hanlık tahtına oturttu.

Ondan sonra, Ordos’lu Mönge (ve) ata Bua tahrik edici sözler söylediler: “Muğulıkaı Ong senin hakkında kötü düşünüyor. Kraliçen Samatai’ye uyarak sana zarar veriyor.” O, sefere çıkmadan önce dediler ki: “Haydi sefere çıkalım!” Molon aan’ın ordusunun adamlarını gördüler, (durumu) Muğulıkaı Ong’a bildirdiler. Muğulıkaı Ong buna inanmadı. daha sonra ordunun kaldırdığı tozu gördü (ve) öğrendi. Muğulıkaı Ong ordusunu toparlayıp, (âdet üzere) Tanrı’ya (bir kadeh) ³ içki sundu ³ (ve) dedi ki:

“Oh, azametli ⁴ ebedi Tanrı ⁴, bil!
İkinci olarak, sen,
takdis edilmiş kutsal ⁵ olan, bil!
Senin soyuna iyilik yaptım,
Senin neslinden olan
benim hakkımda, kötü düşündü.”

92 ¹ Göğü selâmladı ¹. Muğulıkaı Ong üç yüz askerle gizlendi. Kendi öz kardeşi Monggöl Caruı (ve) üç küçük kardeşini savaştırdı. Molon aan’ı yakaladılar (ve) Köpek yılında (1454) Muğulıkaı Ong’un ellerinde öldü. Burbu’lu Bayan Örmeger’i sağ yakaladılar. Bütün subaylar dediler ki: “Onu öldürmemize izin ver!” O dedi ki: “Bu adam, Molon aan’ın öncüsü olarak gidendi. Hakan’ın öncüsü olarak giden iyi adam, bizim

(91) ¹⁻¹ Moğ. *aan küisu-tu uuu* [oca/uwa] *morin-ıyan unuulcu*.

²⁻² Moğ. *altan waır*. *altan* için bkz. § 1/15, 26/1. *waır*: Uyg. (Gab.) *waır*, *w(a)ır*, *w(a)ır* “Donnerkeil, Diamant” < Skr. *vajra* [EWT. 525 a]; ayrıca bkz. ET. *waır*, *vajır*, *vır*, *vjır* [EUTS, 277 278].

³⁻³ *saulı sacucu*.

⁴⁻⁴ *mönge tengri*; Uyg., Tel., Leb. *mönkü* “ewig”, a. *mönü*, or, K. *mögü*, Hak. *möge*, *mükü*, Sag. *mükü*, *müğü*, Soy. *mönge*, Yak. *mönö*, *mögö*.
< Moğ. (KWb. 266) *mönke* id. < in. [EWT. 342 a].
ayrıca kr.: ET. *meñkü*, OT. *meñgü*, AH. *mengü*, Kaz. *meñgi*, Krm., Tob. *menü*, Soy. *meñgi*, Yak. *meñe*.

= Moğ. (KWb. 266) *mönke* “ewig” (< **meñkü*) (> a. *mönü*, Oyr., Tel., Leb. *mönü*, or. *mögü*, *müğü*, Hak. *mükü*, *möge*)

< in. *man* “10000” + *ko* “alt” (> Kor. SKE 141 *manko* “eternal”) [EWT. 334 b].

tengri için bkz. § 4/1.

⁵ *boda*, bkz. § 25/1, 40/1.

(92) ¹⁻¹ Moğ. *tengri-dür mörgübe*.

öncümüz olarak da gitmez mi?" (ve) onu öldürmedi. Gitmesine müsaade ettikten sonra, o Kağan'ın cesedinin başına gitti (ve) taşıdığı ² sarı saplı bıçakla ² toprağı kazarak onu gömdü. Molon Kağan'ın karısı Mōnggöltei Katun, acı içinde ağlayarak: "Benim büyük idâremi yıkanlar (ve) beni Kağanımdan, herkesin beyinden ayıranlar, Mōngke (ile) K̄ata Būka'dır! Benim mükemmel idaremi mahvedenler, beni Kağanımdan, herkesin Beyinden ayıranlar, Mōngke (ile) K̄ata Būka'dır." dedi. Molon Kağan'ın soyunu devam ettirecek yoktu.

Tayisung Kağan'ın idâresi Oirad'lı (ve) Çibden'li Ağbarçin Cinong tarafından devralındığı zaman

93 annesi başka olan küçük kardeşi Mandukuli gitti (ve) Cisud halkıyla yerleşti. Ondan sonra, bu Mandukuli Kağan Koyun yılında (1463) K̄askarita halkının arasında büyük tahta oturdu. Mandukuli Kağan iki K̄atun'lu idi. Biri Mandukuli idi. İkincisi ise ¹ Yeke K̄abar-tu ¹ Cōngger idi. Mandukai K̄atun'un babası Tümed'den Engküd Otoğ'lu Çorosbai Temür Cingsang'dı. Yeke K̄abar-tu Cōngger'in babası Oirad'lı Bigirsen Tayisi idi. (Denir ki) Kağan, Yeke K̄abar-tu Cōngger'siz yaşadı (ve) onunla aynı huyları edinmedi. Mandukuli Kağan Domuz yılında (1647) öldü. (Denir ki) Mandukuli Kağan'ın tabutunu Mağu Ündür'e gömdüler. K̄orçin'li Bağatur Sigüsütei'nin oğlu Noyan Bolod [Bolad] Ogn, Moğolların idaresi Oirad tarafından alındığı zaman, gidip Onon'a yerleşti. Daha sonraları, Molon Kağan'ın intikamını almak için, soluk ceviz rengi atına binip Mūkulīkai Ong'a sefer yaptı. Mūkulīkai Ong, Noyan Bolod'ın ordusunu harekete geçirdiğini öğrenince, kaçtı. Bunun üzerine, Noyan Bolod Ong dedi ki: "Yisügei Bağatur

94 benim babamdı. Annem Ögelen [Ögölen/Egülen]-Eke'den biz, Temücin [Temüçin], K̄asar, K̄açuku [K̄açukun], Oçigin [Oçigen/Öçigen] aynı rahimdeniz.

İkinci anneden Sülçigin [Suçigin/Sülcegin/Süçigin]'den ise Begter [Bigter] (ve) Belgetei idi. Atamız K̄asar'ı takip eden K̄utsal Bey Begter'i öldürdü. Onun intikamı için şimdi Molon Kağan'ı öldürdü. Bizim Kağanımızın soyu olmamasına rağmen, ben, K̄asar'ın soyu, onu tâkip edeceğim." Ulkui-yin Keriye'den tâkip etti (ve) ona yetişti. Mūkulīkai Ong'un küçük kardeşlerini (ve) çocuklarını, toplam 7 kişiyi, öldürdü. Molon

² Moğ. *sira esi-tü kutagan-bar*.

(93) ¹⁻¹ Büyük burunlu.

Kağan öldürüldüğü zaman alınmış olan ¹ altın kaplamalı çelik başlığ¹ı geri aldı. Monggöl Carçuçi'den itibaren ² Doluğad [Doluğud/Doluğan]-un Tolugai ² denildi. Muķulıķai Ong, soluk renkli bir ata binmiş (ve) ³ kurutulmuş dağ sıçanı derisinden ceket³ini giymiş vaziyette, Künggüi Cabaķan'da bir asker kulübesi yaptırdı (ve) kurumamış koyun derisi tedarikini yaptı; gittikçe zayıflayarak yatağa düştü, sonra öldü. Bu, şu sözle anlatılmak istenildi: "Kıasar'ın soyundan (bu insan), Kağan'ın soyundan biri için bu tek vazifeyi yerine getirdi."

Oirad tarafından yakalanan, Kıorid'li Kağurçağ Tayici'nin karısı Bigiıçi, (bir) bebek dünyaya getirdi.

95 Esen Tayisi dedi ki: ¹“(Eğer) kız ise saçını kesin, (eğer) erkek ise boğazını kesin!”¹ Bunu Ababurki Tayidung'a (ve) diğer bazılarına söyleyerek onları yolladı. ² Bigiıçi [Bigeçi/Bigiyeçi] bunu öğrendi (ve) çocuğun testislerini geriye çekerek, onun bir kız gibi işemesini sağladı ². o adam onu görünce, “O kızdır!” diye Esen Tayisi'ye söyledi. O adam geri gittikten sonra, Bigiıçi çocuğunu sakladı (ve) evde hizmet eden Çakar'dan Kıulabad [Kıulbad/Kıulubad] Otog'lu Otai Emegen'in kızının aldatırcasına beşiğ³e konmasını sağladı. O adam tekrar gelip de beşiği açtığı zaman bariz olarak bir kız çocuğu gördü. Esen Tayisi'ye dedi ki: “O kızdır!” Ondan sonra Oirad'lı Ögedei Bağatur, kendi hükümdarına kızgın bir şekilde şöyle dedi: “Onüç yıl boyunca ordular yönettim. Ben gücümü verdiğim müddet içinde sen bana hürmet göstermedin.” ⁴ Kılıç arkadaşı ⁴ Aliya Nağacı dedi ki: “(Eğer) sen 'önemli olmak istiyorum' diyorsan, Kağurçağ Tayici'nin karısı Bigiıçi'den bir oğlu oldu. Onu Moğollara getir. Moğolların Altı Tümen'inin önde geleni olacaksın.”

Ögedei Bağatur'un ⁵ büyük abla⁵sını Tatar'lı Toki Bağatur eş olarak almıştı.

96 Bu sebepten Toki Bağatur çocuğu yolladı (ve) ona verdi. Oirad'lı Oi Modun'un oğlu Ögedei Tayibu [Tayipu], Kıonggirad'lı Eselei [İslei/Asalai] Tayibu, Kıaraçin'li Bolui Tayisi (ve) Sartagül'lu Bayantai Auķalaķu

(94) ¹⁻¹ Moğ. *altan sağulğasun bolod duğulğa*,

²⁻² Moğ. *doluğad-un tolugai* = yedi başlı.

³⁻³ Moğ. *ķubaķai tarbaķan đaķu*.

(95) ¹⁻¹ Moğ. *ökin bolosa üsün-i samla. nuğun bolosa ğoul-i inu samla*. Krş. § 69.

²⁻² Moğ. *Bigiıçi medeged keğüken-i cağağa-gi inu koyınağsi-da tatacu ökin metü sigilgebei*.

³ Ölegei.

⁴⁻⁴ Moğ. *gegsen-dür anda; anda için bkz. § 65/5*.

⁵ egeçi.

[Kalgaku/Ağalağu/Akhaluku] bu dördü, çocuğu alıp gittikleri zaman, Oirad'lı takipçiler onlara yetişemedi. Bunun üzerine Ababurki, beyaz burunlu iyi atından inerek onu Aliya [Eliye] Nağaçu'ya verdi. Oirad'lı prensler dediler ki: "Bu çocuğu yakala (ve) geri getir. Senin emrine (bir) kasaba¹nın adamlarını (ve) (bir) aygır sürüsünü vereceğiz." Onu yakalaması için yolladılar, sonra, Aliya Nağaçu tam onlara yetişeceği zaman, onlar çocuğu bırakarak kaçıp gittiler. Ondan sonra, Aliya Nağaçu yayının ucuyla çocuğun beşiğinin kayışını kavradı (ve) onu yerden aldı; kaçanlara yetişerek dedi ki: "Bu çocuğu terkedecekseniz, neden kaçıp gidiyorsunuz?" Çocuğu onlara verdi. Bu kanattan (ve) o kanattan birbirlerine ok attılar. Aynı yerde kimse yaralanmadı. Sonra, arkadaşlarının peşinden çıka geldiler. Aliya Nağaçu onlarla konuştu. Saplanan okları gördüler. Ona inandılar (ve) geri döndüler. Bunun üzerine, o dördü çocuğu getirdiler (ve) Üriyangkan'lı Kutuğ-tu Sigüsi'ye geldiler.

(96) ¹ *ayil*; krş. Blk., Krm. Kzk., Kklp. *ayil* "Sattelgurt", Kmk. *ayil*, Kom. *ail*, *aul* (> Çuv. Aşm. 3: 175 *ayd*, *ayd*l "podbryşnik"; Çer. TLÇ 19 *ayd*l; Osty. TLO 111 *äyet*; Vog. TLW 50 *äil*) [EWT. 11b-12a].

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Abuşka : *Abuşka Lügati ve Çağatay Sözlüğü*. (Hazırlayan: Besim Atalay), Ankara 1970.
- AH : Abû-Hayyan, *Kitâb al-İdrak li-lisân al-Atrâk*. (Yayına hazırlayan: Ahmet Caferoğlu), İstanbul 1931.
- Alt. Gr. : A. von Gabain, *Alltürkische Grammatik*, Leipzig 1950.
- Arap. : Arapça.
- Aşm. : N.İ. Aşmarin, *Theaurus linguae tschucaschorum*, I-XVII, Kasan-Tscheboksary 1928-50.
- AT : Altan Topçi
- ay. : aynı
- Az. : Azerî Türkçesi
- Bar. : Baraba Türkçesi
- bkz. : bakınız
- Blk. : Balkar Türkçesi
- Bşk. : Başkır Türkçesi
- BTLU : Z. Gombocz, *Die bulgarish-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*, Helsinki 1912. MSFOu XXX.
- Buryat. : Buryat Moğolcası
- Büg. : Bügdüz Türkçesi
- CC : K. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch*, Kopenhagen 1942.
- Chuas. : *Huastuanift*, Ankara 1941. (TDK yayını)
- Çağ. : Çağatay Türkçesi
- Çer. : Çeremişçe
- Çin. : Çince
- ÇLP : Y. Wichmann, *Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen*. Helsinki 1903. MSFOu XXXI: vgl. dazu A. Raun, *The Chuvash Borrowings in Zyrian*, JAOS 77 (1957), 40-45.
- Çuv. : Çuvaşça veya Çuvaş Türkçesi
- Çuv. Sözl. : H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul 1950. (TDK yayını)
- DLT : *Divânü Lügâti't-Türk-Dizin*. Ankara 1970. (TDK yayını)
- Doerfer I-IV : G. Doerfer, *Türkische und mongolische elemente im Neupersische*, I-IV.
- Doğu-Tü. : Doğu Türkçesi
- Dörbet. : Dörbet Moğolcası
- Eskiosm. : Eski Osmanlı Türkçesi
- ET : Eski Türkçe (Orhun ve Uygur Türkçesi)

- ETY : H.N. orkun, *Eski Türk Yazıtları I-IV*, Ankara 1945-48. (TDK yayını)
- EUTS : Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1968 (TDK yayını)
- EWT : M. Räsänen, *Versuch eines Etimologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969.
- Fars. : Farsça
- Fin. : Fince
- FUF : Finnisch-ugrische Forschungen. Helsinki
- Gab. : A. von Gabain
- Gold. : Goldca
- gös. yer. : gösterilen yer
- Hak. : Hakas Türkçesi
- Hts. : M. Th. Houtsma, *Ein türkisch-arabisches Glossar*, Leiden 1894.
- İM : A. Battal (Taymas), *Ibnü-Mühenna Lügati*, İstanbul 1934.
- İnt. : Moğolların Gizli Tarihi'nin Moğolca metninin kelime kelime satır arası tercümesi.
- JA : Journal Asiatique. Paris
- JAOS : Journal of the American Oriental Society.
- Joki : A.J. Joki, *Die Lehnwörter des Sajansamojedischen*, Helsinki 1952. MSFOu 103.
- JSFou : Journal de la Société Finno-ougrienne. Helsinki
- Kalm. : Kalmuk Moğolcası
- Kam. : Kamasince (Samoyetçe)
- Kar. : Karaim Türkçesi
- Kar. L. : Luzk Karaimcesi
- Kar. T. : Troki Karaimcesi
- Kaz. : Kazan Türkçesi
- KB : Kutadgu Bilig
- Kç. : Kaç Türkçesi
- Kh. : Khalkha Moğolcası
- Kırg. : Kırgız Türkçesi
- Kırg. Sözl. : K.K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü I-II*, Ankara 1945, 1948.
- Kkır. : Karakırgız Türkçesi
- Kklp. : Karakalpak Türkçesi
- Kmd. : Kumandı Türkçesi
- Koyb. : Koybal Türkçesi
- Kom. : Koman Türkçesi

- Kore. : Korece
 Kow. : J.E. Kowalewski, *Dictionnaire mongol-russe- français*. I-III. Kasan 1844-49.
 Krç. : Karaçay Türkçesi
 Krm. : Kırım Türkçesi
 krş. : karşılaştır
 KSz. : Keleti Szemle. Budapeşte
 Küer. : Küerik Türkçesi
 Kürdak. : Kürdak Türkçesi
 KWb. : G.J. Ramstedt, *Kalmukisches Wörterbuch*, Helsinki 1935.
 Kzk. : Kazak Türkçesi
 Lam. : Lamutça veya Evenkice
 Leb. : Lebet Türkçesi
 Ma. : Mançuca
 MA : A. Zajaczkowski, *Vokabulaire arabe-kiptchak de la l'époque de l'Etat Mamelouk*, Warschau 1954-1958.
 Mac. : Macarca
 MGT : Moğolların Gizli Tarihi
 Miş. : Mişer Türkçesi
 Moğ. : Moğolca
 Mordvin. : Mordvince
 MSFOu : Mémoires de la Société Finno-ougrienne. Helsinki
 MTS : M. Räsänen, *Materialen zur Morphologie der Türkischen Sprachen*, Helsinki 1957. StO XX1.
 Ork. : Orkun Türkçesi
 Osm. : Osmanlı Türkçesi
 Osty. : Ostyakça
 OT : Orta Türkçe
 Oyr. : Oyrot Türkçesi
 Pekarsky : E. Pekarsky, *Yakut Sözlüğü*, İstanbul 1943. (TDK yayını)
 Poppe : N. Poppe, *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen*, Teil 1. Wiesbaden 1960.
 Radl. : W. Radloff
 Radl. Wb. : W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I-IV*, Sankpeterburg, 1893-1911.
 Rus. : Rusça
 Sag. : Sagay Türkçesi
 Sarı-Uyg. : Sarı Uygur Türkçesi
 Sırp. : Sırpça

- SKE : G.J. Ramstedt, *Studies in Korean Etymology*, Helsinki 1949-53. MSFOu XCV.
- Skr. : Sanskritçe
- Soy. : Soyon (Soyot) Türkçesi
- Şor. : Şor Türkçesi
- Tar. : Tarañçi Türkçesi
- Tara. : Tara Türkçesi
- TE : F. Miklosich, *Die türkische Elemente in den Südost- und osteuropäischen Sprachen*, Wien 1884-85.
- Tekin OT : Talât Tekin, *A Grammar of Orkhun Turkic*, Indiana 1968.
- Tel. : Teleüt Türkçesi
- Temir MGT : Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi I, Tercüme*, Ankara 1948.
- Tib. : Tibetçe
- TLÇ : M. Räsänen, *Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen*, JSFOu XV, 1.
- TLO : H. Paasonen, *Über die türkischen Lehnwörter im Ostjakischen*, FUF 2: 81-137.
- TLW : A. Kannisto, *Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen*, FUF XVII, 1-264.
- Toiv. : Y.H. Toivonen, *Türkische Lehnwörter im Ostjakischen*, JSFOu 52.
- TP : Taung Paou
- Trkm. : Türkmençe
- Tu. : Tunguzca
- Tub. : Tuba Türkçesi
- Tü. : Türkçe
- UJ : Ungarische Jahrbücher, Berlin.
- Ury. : Uryanhay Türkçesi
- USp. : W. Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler* (S. Malov yayını), Leningrad 1928.
- Uyg. : Uygur Türkçesi
- Vasm. : M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, 1-3. Heidelberg 1953-58.
- Woty. : Wotyakça
- Yak. : Yakutça veya Yakut Türkçesi.

